

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

ORUCOV SÜBHAN ELMAN oğlu

“REGIONLARIN DAVAMLI SOSIAL - İQTİSADI İNKİŞAFINDA VERGİ
AMİLİNİN ROLU”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifrəsi və adı **060403 - Maliyyə**

İxtisaslaşma **Vergi və vergiqoyma**

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.dos. Z.H.Rzayev

dos. İ.M.Rzayev

Kafedra müdiri:

i.e.d.prof. Y.A.Kəlbiyev

BAKİ – 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
 I FƏSİL. Regional inkişaf iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsi kimi ...	8
1.1. Regional inkişafın mahiyyəti və konseptual əsasları	8
1.2. Regional inkişafda dünya təcrübəsinin təhlili	17
 II FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın konseptual əsasları.....	30
2.1. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının müasir vəziyyəti	30
2.2. Azərbaycan Respublikasında Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi..	44
 III FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında da vergi amilinin regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi	70
3.1. Regional inkişafda vergi tənzimlənməsinin rolu.....	70
3.2. Regional inkişafda vergilərin investisiya artımına təsirinin qiymətləndirilməsi.....	79
.....	
3.3. Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti və onun regionların inkişafına təsirinin təhlili.....	84
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	88
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	93

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dövlətin səmərəli vergi siyasətinin fəaliyyət göstərməsi ölkənin iqtisadi inkişafı və siyasi sabitliyinin ən mühüm şərtlərindən biridir, çünki o, eyni zamanda həm ümumi iqtisadi islahatların keçirilməsinin əsası, həm də bütün vətəndaşların iqtisadi rifahının təmin edilməsi vasitəsidir. Optimallaşdırılmış vergi siyasətinin qurulması cəmiyyətin iqtisadi həyatında köklü dəyişikliklər dövrlərində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin əksəriyyətində sosialist təsərrüfatçılığın əsaslarının dağılması dövlət vergi siyasətinin kəskin qeyri-tarazlığına gətirib çıxarmış, bu isə öz növbəsində, mürəkkəb vergi mexanizminin yeni iqtisadi və siyasi şəraitə tezliklə uyğunlaşa bilməməsi ilə izah olunur. Lakin, yetkin formalaşmış iqtisadi sistemə malik olan cəmiyyətdə də tarazlaşdırılmış vergi sisteminin yaradılması məsələləri öz əhəmiyyətini itirmir, çünki cəmiyyət inkişaf etdikcə artıq nizamlaşdırılmış maliyyə sisteminə düzəlişlərin edilməsinə ehtiyac yaranır. Bu, onunla izah olunur ki, maliyyə sistemi iqtisadiyyatın və dövlət mexanizminin normal işləməsindən ötrü çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Vergi siyasəti dövlətin maliyyə siyasətinin bir hissəsi kimi qiymətləndirsək, onda dövlət vəsaitlərinin ən perspektiv istiqamətlər üzrə səmərəli bölüşdürülməsi zərurəti dövlətin cəlb etdiyi vəsaitlərin yenidən bölgüsü sahəsində ən kəskin məsələlərdən biridir. Sosial proqramlara həddən artıq diqqət yetirilməsi əhalinin bir hissəsində öz həyat səviyyəsini yüksəltmək marağını zəiflədir və bu da ölkədə istehsalın ümumi səviyyəsinə mənfi təsir göstərir. Vergilərin ən yüksək dərəcələrinin müəyyən edilməsində olduğu kimi, burada da optimal orta səviyyəni axtarıb tapmaq tələb olunur. Bu səviyyədən bu və ya digər tərəfə ciddi kənara çıxmalar dövlətin ümumi iqtisadi və siyasi vəziyyətinə mənfi təsir göstərə bilər.

Vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş hüquqi normaları reallaşdırılır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasəti vəsaitlərin vergi sistemi vasitəsilə toplanmasının optimallaşdırılması və vergi yükünün müəyyən edilməsi məqsədini güdür.

Vergi siyasəti ən çox müzakirə edilən və eyni zamanda daha çox tənqiddə məruz qalan obyektdir. Hazırda vergilər və vergitutma ilə bağlı çoxlu ədəbiyyatlar mövcuddur, bu sahədə çoxillik təcrübə toplanmışdır.

Səmərəli vergi siyasəti Milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafının vacib amillərindən biri sayılır. Azərbaycanda eyni zamanda tam şəkildə həm tənzimləyici, həm də fiskal funksiyaları yerinə yetirən səmərəli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində görülən işlərə baxmayaraq, hələ də bu məqsəd istənilən səviyyədə nail olmamışdır. Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq ötən müddətdə respublikanın vergi sistemi çox vacib amil hesab olunan sabitlik keyfiyyətinə nail olunmamışdır. Faktiki olaraq islahatların aparıldığı bütün bu illər ərzində kifayət qədər hiss olunacaq dərəcədə müsbət nəticələr əldə olunmadan vergilərlə fəal eksperiment aparılmışdır. Eyni zamanda, Milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafına imkan verən «məqbul vergitutma səviyyəsi»nin müəyyən edilməsi bir problem məsələ kimi qarşıda durur.

Dissertasiyanın öyrənilmə səviyyəsi. Ölkənin maliyyə və o cümlədən, vergi potensialının müəyyən olunması üsulları, regional maliyyə siyasətinin formalaşması məsələləri iqtisad elminin tədqiq olunmamış sahələrdən biridir. Tədqiq olunan problem üzrə xarici ölkə alimlərindən Sokolovskiy L., Arkin V., Slastnikov A., Şevtsova E., Qusauov S., Kubanova M., Balatskiy E., Qorskiy İ., Çernik D., Panskov V., və s., Azərbaycan iqtisadçı-alimlərindən Nuriyev Ə., Musayev A., Əlirzayev Ə., Həsənlı M., Bağirov D., Sadıqov M., Kəlbıyev Y. və digərlərinin əsərlərini göstərmək olar.

Bu əsərlərin təhlili göstərir ki, bu işlərdə maliyyə və vergi potensialının formalaşması, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması istiqamətində elmi-tədqiqat işləri aparılmış, lakin vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyasının hazırlanması məsələləri bu işlərdə tam öz həllini tapmamışdır. Bütün bunlar da qarşıya qoyulmuş problemin aktuallığına və elmi yeniliyinə dəlalət edir.

Dissertasiyanın məqsədi. Azərbaycanda vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyasının hazırlanması məqsədilə onun qiymətləndirilməsi üsullarının işlənilib

hazırlanması, regionların vergi potensialına vergi yükünün təsirinin qiymətləndirilməsi və onun optimallaşdırılması məsələlərinin həlli tədqiqat işinin məqsədini təşkil edir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həlli məqsədəuyğun sayılır:

- Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının təhlili nəticəsində vergi potensialının vergi yükünün parametrlərinin qiymətləndirilməsində istifadə edilməsi;
- Azərbaycanda həyata keçirilən vergi siyasətinin nəticələrinin təhlili;
- vergi potensialının nəzəri və metodoloji əsaslarının öyrənilməsi və ona təsir edən amillərin müəyyən edilməsi;
- vergi potensialının proqnozlaşdırılması;
- optimal vergi rejiminin müəyyən edilməsi;
- regionların maliyyə bazasının təşkilədicisi olan vergi potensialına vergi yükünün təsirinin qiymətləndirilməsi;
- vergi rejiminin formalaşması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyasının hazırlanması.

Tədqiqatın obyekti sosial-iqtisadi inkişafı əks etdirən maliyyə və vergi potensialı, vergi yükü göstəriciləridir.

Tədqiqatın predmeti isə vergi potensialının və optimal vergi rejiminin büdcə gəlirlərinə təsirinin müəyyən edilməsinin tədqiqı, proqnozlaşdırılması və riyazi-iqtisadi modellər vasitəsi ilə vergi potensialının qiymətləndirilməsidir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycanın və xarici ölkələrinin iqtisadçı alimlərinin vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, optimal vergi rejiminin və vergi yükünün müəyyən edilməsi sahəsində elmi-tədqiqat əsərləri təşkil etmişdir.

Dissertasiya işində informasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, Vergilər və Maliyyə Nazirliyinin rəsmi materialları, İnternet şəbəkəsində mövzuya uyğun elektron resurslar təşkil etmişdir.

Tədqiqat prosesində sistemli təhlil, iqtisadi-riyazi, imitasiya modelləşdirilməsi üsulları, riyazi statistika və s. üsullar geniş istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Tədqiqat prosesində aşkar olunmuş elmi yenilik kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- vergi potensialının qiymətləndirilməsi üsulları və onun tətbiqi məsələləri araşdırılmışdır;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının tarazlı inkişafı üçün optimal vergi rejiminin formalaşması istiqamətləri müəyyən olunmuş və vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması üsulları təklif olunmuşdur;
- potensial vergilərin büdcəyə daxilolmalar əmsalının yüksəldilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;
- regionların maliyyə potensialına vergi yükünün təsiri qiymətləndirilmişdir;
- vergi potensialının qiymətləndirilməsi üçün reprezentativ vergi sistemi modelinin ümumi quruluşu verilmiş və bunun əsasında vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyası hazırlanmışdır.

Dissertasiya əməli əhəmiyyəti. Tədqiqat işində xülasə edilən nəzəri-metodik müddəalar və tövsiyələr ölkədə vergi potensialını qiymətləndirməyə və proqnozunu həyata keçirməyə imkan verir. İşdə təklif edilən iqtisadi-riyazi modellər sistemi vasitəsi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının vergi potensialının müəyyən etmək və onun əsasında tarazlaşdırılmış vergi siyasətini formalaşdırmaq imkanı yaranır.

Dissertasiya işində regionlaşdırma sxemi əsasında Azərbaycanın regionlarının maliyyə və vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması həyata keçirilmiş və Azərbaycan Respublikasının vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyası hazırlanmışdır.

Dissertasiya işində təklif edilən metodolgiya Vergilər Nazirliyində vergi strategiyasının işlənməsi prosesində, ölkənin və regionların vergi sistemində aparılan islahatlar prosesində əsaslandırılmış istiqamətlərin seçilməsi üçün istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin quruluşu. Buraxılış işində regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında vergi siyasətinin rolu ətraflı şəkildə şərh edilmişdir. Buraxılış işi üç fəsildən,

yeddi paraqrafdan ibarətdir. Birinci fəsildə regional inkişafın mahiyyəti, konseptual əsasları və bu sahədə dünya təcrübəsinin təhlili şərh edilmişdir.

İkinci fəsildə Azərbaycan Respublikasının regionlarının davamlı sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası, iqtisadi inkişafın müasir səviyyəsi şərh edilmişdir. Bu fəsildə regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi məsələləri araşdırılmışdır.

Üçüncü fəsildə Azərbaycanda həyata keçirilən regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına vergi siyasətinin təsiri məsələləri ətraflı şəkildə tədqiq edilmişdir. Vergi potensialının həmi ölkə üzrə, həm də ayrı-ayrı regionlar üzrə artırılması mənbələri, vergilərin investisiya mühitinə təsiri araşdırılır, həmçinin vergi potensialından səmərəli istifadə məsələləri təhlil edilir. Nəticə və təklifdə dissertasiya işinin predmetindən, tədqiqat obyektindən irəli gələn vergi siyasəti ilə əlaqədar olan nəzəri və praktiki təkliflər verilir.

I FƏSİL. Regionların inkişaf iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsi kimi

1.1. Regional inkişafın mahiyyəti və konseptual əsasları

Regional inkişaf anlayışı müasir dövrdə əsasən üzərinə düşən tələblərlə daha aktual xarakter almışdır. Nəzəri baxımdan müxtəlif cür tərif olsa da məqsədinə görə ümumi şəkildə xarakterizə olunur və bir çox dövlətlərdə müxtəlif üsul və vasitələrlə bu istiqamətdə dövlət siyasəti həyata keçirilir.

Regional inkişaf - bir ölkənin iqtisadi, ictimai, mədəni, sosial və siyasi xüsusiyyətlərinin dəyişərək region əhalisinin maddi və mənəvi sahədə irəliləməsi və cəmiyyətin maddi rifahının artmasıdır. Ona görə də regional inkişafı şərtləndirən regionların sosial iqtisadi-inkişafı müamədi olaraq müəyyən tədbirləri əhatə edən dövlət siyasətini zəruri edir. Bu isə təsadüfi deyil çünki, ölkənin ərazi üzrə tənzimlənməsinin metodoloji əsasını məhz regional iqtisadi siyasət təşkil edir .

Dövlətin bu istiqamətdə həyata keçirdiyi siyasət ilk öncə regionların düzgün şəkildə iqtisadi rayonlara bölünməsindən ibarətdir. Bu isə ilk öncə regionlaşdırma prosesinin səmərəliliyinin vacibliyini ortaya qoyur. Ümumiyyətlə, regionlaşdırmanın aşağıdakı formaları mövcuddur:

1. Makroregionlaşdırma - konkret zonaların iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsi üzrə ixtisaslaşdırılması yolu ilə potensialındasəmərəli istifadə nəzərdə tutulur. Bu zaman uzunmüddətli planlaşdırma və strategiya qurulur və bu zonaların hər biri özündə genişləndirilmiş iqtisadi rayonu və bütöv bir təsərrüfat sistemini cəmləşdirir.
2. Mezoregionlaşdırma - mövcud inzibati struktura görə regionlaşdırma kimi başa düşülür.
3. Mikroregionlaşdırma - yerli özünü idarə səviyyəsində regionlaşdırma forması sayılır.

Dünya təcrübəsində regionlaşdırma formalarının müəyyənləşməsi prosesində dövlət həyata keçirilən iqtisadi islahatlar zamanı regionların spesifik xüsusiyyətlərinə

problemlərin regional səviyyədə həll edilə bilməsi üçün idarəetmə strukturunun formalaşdırılmasını vacib məqam kimi nəzərə alır.

Bu zaman əsas hədəflər aşağıdakılar təşkil edir:

- Regionların sosial-iqtisadi inkişafı;
- Regionların potensialından səmərəli istifadə edilməsi;
- Milli iqtisadiyyatda regionların rolunun artırılması;
- Əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Bu məqsədlərə çatmaq dünya təcrübəsində dövlətin regional siyasətində aşağıdakı istiqamətləri aktuallaşdırmışdır:

- Bütün regionların vahid milli bazara integrasiyası;
- Regional fərqlərin aradan qaldırılması və xüsusi ilə geri qalmış aqrar rayonların iqtisadiyyatlarının inkişaf etdirilməsi;
- Urbanizasiya prosesinin tənzimlənməsi;
- İnsan və təbii resursların dəyərləndirilməsi;
- Yeni sənaye layihələrinin təşviq edilməsi.

Regional iqtisadiyyatla bağlı digər vacib məsələlərdən biri onun kompleks inkişafının tənzimlənməsidir. Regional iqtisadiyyatın tənzimlənməsi regionların təsərrüfat həyatına və onunla əlaqədar sosial proseslərə dövlətin məqsədyönlü təsir prosesidir. Bu təsir prosesində dövlətin iqtisadi və sosial siyasəti reallaşır. Regional siyasətin məqsədinə nail olmaq üçün müəyyən qrup tənzimləmə vasitələrindən istifadə olunur. Regional siyasətin əsas məqsədi dedikdə, ümumi qaydada region iqtisadiyyatının hərtərəfli və optimal inkişafı nəzərdə tutulur. Regional iqtisadiyyatın optimal inkişafı üçün hər şeydən əvvəl, məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsinə fikir verilməlidir. Yəni məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi prinsiplərinə diqqət yetirilməlidir:

1. Regionda məhsuldar qüvvələrin proporsional yerləşdirilməsi və onların dinamik inkişafının təmin olunmasıdır.

2. Müxtəlif istehsal sahələrinin xammal mənbələrinə yaxınlaşdırılması. Bu məhsul istehsalında qənaət rejiminə əməl edilməsi imkanını artırır.
3. Regionun şəhər və kəndləri arasındakı fərqlərinin ləğv edilməsi, sosial iqtisadi inkişafalarının bir-birinə yaxınlaşdırılması.
4. Respublika səviyyəsində regionun müdafiə qabiliyyətinin artırılması.
5. Regionda təbii resurslardan səmərəli istifadə və təbiətin mühafizə olunması.
6. Regionda əmək resurslarının səmərəli yerləşdirilməsi və istifadənin yaxşılaşdırılması.

Bütün bunlar əsasında regionda məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin baş planı müəyyən edilir və aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilir:

- öncə regionda son illər ərzində məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin təhlili aparılır;
- məhsuldar qüvvələrin gələcək inkişafı və yerləşdirilməsi imkanları araşdırılır;
- regionda əsas inkişaf təmayülünün istiqamətləri müəyyənləşdirilir;
- sənaye qovşağı, kənd təsərrüfatı və s. inkişafı səviyyəsi və nisbəti müəyyənləşdirilir;
- məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin iqtisadi effektivliyi müəyyənləşdirilir;
- ölkədə gələcək dövrün baş planında regionlar üzrə sosial-iqtisadi inkişafı nəzərdə tutulmuşdur.

Regional iqtisadiyyatla bağlı dövlət siyasətində digər vacib məsələlərdən biri onun kompleks inkişafının tənzimlənməsidir. Dövlətin regional siyasəti regionların təsərrüfat həyatına və onunla əlaqədar sosial proseslərə dövlətin məqsədyönlü təsir prosesidir.

Regional inkişaf ilə əlaqədar qəbul edilmiş siyasət qərarları əsasən məqsədyönlü fəaliyyətin planlaşdırılması ilə nəticələnir. Yəni, mərkəzlə region arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafını və bu əlaqələrin regionların potensialının hərəkətə gətirilməsinə xidmət etməsini nəzərdə tutan iqtisadi islahatları daha da genişləndirən dövlət proqramı qəbul edilir. Dövlət proqramlarının hazırlanmasında dünya təcrübəsində də nəzərə alınan məqamlardan biri də inzibati təsir mexanizmlərindən daha çox iqtisadi təsir

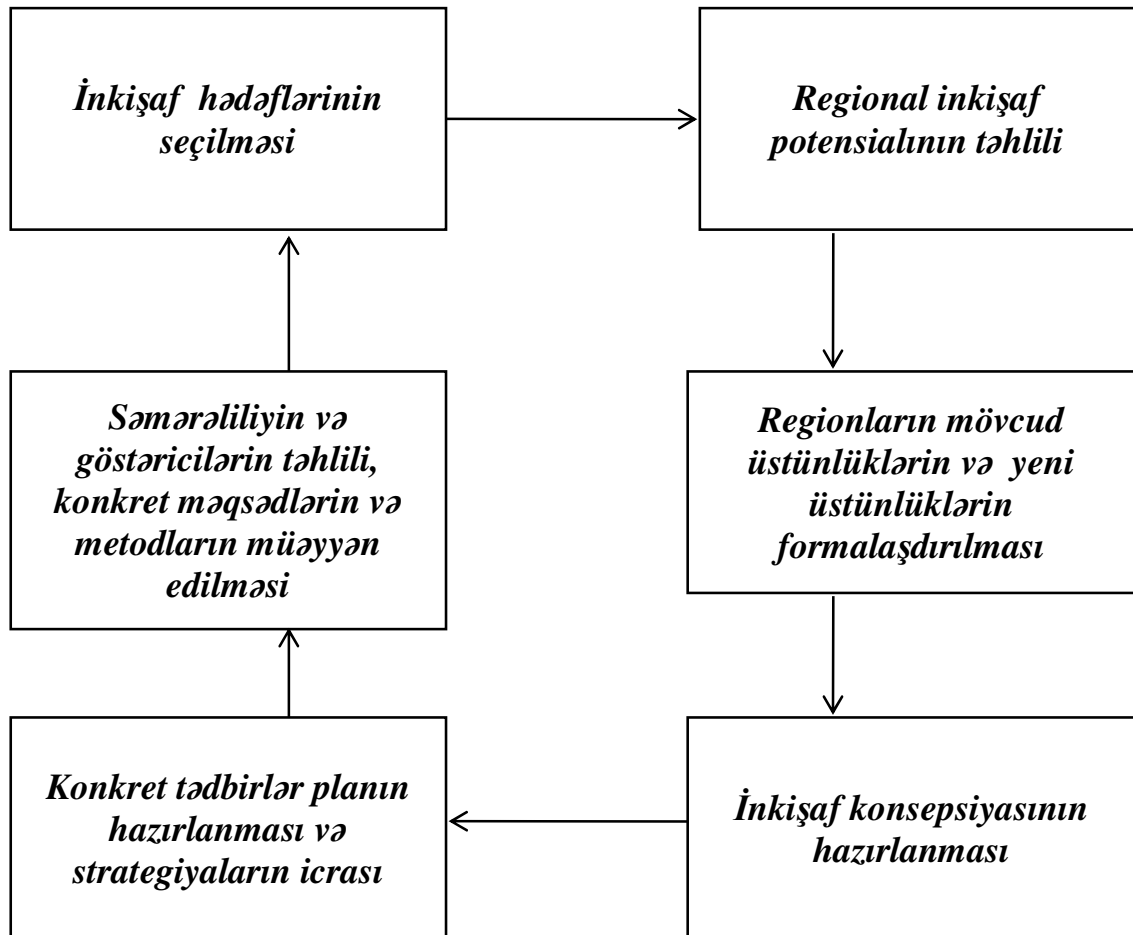
mexanizmlərinin işlədilməsi hesab edilir. Xüsusi ilə bazar şəraitində sahibkarlığın regionlarda inkişafı məqsədi ilə stimullaşdırma xarakterli tədbirlər geniş yer almaqdadır.

Regionların inkişafına hədəflənən strateji proqramların neqativ effektləri bəzi hallarda dövlət siyasətinin yürüdülməsinə mane olur. Belə ki, bu zaman dövlət proqramı rəsmi xarakter daşımış olur. Beləliklə, dövlət proqramının işlək xarakterinə aşağıdakı amillər mənfi təsir göstərir:

- Reallığa uyğun olmayan hədəflərin müyyən edilərək tədbirlər planın hazırlanması;
- İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə dövlət tədbirlərində regionların nəzərə alınmaması;
- Proqram hazırlanması prosesində monitorinqlərin keçirilməməsi;
- Ölkə və regional səviyyədə hesablanmamış mexanizmlərin tətbiq edilməsi, və ya mexanizmlərdən qeyri-səmərəli istifadə;
- Maliyyələşmə mənbələrində əl yetərsizlik və bürokratiyanın mövcudluğu;
- Proqramın icrasına nəzarətin zəif olması və s.

Buna baxmayaraq dünya təcrübəsi təsdiq edir ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramlarında hesablanmış tədbirlər planı regionlarda iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafına gətirib çıxardır və regional inkişaf üzrə dövlət siyasətini işlək səviyyəyə gətirir.

Dövlətin inkişaf proqramlarının hazırlanması prosesi aşağıdakı sxemdə ümumi olaraq göstərilmişdir:

Sxem 1.1. Dövlətin inkişaf proqramlarının hazırlanması prosesi

Bu prosesdə qarşıya qoyulmuş əsas məsələ — regional böhrandan necə çıxmaq, əhalinin həyat səviyyəsini necə yüksəltmək və əldə edilmiş nailiyyətlərin davamlılığını hansı yollarla qorumaqdan ibarətdir. Ümumi olaraq bütün dünya ölkələrin regional inkişafı ilə bağlı proqramlarında aşağıdakı konkret məsələlərin həlli yer alır:

- Regionlara yeni istehsal sahələrinin cəlb edilməsi;
- İstehsal strukturunun yenilənməsi;
- İnfrastrukturun təkmilləşdirilməsi;
- Yeni iş yerlərin yaradılması.

Beləliklə, regionların sosial-iqtisadi inkişaf üzrə uğurlu dövlət siyasəti məqsədyönlü şəkildə hazırlanmış dövlət proramından və effektiv tədbirlərdən asılıdır.

Azərbaycan Respublikası XX əsrin sonlarında dövlət müstəqilliyini bərpa etdiyi vaxtdan keçən dövr ərzində ölkənin ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatında köklü dəyişikliklər baş vermişdir. 1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümummilli lider cənab Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət müstəqilliyin ilk illərində ölkədə baş alıb gedən siyasi və iqtisadi böhranı aradan qaldırmış, Azərbaycanın demokratik dövlət quruculuğu və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə irəliləməsinə geniş yol açmışdır.

Həyata keçirilən siyasət çox qısa bir zaman ərzində iqtisadiyyatda əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Ölkənin bu cür uğurlarında regionların payının artırılması və regionların keçmiş sovetlər dönmündəki uğurlarının bərpası dövlət qarşısında olduqca zəruri bir məsələ kimi hesab edilmişdir. Məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonları özlərinin potensialına, təbii sərvətlərinin miqyasına və çeşidinə, məşğulluq səviyyəsinə görə bir-birindən fərqlənirlər. İqtisadi, coğrafi və tarixi baxımdan iqtisadi rayonları fərqləndirən amillər əsasən aşağıdakılardır:

- iqtisadi-coğrafi mövqeyi;
- təbii şəraiti və ehtiyatları;
- əhəlinin məskunlaşması səviyyəsi;
- regionun sahə və ərazi quruluşu;
- tarixi inkişaf xüsusiyyətləri.

Rayonların sosial-iqtisadi inkişafın şərtləndirən yuxarıdakı amillərlə yanaşı onların arasında fərqi yaranmasında və iqtisadi rayonların çoxunun zəif inkişaf etməsində aşağıdakıların rolu xüsusi qeyd edilməlidir:

1. Məhsuldar qüvvələrin regionlar arasında qeyri-mütənasib paylanması onların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində kəskin fərq yaratmışdır. Belə ki, iqtisadiyyatın, xüsusilə sənayenin, infrastruktur sahələrinin əsas hissəsinin Bakı şəhərində cəmlənməsi, onun rayonlara nisbətən daha sürətlə inkişaf etməsi ilə yanaşı

regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyətin ağırlaşmasına və əhalinin regionlardan Bakıya axınına səbəb olmuşdur.

2. Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçı müharibə nəticəsində torpaqların 20 faizi zəbt olunmuş, işğal altında qalan rayonlarda mövcud iqtisadi potensial talan edilmiş, istehsal-texniki və infrastruktur obyektlər dağıdılmış, Azərbaycan xalqı çoxsaylı insan tələfatına məruz qalmış, bir milyona yaxın vətəndaş öz yaşayış və iş yerlərini, var-dövlətlərini itirərək öz vətəninə qaçqın vəziyyətinə düşmüşdür.
3. Azərbaycanda aparılan torpaq və aqrar islahatları nəticəsində regionlarda yaşayan əhalinin çox hissəsi torpaq və digər daşınmaz əmlak sahibinə çevrilməsinə baxmayaraq insanlarda ilkin kapitalın, eyni zamanda, aqrar sektorun inkişafını təmin edən şəraitin, o cümlədən texnikanın, servisin, məsləhət xidmətinin, infrastrukturun, əməl müəssisələrinin və s. kifayət qədər olmaması əldə olunmuş imkanlardan səmərəli istifadə edilməsini məhdudlaşdırır.

Müasir bazar şəraitində regional inkişaf məsələləri isə kompleks şəkildə siyasi yanaşmaları və səmərəli tədbirləri aktuallaşdırır. Ona görə də Azərbaycan Respublikasında inamlı sosial-iqtisadi inkişafın regional inkişafı ilə daha da sürətləndirilməsi məqsədi ilə dövlətin regional siyastində dünya təcrübəsi nəzərə alınmış və konkret tədbirlərlə regionların inkişafını özündə əks etdirən Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları xarakterinə görə daha konkret və zəruri tədbirləri əhatə etməklə, səmərəli istiqamətlər müəyyənləşmişdir. Proqramın əsas məqsədi isə regionların və ucqar ərazilərin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi olmuşdur.

Bu proqramlarda iqtisadi inkişafın təmin olunmasında və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində infrastrukturun və kommunal xidmətlərin başlıca amillərdən biri olduğunu nəzərə almaqla bu sahələrdə dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılar olmuşdur:

- müasir tipli elektrik stansiyalarının, yolların, kommunikasiya xətlərinin və digər infrastruktur obyektlərinin inşası, yenidənqurulması və inkişafı layihələrinin həyata keçirilməsi;
- kənd rayonlarında və qəsəbələrdə nəqliyyatın, avtomobil yollarının və yol infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;
- maliyyə infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;
- əhalinin, xüsusilə kənd əhalisinin kommunal xidmətlərlə, o cümlədən elektrik enerjisi, su, qaz, rabitə və s. ilə təminatının müasir tələblər səviyyəsinə çatdırılması, bu məqsədlə bu sahələrdə restrukturizasiya tədbirlərinin davam etdirilməsi.

Proqramların icrası dövründə Azərbaycanda sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş kompleks tədbirlər kimi aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilmişdir:

- regionlarda sahibkarlığın inkişafına dövlət maliyyə köməyinin artırılması;
- rayonlarda mövcud olan potensial imkanlar barədə məlumat bazasının yaradılması;
- yerlərdə sahibkarlar üçün məsləhət xidməti, informasiya təminatı, marketinq xidməti və s. xidmətlər göstərəcək mərkəzlərin yaradılması;
- rayonlarda turizmin inkişaf etdirilməsi;
- rayonlarda ticarət yarmarkalarının yaradılması;
- istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinə laboratoriya nəzarətinin gücləndirilməsi;
- yerli ixtisaslaşmanı nəzərə almaqla rayonlarda işsizlər üçün kadrların peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi mərkəzlərinin yaradılması;
- sahibkarlığın təşviqinə yönəlmiş vergi-gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi;
- təbii inhisarların tariflərinin müntəzəm şəkildə tənzimlənməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilələrin qarşısının qəti şəkildə alınması;

- ipoteka, lizinq, franqayzinq kimi beynəlxalq təcrübədə uğurla sınaqdan çıxmış sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinin dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi;
- dövlət-sahibkar dialoqunun genişləndirilməsi.
- infrastruktur və kommunal xidmət obyektlərinin idarə edilməsində bələdiyyələrin rolunun artırılması.

Dövlət Proqramlarında müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- ölkənin təbii və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi;
- infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;
- sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi;
- iqtisadiyyatın inkişafına investisiyaların cəlb olunması işinin davam etdirilməsi;
- ixracyönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması;
- müasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması, mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması;
- əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;
- yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması.

Ümumilikdə, Dövlət Proqramlarının Tədbirlər Planı çərçivəsində həyata keçiriləcək tədbirlər 3 səviyyədə müəyyənləşdirilmişdir:

- Ölkə əhəmiyyətli tədbirlər;
- Bakı şəhərinin rayon və qəsəbələri üzrə tədbirlər;
- Ölkənin iqtisadi rayonları səviyyəsində həyata keçiriləcək tədbirlər.

1.2. Regional inkişafda dünya təcrübəsinin təhlili

Dünya iqtisadiyyatının tarixi inkişafınayanaşmada Alvin Tofflerin “üç dalğanəzəriyyəsi” nə əsaslanaraq, regional inkişaf probleminin dövlət siyasətinin predmetinə çevrilməsi prosesində daha aydın şəkildə göstərmək mümkündür.

Kənd təsərrüfatı və təbii resurslara əsaslanan inkişaf mərhələsi (*“first wave – birincidalğa”*) əsasən kapitalizm qədərki dövrü əhatə edir və iqtisadiyyatda aqrar sektorun hakim olduğu mərhələdir. Bu mərhələdə ekstensiv və kəndli məyinin hakim olduğu istehsal tipli ölkələrin regionları arasında ələddə ciddi fərqlər olmamış, ticarət məntəqələri, nisbətən əlverişli coğrafi mövqeyə və yaxşı resurs təminatına malik məntəqələr digərlərindən seçilmiş, diferensiasiya, əsasən siniflərarası olmuşdur.

Sənayeləşmə mərhələsinin (*“second wave – ikincidalğa”*) başlaması isə ölkə həyatının bütünlü sahələrində olduğu kimi, regional inkişafda dualizmin əsasını qoymuşdur. Ənənəvi, ekstensiv istehsal tipli əyeni, intensiv istehsal tiptənin, kənd təsərrüfatı sektorunu əyeni məhsul sahələrinə, kənd məskunlaşması ilə şəhərləşmənin birgə davam etməsi bu dualizmin əsas formalarındandır. Bunun layanaşı, sənayeləşmə iqtisad nəzəriyyələrində və buna uyğun olaraq iqtisadi siyasətdə liberalizmi ha kim ideologiyaya çevirmişdir ki, nəticədə istehsal məllərinə əzad bazar prinsipləri əsasında bölüşdürülməsi, başqa sözlə, bazarı təyin ediyi iqtisadi sektor və regionlara toplanması baş vermişdir. Bütün bunlar region inkişafda dualizmi gücləndirmiş, ölkələrin sürətlə sənayeləşmiş regionları sosial-iqtisadi baxımından, digər regionları geridə qoymağa başlamışdır.

Ölkələrin regionları arasındakı bərabərlik XX əsrdəki dünya müharibəsi və baş verən sosial-iqtisadi böhranların nəticəsində daha da ağırlaşmışdır. Yalnız II Dünya Müharibəsindən sonra dövlətlərin

“hər kəsə layiqli həyat şəraitinin yaradılması”

prinsipini beynəlxalq səviyyədə qəbul etməsi və buna uyğun olaraq da rifah dövləti anlayışının genişləndirilməsi

nəticəsində artıq azad bazar şəraitində meydana gələn bir sıra disproporsiyaların,

eləcə də regional disproporsiyaların azaldılması

və bəşarətdə dövlətin tənzimləmə funksiyasının artırılması meyl güclənmişdir.

Məhz budəvdən başlayaraq, regional inkişaf problemi iqtisadi ədəbiyyatlara

“məskunlaşma iqtisadiyyatı”, “region iqtisadiyyatı”, “ərazi inkişafı”

kimi adlarla daxil olmuş və bir sıra ölkələrdə Regional inkişaf planlarının tətbiq olunması

ilə iqtisadi siyasətin obyektinə çevrilmişdir.

1970-ci illərə qədər yalnız sənayeləşmiş ölkələrdə tətbiq olunan bu planlar,

bugün həmin illərdən başlayaraq liberal bazar prinsipləri

üzrə inkişaf edən və regional disbalansı yarandığı İEOÖ-də tətbiq olunur. Lakin 1970-80-

cı illərdən bəri davam edən “post-industrial” dövrünün reallıqları (*“third wave – üçüncü dalğa”*) bu planları, dövrün tələblərinə uyğun bəzidəyişikliklərə məruz qoymuşdur.

Hazırda Cənubi İtaliya, İspaniya, Almaniya, Fransa, Şotlandiya, Uels, Hindistan, Braziliya, Türkiyə kimi ölkələrdə belə planlar geniş şəkildə tətbiq olunur.

Regional inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsindən səmərəli və zəruri siyasət aləti kimi regional planlaşdırma göstərilir. Başqa sözlə, regional planlaşdırma dünya ölkələrində regionların iqtisadi, sosial və fiziki bütövləşdirilməsi vasitəsidir. Bu planların milli planlarla müqayisədə aşağıdakı əsas üstünlükləri vardır:

- ✓ Regional planlar milli plan və proqramların regionlarda konkretləşdirmə vasitəsidir.
- ✓ Regional planlar yerli informasiyaları milli plan və proqrama ötürmə vasitəsidir.
- ✓ Regional planlar milli planlardan fərqli olaraq daha çox fiziki mühiti özündə əks etdirir (ekologiya, infrastruktur və s.).

- ✓ Şəhər və rayonların öz planlaşdırma qərarlarının əlaqələndirilməsinə imkan verir və s.

Regional inkişaf planlarının hazırlanması isə çox ciddi elmi texnologiyaların tətbiqini tələb edir. İqtisadi təmələsaslanan multiplikator təhlili, input-output təhlili, müqayisəli xərclər təhlili, kompleks regional təhlili və regional ekonometrik modellərin qurulması bu qəbildən başlıca texnologiyalar sayılır.

Regional inkişaf siyasəti baxımından mühüm instusional məsələlərdən biri də regional siyasətlərin, regional inkişaf planlarının hazırlanması və həyata keçirilməsinin effektivliyini təmin edəcək optimal idarəetmə strukturu və mexanizmlərinin qurulmasıdır. Bu baxımdan dünya təcrübəsində iki əsas yanaşmanın ortaya çıxdığını görmək mümkündür:

- ✓ *Mərkəzləşdirilmiş idarəetmə yanaşması.* Bu yanaşmada regional inkişaf siyasəti dövlətin mərkəzi bir qurumu tərəfindən formalaşdırılır və regional qurumlar da əsasən icraçı qismində çıxış edirlər. Zəif inkişaf etmiş və keçid ölkələrində əsasən bu yanaşma hakimdir.
- ✓ *Əks-mərkəzləşdirilmiş idarəetmə yanaşması.* Bu yanaşmada isə regional inkişaf siyasətinin ümumi cizgiləri dövlətin mərkəzi bir qurumu tərəfindən formalaşdırılsa da, bunun ayrı-ayrı regionlar üzrə əsas istiqamətləri regional qurumlar tərəfindən müəyyənləşdirilir və həyata keçirilir. ABŞ, Avropa Birliyi və digər inkişaf etmiş ölkələrdə, həmçinin də bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu yanaşma əsas götürülür.

Birinci yanaşmada idarəetmə strukturu əsasən klassik şəkildə, yəni mərkəzi qurum və regional şöbələri formasındadır. İkinci yanaşmada isə üstünlük daha səmərəli regional qurumların formalaşdırılmasına verilir ki, bunların da hazırda ən geniş yayılmış və nümunəvi forması regional inkişaf agentlikləridir (development agency).

Regional İnkişaf Agentlikləri iqtisadi və ya inzibati rayonlar səviyyəsində qurulan, yerli xalqı sahib olduğu potensialdan istifadə etmələri yönündə təşviq edən, regionda fəaliyyət göstərən müxtəlif statuslu qurumlar arasında kordinasiya yaradaraq

resurslardan səmərəli istifadə edilməsini təmin edən, regionun layihələndirmə imkanlarını artıran, tərəfdaşlara yüksək keyfiyyətli xidmət və problemləri həlletmə yolları təqdim edən qurumlardır. Türkiyə Respublikasının “*İnkişaf Agentliklərinin qurulması, koordinasiyası və vəzifələri haqqında Qanunu*”nun 1-ci maddəsində isə inkişaf agentlikləri, dövlət bölməsi, özəl bölmə və QHT-lər arasındakı əməkdaşlığı inkişaf etdirən, resursların yerində və səmərəli istifadəsini təmin etmək və yerli potensialı hərəkətə gətirmək yolu ilə, milli inkişaf plan və proqramlarında nəzərdə tutulan prinsip və siyasətlərə uyğun şəkildə regional inkişafı sürətləndirən, onun davamlılığını təmin edən, regionlararası və regiondaxili inkişaf fərqlərini azaltmaq məqsədilə formalaşdırılan qurumlar kimi müəyyənləşdirilmişdir

İnkişaf Agentliklərinin məlum olan ilk nümunəsi ABŞ-da 1930-cu ildə qurulan Tennessee Valley Authoritydir (TVA). Sonrakı illərdə, xüsusilə də II Dünya Müharibəsindən sonra regional inkişaf məsələsinin aktuallaşması ilə Avropada da inkişaf agentlikləri qurulmuş və Avropa Birliyinin qəbul etdiyi regional inkişaf siyasətlərinin də təsiri ilə sayları getdikcə artmışdır.

Regional İnkişaf Agentliklərinin 1940-50-ci illərdə Qərbi Avropanın Avstriya, Belçika, Fransa və İrlandiya kimi ölkələrində qurulan ilk nümunələri regiondaxili iqtisadiyyatı canlandırmaq və davamlı inkişafı təmin etmək məqsədi daşımışdır.

1970-ci illərdə Almaniya, İngiltərə, İtaliya və Niderland, 1980-ci illərdə isə İspaniyada inkişaf agentlikləri yayılmağa başlamışdır.

1990-ci illərdən etibarən isə inkişaf agentlikləri Avropa Birliyinin regionlar arasında inkişaf fərqlərini azaldmaq üçün istifadə etdiyi vasitələrdən birinə çevrilmiş və Orta Avropada da bir sıra agentliklər qurulmuşdur. 1990-cı illər, eyni zamanda inkişaf agentliklərinin tarixi baxımından da dönüş dövrü olmuş, əksəri keçid ölkəsi olan Bolqarıstan, Polşa, Slovakiya, Çexiya, Macarıstan, İsveç, Sloveniya, Estoniya, Rumıniya və Portuqaliya kimi ölkələr də inkişaf agentliklərinə sahib olmuşdur.

2006-cı il tarixindən isə inkişaf agentlikləri Türkiyə Respublikasında da qurulmağa başlanmışdır ki, hazırda bunların sayı 26-a çatmışdır.

İnkişaf Agentliklərinin Avropa Birliyi Struktur Fondlarından istifadə etməyə başlamasından sonra isə sayları, fəaliyyət sahələri və yetkinliklərinin sürətlə artdığını görürük. Belə ki, 1991-ci ildə Avropa İnkişaf Agentlikləri Birliyi (EURADA) qurulmuş və hazırda 24 ölkədə 150 üzvü mövcuddur. Ümumilikdə isə dünyada 500-dən çox inkişaf agentliyi fəaliyyət göstərir.

Dünyadakı inkişaf agentliklərinin tədqiqi göstərir ki, bu qurumlar aid olduqları ölkələrdəki hüquqi, inzibati və struktur fərqliliklərin təbii bir nəticəsi olaraq, birbirindən fərqli hüquqi statuslara malikdir. Həmçinin də bəzi halarda, eyni ölkədə, hətta eyni region daxilində də müxtəlif hüquqi statuslara malik agentliklərin fəaliyyət göstərdiyinə təsadüf etmək mümkündür.

Ümumi bir qiymətləndirmə apardığımız halda, təşkilati-hüquqi statusları baxımından inkişaf agentliklərinin müəyyən bir nazirlik və ya mərkəzi bir quruma bağlılığının daha çox unitar dövlətlərdə təsadüf edildiyini, federal dövlətlərdə isə yerli idarəetmə qurumlarının siyasət formalaşdırma və həyata keçirmə səlahiyyətinə malik olmaları səbəbilə daha çox avtonom, dövlət və ya özəl şirkət statuslu olduqlarını qeyd edə bilərik.

Demək olar ki, əksər ölkələrdə bu qurumlar mənfəət güdməyən hüquqi statuslu qurumlar olmaqla, əsasən aşağıdakı təşkilati formalara malik olurlar:

- Bələdiyyələrarası agentlik (Belçika) ,
- Mənfəət güdməyən birliklər (Avstriya, Bolqarıstan, İsveç, Portuqaliya, Macarıstan, Rumıniya),
- Məhdud məsuliyyətli şirkətlər (Almaniya, Niderland),
- Dövlət (Almaniya, Belçika, İspaniya) və ya özəl (İspaniya, Türkiyə) hüquq qurumları,
- Dövlət məhdud məsuliyyətli/yarımdövlət şirkətlər(Niderland, İtaliya),
- Vəqf (Çexiya),
- Limited şirkət(Avstriya, Belçika, Çexiya, İsveç, İtaliya, Macarıstan, Portuqaliya, Sloveniya),

- Səhmdar şirkətlər (Çexiya, Portuqaliya),
- Qeyri-hökumət təşkilatları.

Dünya təcrübəsindəəksər ölkələrdə regional inkişaf siyasətlərini və inkişaf agentliklərinin bu siyasətlər çərçivəsində üzərinə düşən rolunu təsbit edən bir qanuni tənzimləmə mövcuddur. Bu qurumların əsasən nazirlik səviyyəsində bir təşkilatın məsuliyyətində fəaliyyət göstərdiklərini, buna əlavə olaraq da bəzi ölkələrdə (məs. Polşa, Sloveniya, Portuqaliya, Avstriya, Niderland) nazirliklə agentlik arasındakı koordinasiyanı həyata keçirən aralıq qurumlar formalaşdırdıqlarını görürük.

Regional inkişaf agentliklərinin idarəetmə strukturu da müəyyən bir model şəklinə çevrilmişdir. Belə ki, hazırda agentliklərin idarəetmə strukturu Ümumi Yığıncaq, İdarəetməŞurası, İcra Komitəsi, Təftiş Komitəsi və texniki mütəxəssis kadrlarından ibarətdir.

İnkişaf siyasətlərinin milli səviyyədə müəyyənləşdirilməsi, regional planların milli planlara uyğunluğu zəruriliyi və sektorların milli siyasətlərə uyğun inkişaf etdirilməsinin dəstəklənməsi kimi məsələlər təbii olaraq, İnkişaf Agentliklərinin də dövlət resurslarından istifadə etməsi zərurətini doğurur. Müxtəlif ölkələrin inkişaf agentliklərinin maliyyə təminatı sisteminin təhlili onların əsas gəlir mənbələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmağımıza imkan verir:

- Dövlət fondları, başqa sözlə, yerli və mərkəzi hökumətin birbaşa ayırdığı maliyyə resursları,
- İnkişaf Agentliklərinin fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlər,
- Özəl sektordan gələn maliyyə resursları,
- Beynəlxalq fondlar və ya layihələrdən, xüsusilə Avropa İttifaqı proqramlarından gəlirlər.

Avropadakı Regional İnkişaf Agentliklərinin ilk dövrlərdəəsasən infrastruktur və aqrar inkişaf məsələlərilə, soralar isə sənaye fəaliyyətlərini inkişaf etdirməklə məşğul olduqlarını, son dövrlər də xidmətlər və yüksək texnologiyaların dəstəklənməsinə meyl etdiklərini qeyd etmək mümkündür.

Avropa Regional İnkişaf Agentliklərinin 80%-i iqtisadi və sektorlar üzrə tədqiqatlar apardığı və bu tədqiqatlar əsasında da regional inkişaf planları hazırladıqlarını görürük. Bununla yanaşı, sənaye və texnologiya parkları ilə bağlı hər cür infrastrukturun hazırlanması ilə bağlı fəaliyyətlər də bu qurumların təxminən 50%-də həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə, müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərən inkişaf agentliklərinin tədqiqi, bu qurumların əsas fəaliyyət məqsədlərini 4 qrupa ayırmağa imkan verir:

- Regionun sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək,
- İnkişafa istiqamətlənmiş strategiyaları müəyyənləşdirmək və bununla bağlı fəaliyyət göstərən qurumlara dəstək vermək,
- Milli və beynəlxalq investisiyaları regiona cəlb etmək,
- Əməkdaşlığı inkişaf etdirmək.

Eyni zamanda regional inkişaf agentliklərinin fəaliyyət istiqamətlərini də aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq mümkündür:

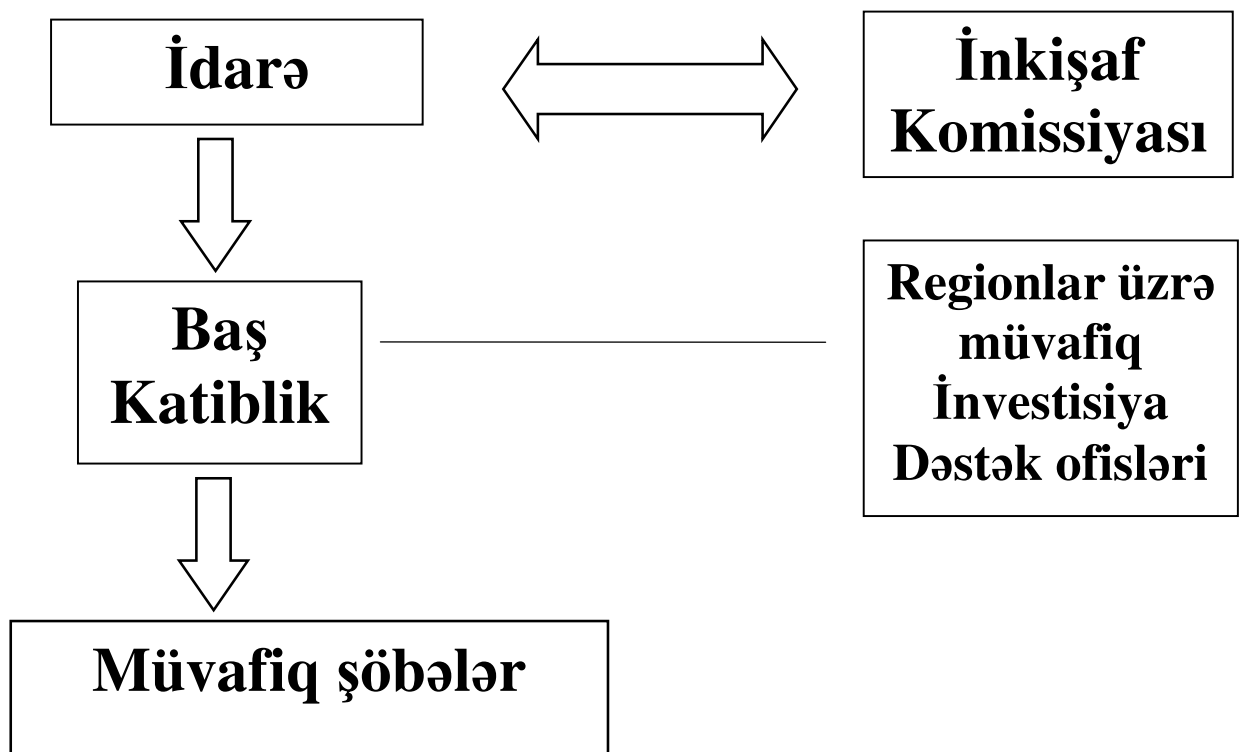
- Regiondaxili inkişaf,
- Xarici investisiyaların cəlbi,
- Sahibkarlığa verilən xidmətlər,
- Lokal və regional səlahiyyətli qurumlara təqdim edilən xidmətlər,
- Təhsil xidmətləri,
- Beynəlxalq fəaliyyətlər.

Regional İnkişaf Agentlikləri marketinq fəaliyyətlərinə də xüsusi əhəmiyyət verirlər. Belə ki, genişəhatəli bazar və sektor tədqiqatları apardıqları, web səhifələr, nəşr edilmiş kataloq və büroşurlarla, müxtəlif sərgilərdə iştirakla regionun xüsusiyyətlərini və imkanlarını, həm də agentlik fəaliyyətlərini milli və beynəlxalq səviyyədə təbliğ etdiklərini görürük. Bundan başqa, region firmaları arasındakı əməkdaşlıq və ortaqlıqları inkişaf etdirmək məqsədilə qurulan rabitəşəbəkələri də bu istiqamətdə geniş istifadə edilir.

Türkiyə Respublikasında regional inkişaf siyasəti bölgə idarəetmə strukturlarının iştirakı və rolu mühüm rol oynayır. Son dövrlərdə isə müxtəlif bölgələri əhatə edən İnkişaf Agentlikləri regional inkişafın planlaşdırılmasında və prioritetlər əsasında tədbirlərin gerçəkləşdirilməsində aktiv şəkildə iştirak etməyə başladı. Belə ki, 2006-cı ildən yaradılmağa başlanan və hazırda Türkiyə Respublikasında 26 ədəd İnkişaf Agentliklərinin işləri bunu deməyə əsas verir .

Regionlarda fəaliyyət göstərən bu agentliklər özlərində Türkiyə Respublikasının bir neçə illərini əhatə etməklə, ölkənin mərkəz inkişaf planında (9-cu İnkişaf Planı) olan hədəflərindən kənara çıxmadan Bölgə İnkişaf Planı hazırlayır. Bölgə İnkişaf Planları əsasən İnkişaf Agentliklərinə daxil olan regionların və ucqar ərazilərin xüsusiyyətlərinə görə hazırlanır. Bunun əsasında kiçik, orta ölçülü sahibkarlığa dəstəklər verilir. Lakin hər cari il üçün maliyyə dəstəyi verilən iqtisadi sahələr — geniş araşdırmalardan sonra inkişaf planında müəyyənləşir. Beləliklə, dəstəklərin verilmə mexanizmi inkişaf agentliklərində yerli səviyyədə olan prosedurlardan keçir. Təşkilatı struktur isə ədalətlik və bərabərlik prinsipləri ilə maliyyə və texniki yardımların təyinatlarının sadə prosedurlarını təmin edir.

İdarə Heyətinə (Yönetim Kurulu) və dolayısı yolla Regional İnkişaf Qurumuna tabedir. Regional İnkişaf Komissiyası (Kalkınma Kurulu) — Agentliyin əhatə etdiyi 5 ilin (bölgenin) müxtəlif vəzifəli şəxslərindən, bələdiyyələrin, qeyri-hökumət təşkilatların, özəl sektor, fermer birliyi və kooperativlərin nümayəndələrindən, universitetlərin rəhbər və müəllim heyətindən və s.-dən (cəmi 98 nəfər) təşkil edir. İdarə heyəti (Yönetim Kurulu) — Agentliyin əhatə etdiyi 5 ilin valisindən, bələdiyyə başçılarından, Baş Məclis rəhbərlərindən, Ticarət və Sənaye Kabineti rəhbərlərindən ibarət olmaqla 15 nəfər təşkil edir. İdarə Heyətində isə bir nəfər rəhbər seçilir. Baş Katiblik (Genel Sekreterlik) — idarə heyətinin qərarlarına tabe olmaqla koordinator rolunda çıxış etməklə öz şöbələri və İnvestisiyalara Dəstək Ofislərindən təşkil edilmişdir.

Sxem 1.2. Regional İnkişaf Qrumunun strukturu

Ümumiyyətlə, bütün İnkişaf Agentliklərində aşağıdakı hədəflər mövcuddur:

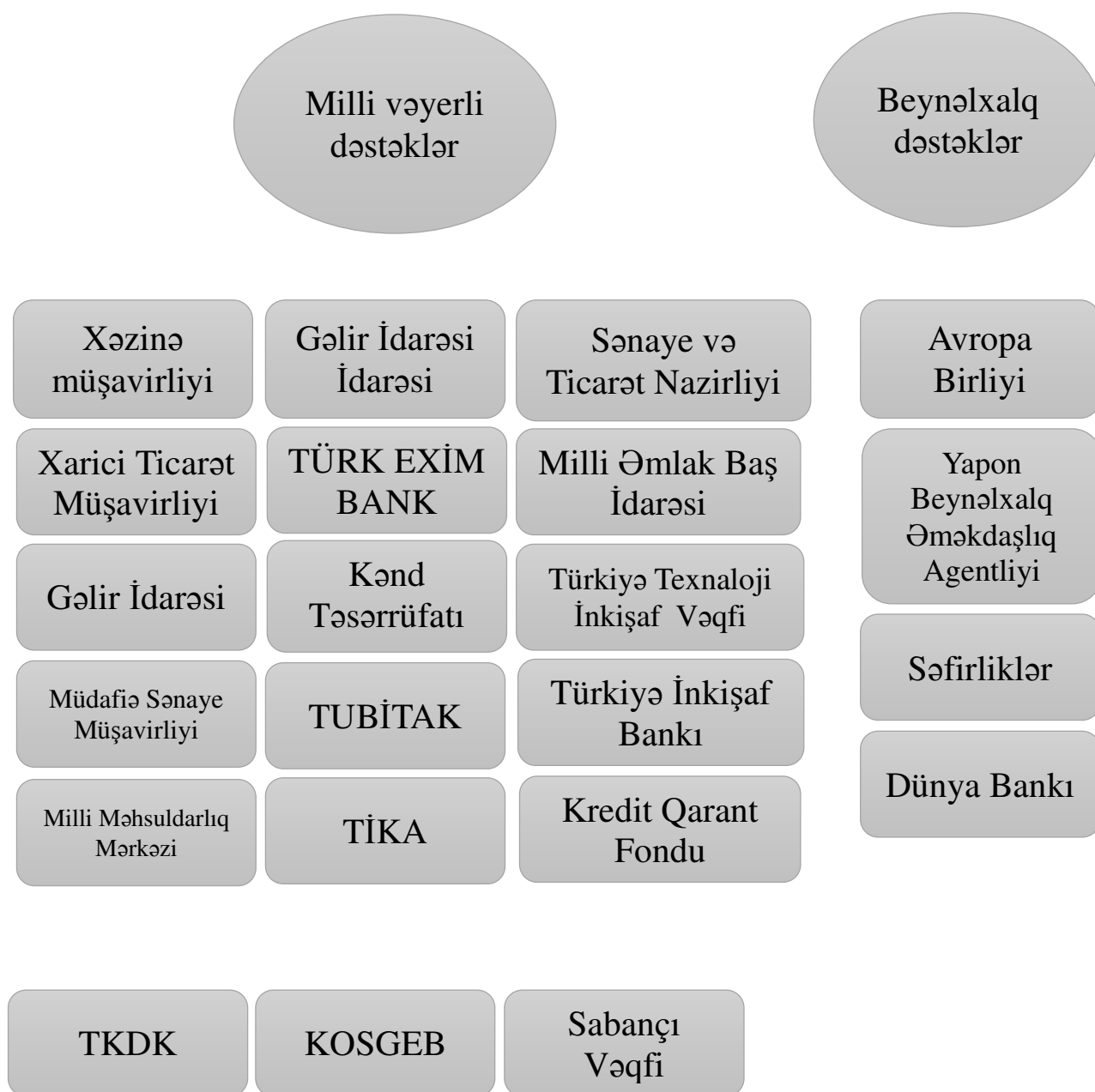
- Resursların yerində və səmərəli istifadəsi;
- Yerli potensialın hərəkətə gətirilməsi;
- Milli İnkişaf Planı və Proqramlarda olan prinsip və siyasətə uyğun regional inkişafın və bu istiqamətdə davamlılığın təmin edilməsi;
- Regionlar arasındakı və region daxili inkişaf fərqlərinin aradan qaldırılması.

Türkiyə Respublikasında olan bütün İnkişaf Agentliklərində eyni təşkilati-struktur olmaqla eyni proseslərdən ibarət Bölgə İnkişaf Planı formalaşdırılır. İnkişaf Agentliklərin əsas hədəfləri nəzərə alınmaqla bölgədə hər tərəfli təhlillərdən sonra nəticələr təşkilati-struktur üzrə müzakirə edilir və nəhayət müəyyən edilmiş prioritetlər əsasında Milli İnkişaf Planına uyğun Bölgə İnkişaf Planı qurulur. Əhatəli regional inkişaf planları üçün isə İnkişaf Agentliklərinin əməkdaşlarına seminar və treninqlər keçirilir. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, prosesdə bütün araşdırmalar zamanı regionlarda dövlət qurumları, özəl sektor və vətəndaş cəmiyyətləri, həmçinin

universitetlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq mühiti yaradılır, birgə konfranslar, sorğular keçirilir və regionda mövcud vəziyyəti əhatə edən təhlillərə baxılır. Beləliklə, qəbul edilmiş bölgə inkişaf planları bölgənin rəqabət gücünü artırmağa xidmət edəcəkdir. Proqramda əsas məqamlar aşağıdakılardan ibarətdir və əlbəttə regionların xüsusiyyətlərinə görə dəyişə də bilər:

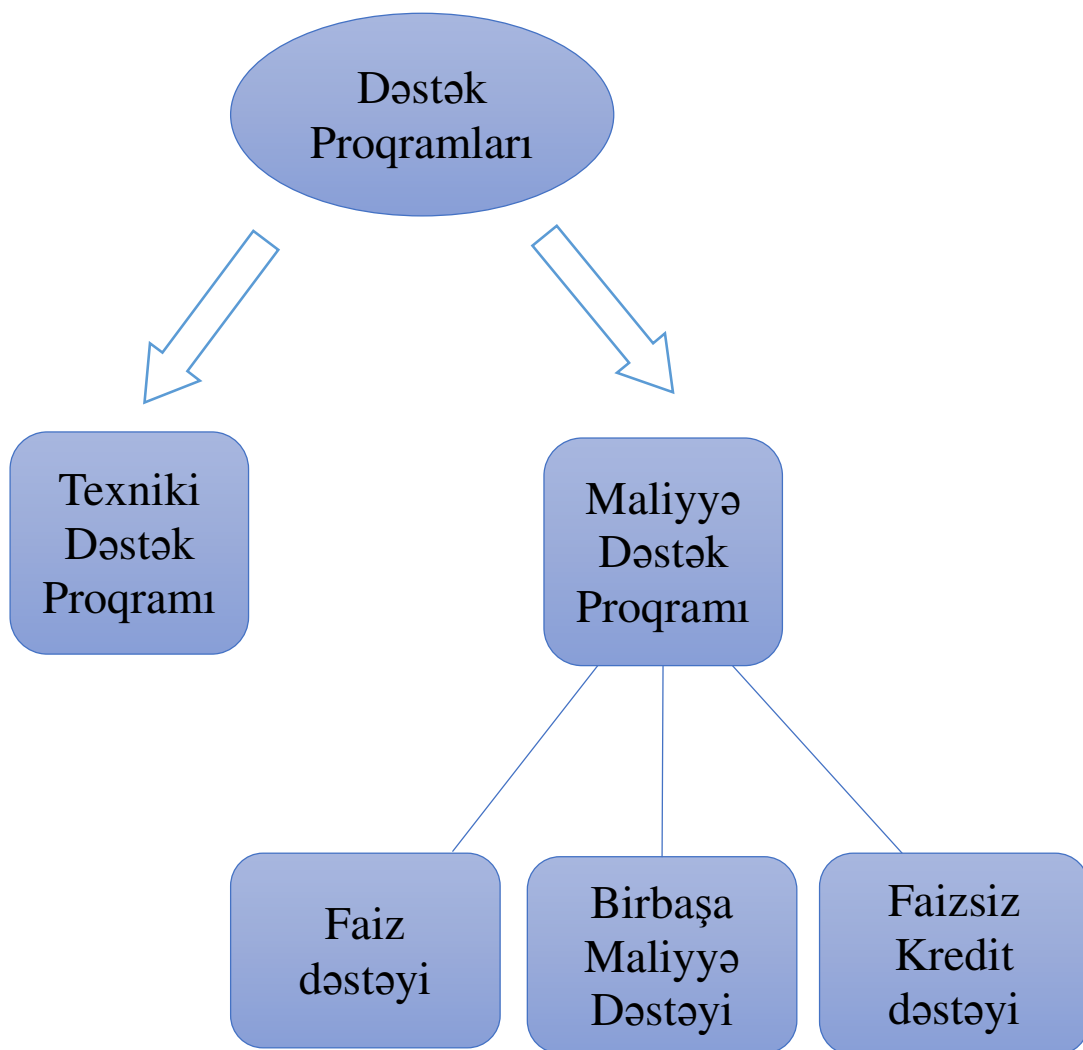
- İnsan resurslarının rəqabətçi bir səviyyəyə gətirilərək bölgədəki sahibkarların və iş yerlərinin sayını artırmaq;
- Regional inkişafda turizmi böyük bir sektor olaraq inkişaf etdirilərək bir dünya markası səviyyəsinə gətirmək;
- Kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət sektorunda əlavə dəyəri yüksək olan məhsullar istehsalı təşviqi həyata keçirilərək bölgənin rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq;
- Davamlı inkişaf istiqamətində yaşayış keyfiyyətini artırmaq.

Regional inkişaf proqramları isə bölgənin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Belə ki, qoyulmuş müddət ərzində çox saylı təhlillər zamanı müəyyənlanmış sosial-iqtisadi fəaliyyət sahəsinə, həmçinin bir sıra elmi-tədqiqatlara və layihələrə dəstəklər ayrılır. Dəstəklər əsasən maliyyə və texniki xarakterli olmaqla bölgənin mühüm tənzimləmə tədbirlərindəndir. Ümumiyyətlə isə Türkiyə Respublikasının regionlarında müxtəlif xarakterli dəstəklər mövcuddur:

Sxem 1.3. Türkiyə Respublikasının regionlarında dəstəklər

Maliyyə dəstəklərinin verilmə mexanizmi əsasən regional səviyyədə müxtəlif layihələr əsasında gerçəkləşir. Maliyyə yardımları mexanizmini aşağıdakı sxemdə daha aydın görmək olur:

Sxem 1.4. Maliyyə dəstəklərinin verilmə mexanizmi

İnkişaf Agentliklərində maliyyə dəstəyi bölgələrdə fəaliyyət göstərən və Bölgə İnkişaf Planındakı tələbləri sürətləndirən layihələr əsasında verilir. Layihələr isə əsasən özəl sektordan, qeyri-hökumət təşkilatlarından, dövlət qurumu və təşkilatlarından, universitetlərdən, kooperativlərdən və s.dən qəbul edilir. Şəkildə göründüyü kimi maliyyə dəstəyi faizli, faizsiz və bir-başa olaraq həyata keçirilir. Lakin, hələ ki, bir çox Agentliklərdə faizli maliyyə dəstəyi ayrılır. Ümumiyyətlə bir-başa maliyyə vəsaitləri ilə dəstəklərin verilməsində əsas məqsəd yerli sahibkarların layihə hazırlamasına təşviq edilməsi və təkmil biznes fəaliyyətinin genişləndirilməsidir. Eyni zamanda bir-başa maliyyə dəstəyi bölgələrdə konsaltinq xidmətini də hərəkətə gətirmişdir. Belə ki, dəstək üçün layihə və onun əsasında biznes planı tərtib edə bilmədiyindən dəstək üçün elanları

izləyən hüquqi və ya fiziki şəxslər bu işdə fermerlərə və ya digər təsərrüfat subyektlərinə yardım edirlər. Dəstəklərin verilməsində qəbul edilmiş bütün layihələr isə Baş Katibliyə və onun vasitəsi ilə İdarə Heyətinə təqdim edilir. Təsdiq edildikdən sonra müvafiq qaydada dəstək üçün kiçik və orta sahibkarlığa birbaşa maliyyə yardımı verilir. Maliyyə yardımı sahibkar üçün tələb olunan məbləğin müəyyən qismi şəklində ayrılır. Dəstəklərin maliyyə mənbəyi isə qanunvericiliyə uyğun olaraq — ümumi vergi gəlirlərindən müəyyən bir hissə, yerləşdiyi bölgənin əhali sayı, inkişaf səviyyəsi və tempinə görə büdcədən müəyyənləşən ayırmalar, Avropa Birliyi və digər beynəlxalq fondlardan ayırmalar, milli, beynəlxalq qurum və təşkilatlardan ayrılan yardımlar, keçən ildən qalan işlənməmiş maliyyə vəsaitləri və s. təşkil edir.

İnkişaf Agentlikləri tərəfindən texniki dəstək isə bölgədəki yerli idarəetmədə Bölgə İnkişaf Planı ilə əlaqədar yaranan çətinliklərin dövlət qurumlarında, universitetlərdə, bələdiyyələrdə və s. qurum və təşkilatlarda aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Bu isə əsasən bu qurum və təşkilatlarda yaranan çətinliklərin özlərinin aradan qaldırılması mümkün olmadığı zaman baş verir.

Beləliklə, Türkiyə Respublikasında regional inkişaf sahəsində həyata keçirilən tədbirlər mərkəz siyasətə müvafiq planlaşdırma əsasında yerli təşəbbüskarlıq yanaşmaların və bölgələrdə klasterlərin inkişafına xidmət edir.

II FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın konseptual əsasları

2.1. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının müasir vəziyyəti

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonları:

1. Abşeron iqtisadi rayonu
2. Aran iqtisadi rayonu
3. Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu
4. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu
5. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu
6. Lənkəran iqtisadi rayonu
7. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu
8. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu
9. Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu
10. Naxçıvan iqtisadi rayonu

Abşeron iqtisadi rayonu respublikamızın şərqində, Bakı şəhərinin 4 km-dən başlayaraq, çox əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyə malik ərazidə yerləşir. İqtisadi rayonun ümumi sahəsi 3,29 min kv. km olmaqla, ölkə ərazisinin 3,8%-ni əhatə edir. Abşeron iqtisadi rayonu Abşeron, Xızı rayonlarını və Sumqayıt şəhərini əhatə edir. Bunlar da öz növbəsində inzibati ərazi vahidlərinə, şəhər, qəsəbə və kənd yaşayış məntəqələrinə bölünürlər. İqtisadi rayonda 3 şəhər, 13 qəsəbə, 31 kənd yaşayış məntəqəsi və 30 bələdiyyə mövcuddur. İnzibati idarəetmə quruluşu yerli icra hakimiyyəti və bələdiyyələrdən ibarətdir.

İqtisadi rayonun sənaye strukturunda kimya və neft-kimya sənayesi ilə bərabər qara və əlvan metallurgiya, energetika, tikinti materialları, yüngül və yeyinti sənayesi üstünlük təşkil edir. Rayonda güclü nəqliyyat və xidmət sahələri fəaliyyət göstərir. İqtisadi rayonun tikinti sənayesi müəssisələrində şüşə, polimer tikinti materialları, sement, gips, bentonit, yapışdırıcılar və s. istehsal olunur.

İqtisadi rayonda kənd təsərrüfatının əsasını şəhəratrafi təsərrüfat kompleksinə daxil olan südlük-ətlik maldarlıq, quşçuluq, tərəvəzçilik, üzümçülük, quru subtropik meyvəçilik təşkil edir. İqtisadi rayonda aqroiqlim şəraiti zeytun, zəfəran, püstə və digər kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsinə imkan verir.

Cədvəl 2.1. Abşeron iqtisadi rayonunun əsas göstəriciləri (01.01.2013-cü il)

S/s	Göstəricilər	Abşeron	Sumqayıt	Xızı	Cəmi
1	Əhali, min nəfər	200,8	322,6	15,3	538,7
2	Ərazi, kv.km	1407	83	1850	3340
3	Bakıdan məsafəsi, km	4	30	104	4-104
4	Yaşayış məntəqələri:	15	3	29	47
	- şəhərlər	1	1	1	3
	- qəsəbələr	8	2	3	13
	- kəndlər	6	-	25	31
5	Bələdiyyələr	15	3	12	30
6	Torpaq sahəsi cəmi, min ha	227,4	10,8	166,7	404,9
	- dövlət mülkiyyətində	191,2	2,8	99,0	293,0
	- xüsusi mülkiyyətdə	10,0	5,9	6,3	22,2
	-bələdiyyə mülkiyyətində	26,2	2,1	61,4	89,7
7	Kənd təsərrüfatına yararlı sahələr, min ha	115,5	-	91,9	207,4

Ölkəmizdə güclü sənaye potensialının yaradılmasında Abşeron iqtisadi rayonunun, xüsusən də Sumqayıt şəhərinin müəssisələrinin rolu böyükdür. 2012-ci ilin yanvar-dekabr ayları ərzində şəhərin sənaye sektorunun təsərrüfat subyektləri tərəfindən istehsal olunmuş mal və xidmətlərin həcmi əvvəlki illə müqayisədə 27,7% artaraq 408605,0 min manat təşkil etmişdir. Sənayenin emal sahəsində, o cümlədən onun əsas bölmələrində, neft və kimya sənayesi məhsullarının, maşın avadanlıqlarının, qeyri-metal mineral və sair məhsulların istehsalında artım müşahidə olunmuşdur. Sumqayıt şəhərinin emal sənayesində faktiki qiymətlərlə 330725,7 min manat məhsul istehsal edilmişdir və istehsalın həcmi ötən ilin hesabat dövrünə nisbətən faktiki qiymətlə 48,8 % və ya 97384,5 min manat artmışdır.

Cədvəl 2.2. Abşeron iqtisadi rayonunun əsas makroiqtisadi göstəriciləri (faktiki qiymətlərlə, min manatla), 01.01.2013-cü il vəziyyətinə

Göstəricilər	Abşeron	Sumqayıt	Xızı	İqtisadi rayon üzrə cəmi		
				2012-ci il	2011-ci il	Ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən, fərq (%-lə)
Ümumi məhsul buraxılışı	482928,2	635410,9	43154,1	1161493,2	912300,1	127.3
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) ümumi həcmi	108493,8	408605,0	4100,0	521198.8	424263.5	122.9
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu	39856,0	2550,0	22400,0	64806	65583.9	98,8
Əsaslı tikinti	248947,1	45393,3	10710,0	305050.4	177443.7	171.9
Nəqliyyat sektorundan əldə olunan gəlir	9046,1	12213,0	570.3	21829.4	21071.9	103.6
Rabitə xidmətlərinin həcmi	3400,6	6600,0	120,0	10120.6	9528.1	106.2
Ticarət və pərakəndə satış	73184,6	160049,6	5253,8	238488	214409	111.2

Cədvəl 2.3. “2008-2015-ci illərdə əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” çərçivəsində Abşeron iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə müəyyən olunmuş proqnoz göstəricilərin 2012-ci il üzrə icra vəziyyəti barədə məlumat

s/s	K/t məhsulları	2012-ci il							
		Abşeron rayonu		Xızı rayonu		Sumqayıt şəhəri		Cəmi	
		faktiki	proqnoz	faktiki	proqnoz	faktiki	proqnoz	faktiki	proqnoz
1	Dənli bitkilər (qarğıdalısız)	548,3	473	3110,0	4037,0	-	-	3658,3	45100,0
2	Kartof	23,0	24,0	187,1	512,0	8,0	-		536,0
3	Tərəvəz-bostan bitkiləri	7521,1	5044,0	1348,7	966,0	462,0	-	9450,9	6010,0
4	Meyvə	1116,1	1685,0	81,0	97,0	380,0	315,0	1616,8	2097,0
5	Yaşıl çay yarpağı	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Ət (diri çəkiddə)	2143,0	4750,0	3852,5	1255,0	352,0	-	6347,5	6005,3
7	Süd	40809,0	40100,0	11574,9	5800,0	1197,0	-	53580,0	45900,0
8	Yumurta (mln. ədəd)	94,8	110,3	105,0	159,0	7,0	-	206,8	269,3

Cədvəl 2.4. Aran iqtisadi rayonunun əsas göstəriciləri

S/S	Göstəricinin adı		Ərazi, min km²	Əhali, nəfər	Bakıdan məsafə, km	Yaşayış məntəqələri	Torpaq sahəsi cəmi, min ha	Əkinə yararlı sahələr, min ha
1	Mingəçevir	2012	0,13	99715	288	1	13,9	3,064
		2011	0,13	99126	288	1	13,9	3,064
2	Şirvan	2012	0,03	80924	120	3	3	0,85
		2011	0,03	79955	120	3	3	0,8
3	Yevlax	2012	1,54	122744	287	50	153,7	35
		2011	1,54	121438	287	50	153,7	35
4	Ağcabədi	2012	1,756	128097	263	46	175,6	51,6
		2011	1,756	126217	263	46	175,6	51,6
5	Ağdaş	2012	1,05	103419	245	75	75,9	58,3
		2011	1,05	102316	245	75	75,9	58,3
6	Beyləqan	2012	1,131	91089	265	42	113,1	50,4
		2011	1,131	89723	265	42	113,1	50,4
7	Bərdə	2012	0,96	148400	314	110	113,4	44,8
		2011	0,96	147300	314	110	113,4	44,8
8	Biləsuvar	2012	1,4	94043	182	26	135,8	43,6
		2011	1,4	92408	182	26	135,8	43,6
9	Göyçay	2012	0,74	113518	226	56	65,7	48,4
		2011	0,74	112378	226	56	65,7	48,4
10	Hacıqabul	2012	1,64	69158	113	31	164,1	48
		2011	1,64	68255	113	31	164,1	48
11	İmişli	2012	1,8	120378	250	50	189	41,59
		2011	1,8	118924	250	50	189	41,59
12	Kürdəmir	2012	1,47	108947	189	63	116,2	83,4
		2011	1,47	107508	189	63	116,2	83,4
13	Neftçala	2012	1,8	83175	176	52	112,9	47
		2011	1,8	82170	176	52	112,9	47
14	Saatlı	2012	0,85	98737	182	44	118	105,3
		2011	0,85	97041	182	44	118	105,3
15	Sabirabad	2012	1,47	161945	170	75	82,8	55,5
		2011	Yan.47	159017	170	75	82,8	55,5
16	Salyan	2012	01.Avg	128251	126	51	116	40,5
		2011	1,8	126555	126	51	116	40,5
17	Ucar	2012	0,85	81905	234	30	69,4	37,3
		2011	0,85	80748	234	30	69,4	37,7
18	Zərdab	2012	0,86	55349	231	42	85,56	32,17
		2011	0,86	54793	231	42	85,56	32,17
CƏMİ		2012	21,43	1889794	-	847	1901,1	872,975
		2011	21,43	1865872	-	847	1901,1	872,975

Cədvəl 2.5. Aran iqtisadi rayonunun əsas makroiqtisadi göstəriciləri, min manatla

S/S	Göstəricinin adı		Ümumi məhsul buraxılışı	Sənaye məhsulunun ümumi həcmi	Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu	Əsas kapitala yönəldilən investisiyalar	Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər
1	Mingəçevir	2012	344402	173571,3	1271,2	106936,1	45935,7
		2011	288425,4	153025,8	1910,1	224363,3	42826,2
2	Şirvan	2012	348121,1	274859,8	2819,3	24497,3	30850,6
		2011	367518,2	306041,3	3206	19030,3	29172,9
3	Yevlax	2012	383066	11556,5	75911,7	32056,4	35816
		2011	340985,8	10492,1	77168,4	12986,4	34202
4	Ağcabədi	2012	261147,6	12946,8	85117,4	121711,1	33420
		2011	246087,5	7358,2	80148,5	121589,9	32666,2
5	Ağdaş	2012	264475,4	7024,1	126119	61911	24889,2
		2011	247330,5	6477	120718,2	53653	23957,7
6	Beyləqan	2012	155440,1	9908,1	70794	48474,9	22146
		2011	123972	7532,7	68231,8	20422	21707
7	Bərdə	2012	234022,4	9891,7	110825,9	47200	48665
		2011	186800	8576,3	106827,4	24800	29282,5
8	Biləsuvar	2012	178848,8	12784	84490,7	40049,2	27774,6
		2011	154432,3	11365,3	75191,6	34840,7	25550,9
9	Göyçay	2012	215044,6	18895,7	91438,8	38658,2	45204,1
		2011	209766,9	20737,7	88998,4	37509,7	40287,4
10	Hacıqabul	2012	261068,8	3112,9	75455,4	137657,5	16978,9
		2011	182102,3	3001,1	66317,8	75520,1	14001,6
11	İmişli	2012	370501,8	139185	93383,3	100008,1	33475,1
		2011	338488	132642,4	88586,7	89595,3	31613,7
12	Kürdəmir	2012	328142,5	38160,1	102976,6	120379,9	43550
		2011	252693,3	24872,8	94227,9	73204	37558
13	Neftçala	2012	182730,8	27074	69686	24911,8	19845,7
		2011	152153	21876,7	69122	11679,7	16694
14	Saatlı	2012	208902,3	12127,8	101878,4	56564,9	22316,1
		2011	179748,9	7134,3	100253	37343,8	17474,1
15	Sabirabad	2012	313598,9	4740,3	150658,7	104772,6	36716,3
		2011	282179	45466,8	141918,2	83692,9	33865,9
16	Salyan	2012	220221,4	52497,7	121412	90593,6	4763
		2011	190039,3	31338,8	115803	98006,3	4707
17	Ucar	2012	127273,8	2547,8	57544,1	36199,7	19563
		2011	109746,4	3611	54856	25275,6	18660,4
18	Zərdab	2012	98246,9	1636,5	42635,9	36675,7	11607,3
		2011	90585,8	1400,9	40919,7	36161	11451
CƏMİ		2012	4495255,2	812520,1	1464418,4	1229258	523516,6
		2011	3943054,6	802951,2	1394404,7	1079674	465678,5

Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsində yerləşmişdir. İqtisadi rayona Ağsu, İsmayılı, Qobustan və Şamaxı inzibati rayonları daxildir. İqtisadi rayon şimaldan Quba-Xaçmaz, qərbdən Şəki-Zaqatala, cənubdan Aran, şərqdən isə Abşeron iqtisadi rayonları ilə həmsərhəddir. Regionun relyefi dağlıq və düzənlik əraziyə bölünür. İqtisadi rayonun ümumi sahəsi 6 min kv. km, əhalisi 295,9 min nəfər olmaqla, ümumi ölkə ərazisinin 6,9%-ni, əhalisinin isə 3,2%-ni təşkil edir. Respublikanın digər iqtisadi rayonları ilə müqayisədə Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda əhali nisbətən zəif məskunlaşmışdır. Əhalinin orta sıxlığı hər kv. km-də 51 nəfərdir. Ömək qabiliyyətli əhalinin sayı 193,6 min nəfərdir.

Cədvəl 2.6. Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunun əsas göstəriciləri (01.01.2013-cü il)

S/s	Göstəricilər	Ağsu	İsmayılı	Qobustan	Şamaxı	Cəmi
1	Ərazi, min km ²	1,02	2,06	1,37	1,55	6
2	Əhali, min nəfər	74,1	82,5	42,5	96,8	295,9
3	Bakıdan məsafəsi, km	162	185	90	120	-
4	Yaşayış məntəqələri	80	108	31	63	282
4.1	- Şəhərlər	1	1	1	1	4
4.2	- Qəsəbələr	-	2	1	5	8
4.3	- Kəndlər	79	105	29	57	270
5	İƏ vahidləri	24	37	16	37	114
6	Bələdiyyələr	32	36	16	37	121
7	Torpaq sahəsi cəmi, min ha	161,6	207,3	153,1	162	684
7.1	- dövlət mülkiyyətində	75,7	111,5	56,1	75,4	318,7
7.2	- xüsusi mülkiyyətdə	39,2	54,8	32,8	39	165,8
7.3	- bələdiyyə mülkiyyətində	46,7	41	64,2	47,6	199,5
8	Əkinə yararlı sahələr, min ha	41,1	33,8	35,2	37,9	148

**Cədvəl 2.7. Dağlıq Şirvaniqtisadi rayonunun əsas makroiqtisadi göstəriciləri, min manatla
(01.01.2013-cü il)**

Göstəricinin adı	Ağsu	İsmayılı	Qobustan	Şamaxı	2012-ci ilin yekunu	2011-ci ilin yekunu	Ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən, artım (%)
Ümumi məhsul buraxılışı	114088,6	118457,7	101805	167732,4	502083,7	440421,4	14%
Sənaye məhsulunun ümumi həcmi	4494,7	3123,5	1008,5	4838,3	13465	10070,6	33,7%
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu	63198,3	62600,9	44799,6	44569	215167,8	192484,3	11,8%
Əsas kapitala yönəldilən investisiyalar	44373,8	16886,6	17005,4	75032,7	153298,5	145636,5	5,3%
Nəqliyyat sektorundan əldə olunan gəlir	2927,2	2562,4	1540,5	3646,1	10676,2	9257,1	15,4%
Poçt və rabitə xidmətlərinin həcmi	284,8	610,8	134,7	699,4	1729,7	1753,3	-1,3%
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	89141	96404	35656	140848	362049	308355,9	17,4%

İqtisadi rayonda iqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə ümumi məhsul buraxılışının 3%-i sənaye, 55%-i kənd təsərrüfatı, 38%-i əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların, 1%-i poçt və rabitə xidməti, 3 %-i isə nəqliyyat sektorunun payına düşmüşdür.

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonuna Ağstafa, Daşkəsən, Gədəbəy, Goranboy, Göygöl, Qazax, Samux, Şəmkir, Tovuz inzibati rayonları, Gəncə və Naftalan şəhərləri daxildir. Ümumi ərazisi 12,49 min kv. km-dir və rayonun əlverişli təbii şəraiti, iqtisadi-coğrafi mövqeyi əhalinin məskunlaşmasında mühüm rol oynamışdır. Əhalinin ümumi sayı 1227,2 min nəfər olmaqla ölkə əhalisinin 13,6%-ni təşkil edir. Əmək qabiliyyətli əhalinin sayı isə 780,5 min nəfərdir. İqtisadi rayonda əhalinin 46,5%-i şəhərlərdə, 53,5%-i kəndlərdə yaşayır. Əhalinin orta sıxlığı hər kv. km-ə 100 nəfər təşkil edir. Əhalinin sıxlığı düzənlik zonasında daha yüksəkdir (100-120 nəfər). İqtisadi rayonda

287 bələdiyyə fəaliyyət göstərir. İqtisadiyyatının əsasını kənd təsərrüfatı, sənaye və xalq sənətkarlığı sahələri təşkil edir. Kənd təsərrüfatında taxılçılıq, üzümçülük, kartofçuluq, bostançılıq, tərəvəzçilik, şərabçılıq, bitkiçilik və heyvandarlıq üstünlük təşkil edir. Dəmir filizi, qızıl, mis, gümüş, alunit, əhəngdaşı, mərmər, gips, seolit, sement xammalı iqtisadi rayonun əsas yeraltı ehtiyatlarıdır. Daşkəsən dəmir filizi, zəylik aluniti, xoşbulaq əhəng daşı ehtiyatları, Gədəbəy qızılı, misi, gümüşü sənaye əhəmiyyətli dir. Kür çayının region ərazisindən axan hissəsi hidroenerji ehtiyatları ilə zəngindir. İqtisadi rayon təbii-rekreasiya ehtiyatlarına malikdir.

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu əhəmiyyətinə görə ölkədə ikinci yeri tutur. Respublikanın ikinci sənaye rayonu olmaqla sənaye məhsulunun 12-13%-ni verir. İqtisadi rayonun sənayesi hasiledici və emaledici sahələrdən ibarətdir. Gəncədə və Daşkəsəndə qara və əlvan metallurgiya, Gədəbəydə qızıl, mis, gümüş xammalının hasilatı, onların ilkin emalı müəssisələri yerləşir. Ağır sənaye regionun iqtisadiyyatında mühüm yer tutur. Maşınqayırma sənayesi üzrə iqtisadi rayonda cihazqayırma, rabitə avadanlığı istehsalı, müxtəlif növ markalı avtomobillərin (MAZ, Avtokranlar, kommunal tipli avtomobillər) və kənd təsərrüfatı maşınlarının (Belarus traktorları, qoşqular, asma avadanlıqları) yığılmasını, həmçinin təmirini təşkil edən müəssisələr fəaliyyət göstərir. İqtisadi rayonun yüngül sənayesi (Samuxda və Dəliməmmədlidə pambıq mahılcı, Gəncədə pambıq parça, yun parça, trikotaj məmulatları istehsalı, Gəncə, Qazax və Daşkəsəndə xalça toxuculuğu müəssisələri) yerli xammalın emalına əsaslanır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalına əsaslanan yeyinti sənayesi, şərab, ət-süd məhsulları, qənnadı və un məmulatları, konserv məhsulları istehsalı əsasən yerli tələbatı ödəyir. Tikinti sənayesinin əsas müəssisələri dəmir-beton, kərpic-kirəmit, mərmər, gips zavodları, qum-çınqıl istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrdir.

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda sənaye məhsulunun ümumi həcmi 2012-ci il ərzində 327.5 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 69.8 mln manat çoxdur.

2012-ci il ərzində Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda 50 mədəni-sosial obyektı yeni tikilmiş, 16-ı əsaslı təmir edilmiş, 94 obyektin isə tikintisi və əsaslı təmiri işləri davam etdirilmişdir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı 2012-ci il ərzində Samux rayonunda “Quşçuluq” istehsalı və emalı fabrikanın, Gəncə şəhərində “Elba kəsim və emalı fabrikanı” (ət məhsullarının istehsalı) MMC-nin, “Gəncə-Dəyirman” MMC-də 2 ədəd 5000 tonluq taxıl anbarının, Qazax rayonunda "Carcı" şirkətinə məxsus sutkada istehsal gücü 50-100 ton olan yeni çörək zavodunun, Göygöl rayonunda “ASR” şirkətinin 2 ha ərazidə yerləşən müasir tipli istixanasının, Tovuz rayonu Aşağı Quşçu kəndində 0,3 tonluq, Şəmkir rayonu Posanlı kəndində 1000 tonluq soyuducu anbarlarının tikintisi davam etdirilmişdir.

2012-ci il ərzində Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda cəmi 149 obyekt, ondan sənaye 16, kənd təsərrüfatı 11, xidmət 15, ticarət 107 yeni tikilmiş, 135 obyektin isə tikinti işləri davam etdirilmişdir.

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu Azərbaycan Respublikasının şimal-şərqində yerləşir. Regionun səth quruluşu sanki bütövlükdə respublikanın kiçildilmiş modelini xatırladır. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonuna Quba, Xaçmaz, Qusar, Şabran və Siyəzən inzibati rayonları daxildir. Ərazi şimaldan Rusiya Federasiyasının Dağıstan Respublikası, şərqdən Xəzər dənizi, cənub-şərqdən Abşeron, cənubdan Dağlıq Şirvan, cənub-qərbdən isə Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonları ilə həmsərhəddir. Rusiya ilə qonşuluq, Xəzər dənizinə çıxışın olması iqtisadi rayonun əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsinə deməyə əsas verir. Regionun ən alçaq nöqtəsi - 26 metr (Xəzər dənizinin sahilində), ən yüksək nöqtəsi isə Bazardüzü (4466 metr) zirvəsidir. Regionda təbii şərait şaquli qurşaqlıq qanununa uyğun olaraq dəyişir. Bunun nəticəsində də, iqtisadi rayon bir-birindən fərqlənən 4 hündürlük zonasına - düzənlik, dağətəyi, orta dağlıq və yüksək dağlığa ayrılır. Təbii zonalara uyğun olaraq iqlim şəraiti də müxtəlifdir. Ərazinin çox hissəsi dağlıq (15,7 %) və dağətəyi (41,2 %) maili düzənlikdən ibarət olub ümumi ərazinin 56,9 %-ni təşkil edir. Ərazidə

məskunlaşma amplitudası isə 26 metrdən (Nard kəndi, Xaçmaz rayonu) 2400 metrə (Xınalıq kəndi, Quba rayonu) qədər olan ərazidə yerləşir.

Cədvəl 2.8. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun əsas göstəriciləri (01.01.2013-cü il)

S/s	Göstəricilər	Quba	Qusar	Xaçmaz	Şabran	Siyəzən	Cəmi
1	Ərazi, min km ²	2,58	1,54	1,05	1,09	0,70	6,96
2	Əhali, min nəfər	159,9	91,6	167	54,8	39,6	512,9
3	Bakıdan məsafəsi, km	168	180	157	122	103	–
4	Yaşayış məntəqələri	158	90	149	69	34	500
4.1	- Şəhərlər	1	1	2	1	1	6
4.2	- Qəsəbələr	2	1	12	-	1	16
4.3	- Kəndlər	155	88	135	68	32	478
5	İƏ Vahidləri	31	29	28	17	11	116
6	Bələdiyyələr	38	29	40	15	11	153
7	Torpaq sahəsi cəmi, min ha	224,3	150	117,1	108,1	70,3	669,8
7.1	- dövlət mülkiyyətində	81,2	52,3	52,2	51	27,1	263,8
7.2	- xüsusi mülkiyyətdə	51	51,7	44,5	22	12,2	181,4
7.3	- bələdiyyə mülkiyyətində	92,1	46	20,4	35,1	31	224,6
8	Əkinə yararlı sahələr, min ha	19,5	34,0	36,8	19,2	11,9	121,4

Cədvəl 2.9. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun əsas makroiqtisadi göstəriciləri, min manatla

S/S	Göstəricilər		Ümumi məhsul buraxılışı	Sənaye məhsulunun ümumi həcmi	Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu	Əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar	Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər
1	Quba	2011	292298,4	16689,7	119460	66937,9	233920	49538,2
		2012	342815,1	19464,5	124911,7	116693,2	238520,3	52086,7
2	Qusar	2011	277977,2	4033,1	63197,2	287234,3	95074	22285
		2012	210486,3	4270,6	64736,4	182334,6	108108	28944
3	Xaçmaz	2011	378383,7	44371	168618,8	80767,2	248244,8	48635,5
		2012	349773,9	36918,8	175084,2	46279,1	263635,9	49956,1
4	Şabran	2011	263463,2	11861,8	63264,5	199056,7	47260	10170
		2012	282798,3	11990,9	76749,5	204939,3	54100	10968
5	Siyəzən	2011	73107,8	6371,9	42635,3	30276,2	46340	8269
		2012	86852,1	7729,1	48050	32481,9	46335	11067
Cəmi		2011	1285230,3	83327,5	457175,8	664272,3	670838,8	138897,7
		2012	1272725,7	80373,9	489531,8	582728,1	710699,2	153021,8

Lənkəran iqtisadi rayonu Astara, Cəlilabad, Lerik, Masallı, Yardımlı və Lənkəran inzibati rayonlarının ərazisini əhatə etməklə respublikanın cənub-şərqində yerləşir, şərqdə Xəzər dənizi, qərbdə və cənubda isə İran İslam Respublikası ilə həmsərhəddir. İqtisadi rayonun ümumi sahəsi 6,07 min km² olmaqla ölkə ərazisinin 7 faizini əhatə edir. Relyef xüsusiyyətlərinə görə regionun ərazisi Lənkəran ovalığı və Talış dağlarından ibarət iki hissəyə ayrılır. İqtisadi rayonun ərazisinin 26 faizi meşələrlə örtülmüşdür. Talış meşələrinin üstün cəhətləri bu meşələrdə endemik və reliktlə nadir (dəmir ağacı, şabalıd yarpaqlı palıd ağacları, Lənkəran akasiyası) ağacların olmasıdır. Region təbii şəraitinə görə ölkənin digər iqtisadi rayonlarından fərqlənir. Dünyada mövcud 11 iqlim qurşağından 7-nə bu iqtisadi rayonun ərazisində rast gəlinir. Rütubətli subtropik iqlimə malikdir. İqtisadi rayonun əlverişli təbii şəraiti əhalinin məskunlaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Lənkəran iqtisadi rayonunda faydalı qazıntılar azdır. Qeyri-filiz yataqlarında tikinti, qum, gil, çaydaşı, gips və s. ehtiyatlar regionun iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. İqtisadi rayon termal - mineral sularla zəngindir.

Cədvəl 2.10. Lənkəran iqtisadi rayonunun əsas göstəriciləri (01.01.2013-cü il)

S/s	Göstəricilər	Astara	Cəlilabad	Lerik	Lənkəran	Masallı	Yardımlı	Cəmi
1	Ərazi, min km ²	0.62	1.44	1.08	1.54	0.72	0.67	6.07
2	Əhali, min nəfər	101132	204100	78600	215881	209031	61513	870257
3	Bakıdan məsafəsi, km	313	210	323	268	235	286	323
4	Yaşayış məntəqələri	92	119	162	93	109	88	663
4.1	- Şəhərlər	1	2	1	1	1	1	7
4.2	- Qəsəbələr	1	-	-	8	3	-	12
4.3	- Kəndlər	90	117	161	83	105	87	643
5	İƏ Vahidləri	15	30	29	32	36	30	172
6	Bələdiyyələr	18	35	29	34	36	30	182
7	Torpaq sahəsi cəmi, min ha	61.6	144.1	108	153.9	72.1	66.7	606.4
7.1	- dövlət mülkiyyətində	42.5	57,9	47.3	126.7	22.8	36.8	334.0
7.2	- xüsusi mülkiyyətdə	11.6	64.5	15.9	15.5	30.4	12.6	150.5
7.3	- bələdiyyə mülkiyyətində	7.5	21.7	44.8	11.7	18.9	17.3	121.9
8	Əkinə yararlı sahələr, min ha	17.6	91.9	14.3	141.9	25.1	21.9	312.7

Cədvəl 2.11. Lənkəran iqtisadi rayonunun əsas makroiqtisadi göstəriciləri, min manatla(01.01.2013)

S/S	Göstəricinin adı	Ümumi məhsul buraxılışı	Sənaye məhsulunun ümumi həcmi	Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu	Əsas kapitala yönəldilən investisiyalar	Tikinti-quraşdırma işlərinin dəyəri	Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər
1	Astara	132928,00	11539,20	63878,10	23125,50	20905,40	21116,50
2	Cəlilabad	524703,50	6676,60	158788,00	17776,90	16807,20	53526,20
3	Lerik	59881,70	406,80	32704,40	11738,40	11738,40	238,00
4	Lənkəran	323319,20	19192,20	103469,60	107247,70	104976,90	64911,20
5	Masallı	254038,80	33025,90	104591,70	24313,80	22881,80	65412,90
6	Yardımlı	77618,50	581,00	24513,80	10740,30	10543,20	11800,00
	CƏMİ	1372489,70	71421,70	487945,60	194942,60	187852,90	217004,80

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu Baş Qafqaz sıra dağlarının cənub-qərb hissəsində yerləşir. İqtisadi rayon şimal və şimal-qərbdən Rusiya Federasiyasının Dağıstan Respublikası, qərbdən və cənub-qərbdən Gürcüstan Respublikası (Mazım çayı), şərqdən Quba-Xaçmaz (Girdmançay dərəsi), cənub-şərqdən Dağlıq Şirvan, cənubdan isə Aran (Alazan-Əyriçay çökəkliyi) iqtisadi rayonları ilə sərhədlənir.. Şəki-Zaqatala zonasında məhsuldar olan Alazan-Əyriçay dərəsi yerləşir.

Cədvəl 2.12. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun əsas göstəriciləri (01.01.2013)

S/s	Göstəricilər	Balakən	Zaqatala	Qax	Şəki	Oğuz	Qəbələ	Cəmi
1	Ərazi, km ²	920	1350	1490	2430	1220	1550	8960
2	Əhali, nəfər	93030	122595	54433	177652	41734	98276	587720
3	Bakıdan məsafəsi, km	394	372	345	305	268	225	X
4	Yaşayış məntəqələri	59	63	59	71	34	64	350
4.1	- Şəhərlər	1	1	1	1	1	1	6
4.2	- Qəsəbələr	1	2	-	2	-	3	8
4.3	- Kəndlər	57	60	58	68	33	60	336
5	İƏ Vahidləri	20	29	17	33	15	60	174
6	Bələdiyyələr	24	30	20	33	15	55	177
7	Torpaq sahəsi cəmi, ha	92487	134981	149380	243275	107739	155000	882862
7.1	- dövlət mülkiyyətində	62038	84505	106843	115648	67604	96994	533632
7.2	- xüsusi mülkiyyətdə	22105	17628	26186	62011	20952	20304	169186
7.3	- bələdiyyə mülkiyyətində	8344	32848	16351	65616	19183	37702	180044
8	Əkinə yararlı sahələr, ha	18009	28000	19921	79287	19147	32920	197284

**Cədvəl 2.13.Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun əsas makroiqtisadi göstəriciləri, min manatla
(01.01.2013)**

S/S	Göstəricinin adı	Ümumi məhsul buraxılışı	Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu	Sənaye məhsulunun ümumi həcmi	Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər	Əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar
1	Balakən	147295	53563,2	5894,7	29267	46161,6
2	Zaqatala	454172,9	90568,5	19103	28906	299537
3	Qax	142981,4	40984,4	5555,8	20442,8	76105,8
4	Şəki	366356,3	161988,6	24438,6	57187	115482,4
5	Oğuz	110414,1	30837	3084,9	9404,7	60176,6
6	Qəbələ	228167	52795	20917	22220	127125
	CƏMİ	1449387	430736,7	78994	167427,5	724588,4

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu Ağdam, Tərtər, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Cəbrayıl, Şuşa rayonları və Xankəndi şəhərindən ibarətdir. Xocalı, Xocavənd, Cəbrayıl, Şuşa rayonları və Xankəndi şəhəri tamamilə, Ağdam və Füzuli rayonlarının isə bir hissəsi işğal altındadır. İqtisadi rayon respublikanın cənub-qərbində yerləşir. İqtisadi rayon ərazisinin 9-10 %-i meşələrlə örtülüdür.

Cədvəl 2.14. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunun əsas göstəriciləri (01.01.2013-cü il)

S/s	Göstəricilər	Ağdam	Tərtər	Füzuli	Cəmi
1	Ərazi, km ²	1150	960	1390	3500
2	Əhali, min nəfər	182.200	100.038	121.051	403.289
3	Bakıdan məsafəsi, km	360	320	310	330
4	Yaşayış məntəqələri	138	77	101	316
4.1	- Şəhərlər	1	2	2	5
4.2	- Qəsəbələr	14	1	17	32
4.3	- Kəndlər	123	74	82	279
5	İƏ Vahidləri	48	41	45	134
6	Bələdiyyələr	14	29	31	74
7	Torpaq sahəsi cəmi, min ha	115000	96000	139390	350390
7.1	- dövlət mülkiyyətində	15385	60709	27469	103563
7.2	- xüsusi mülkiyyətdə	18634	23242	8804	50680
7.3	- bələdiyyə mülkiyyətində	4568	12049	2794	19411
8	Əkinə yararlı sahələr, min ha	24800	35291	22300	82391

Cədvəl 2.15. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunun əsas makroiqtisadi göstəriciləri, min manatla (01.01.2013)

Göstəricinin adı	Ağdam	Tərtər	Füzuli	Cəmi
Ümumi məhsul buraxılışı	106828.2	117920.7	97687	322435.9
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) ümumi həcmi	4807.6	4322.8	3496.8	12627.2
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu	77874	59526	49203.1	186603.1
Əsas kapitala yönəldilən investisiyalar	14821.6	14343.6	20086.5	49251.7
Nəqliyyat sektorundan əldə olunan gəlir	960.0	450	113.0	1523
Poçt və rabitə xidmətlərinin həcmi	163.8	314.7	151.2	629.7
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	31989.9	104963.4	13117.5	150070.8
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər	6036.8	21465.4	5700.2	33202.4

2.2. Azərbaycan Respublikasında Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi

Azərbaycan Respublikası XX əsrin sonlarında dövlət müstəqilliyini bərpa etdiyi vaxtdan keçən dövr ərzində ölkənin ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatında köklü dəyişikliklər baş vermişdir. 1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümummilli lider cənab Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət müstəqilliyinin ilk illərində ölkədə baş alıb gedən siyasi və iqtisadi böhranı aradan qaldırmış, Azərbaycanın demokratik dövlət quruculuğu və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə irəliləməsinə geniş yol açmışdır.

Həyata keçirilən siyasət çox qısa bir zaman ərzində iqtisadiyyatda əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Ölkənin bu cür uğurlarında regionların payının artırılması və regionların keçmiş sovetlər dönmündəki uğurlarının bərpası dövlət qarşısında olduqca zəruri bir məsələ kimi hesab edilmişdir. Məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonları özlərinin potensialına, təbii sərvətlərinin miqyasına və çeşidinə,

məşğulluq səviyyəsinə görə bir-birindən fərqlənirlər. İqtisadi, coğrafi və tarixi baxımdan iqtisadi rayonları fərqləndirən amillər əsasən aşağıdakılardır:

- iqtisadi-coğrafi mövqeyi;
- təbii şəraiti və ehtiyatları;
- əhalinin məskunlaşması səviyyəsi;
- regionun sahə və ərazi quruluşu;
- tarixi inkişaf xüsusiyyətləri.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafını şərtləndirən yuxarıdakı amillərlə yanaşı onların arasında fərqi yaranmasında və iqtisadi regionların çoxunun zəif inkişaf etməsində aşağıdakıların rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır:

1. Məhsuldar qüvvələrin regionlararası mütənasib paylanması onların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində kəskin fərqləndirici amildir. Belə ki, iqtisadiyyatın, xüsusilə sənayenin, infrastruktur sahələrinin əsas hissəsinin Bakı şəhərində cəmlənməsi, onun rayonlara nisbətən daha sürətlə inkişaf etməsi ilə yanaşı regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyətin ağırlaşması və əhalinin regionlardan Bakıya axınına səbəb olmuşdur.

2. Ermənistanın Azərbaycan qarşı apardığı işğalçı müharibə nəticəsində torpaqların 20 faizə təxminən, işğal altında qalan rayonlarda mövcud iqtisadi potensialı itəlməsi, istehsal-texniki və infrastruktur obyektlərdə dağıdılması, Azərbaycan xalqı çoxsaylı insan tələfatına məruz qalmış, birmilyon yaxın vətəndaş özyaşayış və iş yerlərini, var-dövlətlərini itirərək öz vətəninə qaçqın vəziyyətinə düşmüşdür.

3. Azərbaycanda aparılan torpaq və aqrar islahatları nəticəsində regionlarda yaşayan əhalinin çox hissəsi torpaq və digər daşınmaz əmlak sahibinə çevrilməsinə baxmayaraq insanlarda ilkin kapitalın, eyni zamanda, aqrar sektorun inkişafını təmin edən şəraitin, o cümlədən texnikanın, servisin, məsləhət xidmətinin, infrastrukturun, emal müəssisələrinin və s. kifayət qədər olmaması əldə olunmuş imkanlardan səmərəli istifadə edilməsini məhdudlaşdırır.

1994-cü ildə imzalanmış və Azərbaycan Respublikasının tarixində yeni mərhələnin əsasını qoyan “Əsrin müqaviləsi”nin icrasına başlanılması xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasına güclü təkan vermişdir. Uğurlu neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində ilbəil artan neft və qaz gəlirlərini qeyri-neft sektoruna yönəltməklə iqtisadiyyatın tarazlı inkişafına nail olmaq son illər Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri olmuşdur. Bu baxımdan regionların inkişafının sürətləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca hədəflərindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Regionlarda mövcud olan əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək və aqrar sektorda islahatları dərinləşdirmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, infrastrukturunu yeniləşdirmək, əlverişli investisiya şəraiti, müasir tipli müəssisələr, yeni iş yerləri yaratmaq istiqamətində sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)” icra edilmişdir. Eyni zamanda, Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Dağlıq Şirvan, Lənkəran, Aran, Gəncə-Qazax və Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonlarına daxil olan şəhər və rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə olaraq 17 sərəncam imzalanmışdır.

Müasir bazar şəraitində regional inkişaf məsələləri isə kompleks şəkildə siyasi yanaşmaları və səmərəli tədbirləri aktuallaşdırır. Ona görə də Azərbaycan Respublikasında inamlı sosial-iqtisadi inkişafın regional inkişafı ilə daha da sürətləndirilməsi məqsədi ilə dövlətin regionla siyasetində dünya təcrübəsi nəzərə alınmış və Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)" əsas məqsədi qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı, ölkə regionlarının tarazlı inkişafının

təmin edilməsi, regionlarda kommunal xidmət və sosial infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması, yeni iş yerlərinin və müəssisələrin yaradılması nəticəsində əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən ibarət olmuşdur.

Dövlət Proqramının Tədbirlər Planı aşağıdakı bölmələr üzrə tərtib edilmişdir:

1. Ölkə əhəmiyyətli tədbirlər;
2. Bakı şəhərinin rayon və qəsəbələri üzrə tədbirlər;
3. Ölkənin iqtisadi rayonları üzrə tədbirlər.

Bu proqramda iqtisadi inkişafın təmin olunmasında, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində infrastrukturun və kommunal xidmətlərin başlıca amillərdən biri olduğunu nəzərə almaqla 2004-2008-ci illəri əhatə edən müddət ərzində bu sahələrdə dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılar olmuşdur:

- müasir tipli elektrik stansiyalarının, yolların, kommunikasiya xətlərinin və digər infrastruktur obyektlərinin inşası, yenidənqurulması və inkişafı layihələrinin həyata keçirilməsi;
- kənd rayonlarında və qəsəbələrdə nəqliyyatın, avtomobil yollarının və yol infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;
- maliyyə infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;
- əhalinin, xüsusilə kənd əhalisinin kommunal xidmətlərlə, o cümlədən elektrik enerjisi, su, qaz, rabitə və s. ilə təminatının müasir tələblər səviyyəsinə çatdırılması, bu məqsədlə bu sahələrdə restrukturizasiya tədbirlərinin davam etdirilməsi.

Proqramın icrası dövründə Azərbaycanda sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş kompleks tədbirlər kimi aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur:

- regionlarda sahibkarlığın inkişafına dövlət maliyyə köməyinin artırılması;
- rayonlarda mövcud olan potensial imkanlar barədə məlumat bazasının yaradılması;

- yerlərdə sahibkarlar üçün məsləhət xidməti, informasiya təminatı, marketing xidməti və s. xidmətlər göstərəcək mərkəzlərin yaradılması;
- rayonlarda turizmin inkişaf etdirilməsi;
- rayonlarda ticarət yarmarkalarının yaradılması;
- istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinə laboratoriya nəzarətinin gücləndirilməsi;
- yerli ixtisaslaşmanı nəzərə almaqla rayonlarda işsizlər üçün kadrların peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi mərkəzlərinin yaradılması;
- sahibkarlığın təşviqinə yönəlmiş vergi-gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi;
- təbii inhisarların tariflərinin müntəzəm şəkildə tənzimlənməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilələrin qarşısının qəti şəkildə alınması;
- ipoteka, lizinq, franşayzinq kimi beynəlxalq təcrübədə uğurla sınaqdan çıxmış sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinin dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi;
- dövlət-sahibkar dialoqunun genişləndirilməsi.
- infrastruktur və kommunal xidmət obyektlərinin idarə edilməsində bələdiyyələrin rolunun artırılması.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)”nın uğurlu icrası nəticəsində ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində yüksək artım əldə edilmiş, sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır. Ötən beş ildə Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) real həcmi 2,6 dəfə artmışdır. Qeyri-neft sektoru 1,8 dəfə artmış, 2008-ci ilin yekunlarına görə ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun payı 84,5 faiz təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyanın həcmi son beş ildə 6,2 dəfə artaraq ümumi investisiyaların strukturunda xüsusi çəkisi 2003-cü ildəki 26,8 faiz göstəricidən 2008-ci ildə 69 faizə çatmışdır. Ölkə sənayesində 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatında isə 25,2 faizlik artım qeydə almışdır. İqtisadiyyatın sürətli inkişafı ilə yanaşı, son illər əhalinin rifahını

səciyyələndirən göstəricilərdə də yüksək artım dinamikası müşahidə edilmiş, 2003-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə əhalinin gəlirləri 4 dəfə artmışdır. 2003-cü ildə ölkə əhalisinin təxminən 45 faizi yoxsulluq şəraitində yaşayırdısa, 2008-ci ilin sonuna bu kateqoriyaya əhalinin yalnız 13,2 faizi aid olunur.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitala qoyulmuş investisiyanın həcmi son beş ildə 33,5 milyard manat təşkil etmiş, bunun 53,2 faizi daxili, 46,8 faizi isə xarici investisiyalar olmuşdur. 2008-ci ildə istifadə edilmiş investisiyanın həcmi 2003-cü il səviyyəsini 3 dəfə üstələmiş, adambaşına düşən investisiyanın həcmi 2003-cü illə müqayisədə 605,8 manat çox olmuşdur. 2003-cü ildə ümumi investisiyaların həcmində daxili investisiyaların payı 24,8 faiz olduğu halda, 2008-ci ildə bu göstərici 78,6 faiz təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafının və yeni iş yerlərinin yaradılmasının sürətləndirilməsi məqsədilə fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddi 35 faizə, mənfəət vergisinin dərəcəsi və sosial sığorta ayırmaları 22 faiz səviyyəsinə endirilmiş, vergilərin ümumi sayı 9-dək azaldılmış, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları, torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergilərdən azad edilmişdir. Ölkədə mövcud olan lisenziyalaşdırma sistemik öklü sürətdə dəyişdirilmiş, lisenziyalaşdırılan fəaliyyətlərinin sayı xeyli dərəcədə azaldılmış, lisenziyaların müddəti isə uzadılmışdır. Yeni lisenziyalaşdırma sisteminin tətbiqi azad rəqabətin inkişafını, istehsal olunan məhsulun, göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəlməsinə təkan vermişdir. Bunun layanaşığı, ölkədə ixrac rüsumları ləğv edilmiş, idxal dərəcələrinin 15 faizlik maksimal həddi müəyyənləşdirilmişdir.

Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 766 mindən çox yeni, o cümlədən 547,5 min daimi iş yeri açılmışdır. Ölkədə 27,5 mindən çox yeni müəssisə yaradılmışdır ki, bunun da 40 faizə qədəri regionlarda fəaliyyət göstərir. Yeni yaradılmış

müəssisələrin 88 faizdən çoxunu xüsusi mülkiyyətli müəssisələr təşkil edir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və bu sahəyə dövlət qayğısının artırılması məqsədilə 2004-2008-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına ölkə üzrə 6991 sahibkarlıq subyektinə 323,4 milyon manat kredit verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi məqsədilə aqrar bölmədə aparılan köklü islahatlar busahənin daha sürətlə inkişafına əlverişli zəmin yaratmışdır. Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı istehsalçılarına və emal müəssisələrinə geniş texniki və maliyyə dəstəyi aqrar bölmənin inkişafında mühüm rol oynayır. “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli Sərəncamına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları nistifadə etdikləri yanacaq, motor yağının və mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi kənd təsərrüfatı istehsalına güclü təkan vermişdir. 2003-cü illə müqayisədə 2008-ci ildə taxıl istehsalı 21,4 faiz, kartof 40,1 faiz, tərəvəz 17,4 faiz, bostan məhsulları 14,3 faiz, meyvə və giləmeyvə 24,6 faiz, üzüm 78,1 faiz artmışdır. Bu müddət ərzində diri çəkidə tətəhsal 30,6 faiz, süd istehsalı 18,3 faiz, yumurta istehsalı 47,9 faiz, yun istehsalı isə 22,3 faiz artmış, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu isə 25,2 faiz artmışdır.

Ölkədə aparılan aqrar siyasəti tərkib hissəsi kimi lizin qmünasibətlərinin inkişafı məqsədilə “Aqrolizinq” ASC yaradılmış və ötən müddət ərzində Səhmdar Cəmiyyətinin nəzdində müxtəlif bölgələrdə fəaliyyət göstərən Aqroservis filialları tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına sifarişlər əsasında 20 növ aqrotexnik xidmət göstərilmişdir. Fəaliyyətə başladığı 2005-ci ildən ötən dövr ərzində “Aqrolizinq” ASC tərəfindən 7299 ədəd kənd təsərrüfatı texnikası, 27 dəstə texnoloji avadanlıq, 236,9 milyon ton mineral gübrə, 7 adda 294,3 ton pestisid gətirilmişdir.

Regionlarda infrastrukturun bərpası və inkişafı, əhalinin kommunal xidmətlərlə, o cümlədən elektrik enerjisi, qaz və su ilə təchizatının

yaxşılaşdırılması, səhiyyə və təhsil müəssisələrinin tikintisi, əhalinin sosial vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, bu sahəyə iri həcmli dövlət investisiyaları yönəldilmişdir. Məhz ölkə iqtisadiyyatına genişmiqyaslı investisiya qoyuluşu uzunmüddətli perspektivdə qeyri-neft sektorunda yüksək iqtisadi artım tempinin dayanıqlığını təmin edəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında yanacaq-enerji kompleksinin müstəsna roludur. Regionun lider ölkəsi kimi, Azərbaycan artıq təkcə özünə deyil, bütövlükdə bölgənin Avropaya, eləcə də onun enerji təhlükəsizliyi sisteminə qoşulmasına çalışır. Vaxtilə Rusiya və İrandan qaz idxal edən Azərbaycan Respublikası son 5 ildə qaz ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. Bu müddət ərzində ölkənin inkişafında mühüm rol ulan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin inşası, şimal-cənub və şərq-qərbdən qəliyyat dəhlizlərinin yaradılması kimi möhtəşəm layihələrin başa çatdırılması, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun inşasına başlanılması ölkənin regional əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, bölgələrdə yaşayan əhalinin infrastruktur və bazarlara çıxış imkanlarını yaxşılaşdıraraq sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün əsaslı zəmin yaratmışdır.

Ölkənin regionlarında yeni elektrik stansiyalarının tikintisi əhalinin elektrik enerjisinə olan tələbatını təmin etməklə, energetika sisteminin dayanıqlığında mühüm rol oynayır. Ölkədə 9 elektrik stansiyası tikilmişdir ki, bunun 7-si regionlarda fəaliyyət göstərir. Astara, Şəki, Xaçmaz rayonlarında modul tipli elektrik stansiyalarının, Naxçıvan Muxtar Respublikasında 3 elektrik stansiyasının, Sumqayıt şəhərində yeni istilik elektrik stansiyasının tikintisi başa çatdırılmış və istifadəyə verilmişdir. Bundan başqa, Şirvan şəhərində, Dəvəçi, Quba və Füzuli rayonlarında yeni elektrik stansiyaları tikilməkdədir. Paytaxt əhalisinin elektrik enerjisinə olan tələbatını tam təmin etmək məqsədilə Bakı şəhərində 110 MVt-lıq və Qaradağ rayonunda 300 MVt-lıq "Səngəçal" modul tipli elektrik

stansiyaları tikilib istifadəyə verilmişdir. "Bakı elektrik şəbəkə" və

"Sumqayıt elektrik şəbəkə" səhmdar cəmiyyətlərinin müstəqil fəaliyyətə bərpə edilmişdir.

Təbii qaz təchizatını yaxşılaşdırılması sahəsində görülmüş işlərin nəticəsi olaraq 13 illi kəfəsilədən sonra Naxçıvan Muxtar Respublikasında təbii qazın verilməsi bərpə olunmuş, Lerik, Yardımlı rayonları və Füzuli rayonunun Horadiz şəhəri ilk dəfə, habelə Ağcabədi, Beyləqan rayonları, Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsi və s. rayonlarda təbii qaz təminatı verilmişdir. Hazırda regionların, xüsusilə də kənd və qəsəbələrin qazlaşdırılması sahəsində işlər davam etdirilir.

2004-2008-ci illərdə regionlarda istilik sisteminin yenidən qurulması ilə əlaqədar 75 yeni qazanxana tikilmiş və 72 qazanxana əsaslı təmir olunmuşdur. Mərkəzləşmiş qaydada istiliklə təminatı edilməsi nəzərdə tutulan obyektlərin istilik təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə ötən dövrdə Bakı şəhərində onlarla qazanxana tikilib istifadəyə verilmiş, əhalinin qaz təchizatını yaxşılaşdırmaq üçün Sabunçu, Binəqədi, Suraxanı, Səbail, Qaradağ, Nizami, Xətai, Əzizbəyov rayonlarının qəsəbələrində yeni qaz xətləri çəkilmiş, mövcud qaz kəmərlərində əsaslı təmir və yenidən qurma işləri aparılmışdır.

Sadalanan uğurların davamlılığı məqsədi ilə toplanmış təcrübələr əsasında yeni bir proqram hazırlanıb və icrası üçün qüvvəyə mindi. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaq olmuşdur.

Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olunması məqsədilə 2004-cü ildən başlanmış tədbirlərin davam etdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2009-cu il 14 aprel tarixli 80 nömrəli Fərmanı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" təsdiq

edilmişdir. Ölkənin makroiqtisadi sabitliyin yaranmasında öz rolunu oynamaqla regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması, işsizliyin azaldılması, region sahibkarlarının maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi, əhəlinin pul gəlirlərinin artırılması, sahibkarlıq üçün hüquqi və institusional mühitin təkmilləşdirilməsi istiqamətində nəzərdə tutulmuş işlər davam etdirilir. Təkcə 2011-ci ilin altı ayında əhəlinin pul gəlirləri 17% artmış, inflyasiya 8.8% təşkil etmişdir. Son iki il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı 15 faiz artmışdır. Bu artım deyə bilərəm ki, o cümlədən qəbul edilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının icrası nəticəsində mümkün olmuşdur. Müqayisə üçün deyə bilərəm ki, 2004-cü illə müqayisədə builki dövlət büdcəmiz 12 dəfə böyükdür. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə 2004-2010-cu illərdə təxminən 700 milyon manat həcmində güzəştli kreditlər verilmişdir. O kreditlərin verilməsi demək olar ki, özəl sektorun inkişafına çox böyük təkan vermiş və kreditlərin 80 faizi regionlara yönəlmişdir. 2011-ci il ərzində özəl sektora 125 milyon manat güzəştli kredit veriləcəkdir. Ümumiyyətlə, regionların inkişafına 2004-cü ildən etibarən bütün maliyyə mənbələri hesabına 15,5 milyard dollar, o cümlədən ötən il 3,4 milyard dollar məbləğində investisiya yönəldilmiş, bunun sayəsində yüzlərlə əhəmiyyətli layihələr icra olunmuşdur. Regionlarda infrastruktur layihələrin icrası dövlət proqramları əsasında davam etdirilir. Son 6-7 il ərzində ölkəmizdə 2 mindən artıq məktəb, 400-ə yaxın tibb müəssisəsi, 29 Olimpiya İdman Mərkəzi tikilib və bu proses davam etdirilir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması infrastrukturunun yaradılması məqsədi ilə, bütün regionlarda ümumi tutumu 85 min ton olan 25 müasir soyuducu və ümumi tutumu 270 min ton olan 17 taxıl anbarı komplekslərinin inşası Fondun güzəştli kreditləri hesabına maliyyələşdirilmişdir. Bundan əlavə, Səngəçalda 100 min tonluq, Naxçıvanda 30 min tonluq taxıl elevatorları istismara verilmişdir, Gəncədə isə 60 min tonluq elevatorun tikintisi davam etdirilir.

Beləliklə, Azərbaycan timsalında dövlət proqramlarının səmərəli icrası ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında böyük rol oynamış və gələcək hədəfləri inkişafa doğru müəyyənləşdirmişdir.

Dövlət proqramlarının icra olunduğu 10 il ərzində regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində həyata keçirilən siyasət ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin sürətlə yaxşılaşmasına səbəb olmuş, Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) 3,2 dəfə, adambaşına ÜDM-in həcmi 2,8 dəfə, qeyri-neft sektoru 2,6 dəfə artmış və ölkəmizdə orta illik iqtisadi artım 12,9 % təşkil etmişdir. Son 10 ildə strateji valyuta ehtiyatları 31 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 6,6 dəfə, ixrac 9,3 dəfə, idxal 4,1 dəfə, qeyri-neft ixracı 4,7 dəfə artmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatı "Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2013-2014" hesabatına əsasən, rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə görə 39-cu, MDB-də 1-ci olmuş, ölkəmiz ilk dəfə dünyanın "yuxarı orta gəlirli" və "yüksək insan inkişafı" ölkələr qrupuna daxil olmuşdur. Nüfuzlu reyting agentliklərinin hamısı ("Fitch Ratings", "Standart & Poor's" və "Moody's") Azərbaycana investisiya kredit reytingi vermiş və Azərbaycan Qafqaz ölkələri arasında investisiya reytinginə malik yeganə ölkə olmuşdur. Son 10 ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 dəfə, orta aylıq əmək haqqı 5,5 dəfə, pensiyalar 9,6 dəfə, əhalinin əmanətləri 27 dəfə artmışdır. Minimum əmək haqqının ölkə üzrə yaşayış minimumuna çatdırılması siyasəti davam etdirilmiş, əmək siyasəti və əməyin ödənilməsi sahəsində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində işləyənlərin orta aylıq əmək haqqının ilbəil artması əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin etmişdir. Son 10 ildə ölkədə minimum əmək haqqının məbləği 11,7 dəfə artmış, yoxsulluğun səviyyəsi 2003-cü ildəki 44,7 faizdən 2013-cü ildə 5,3 faizə düşmüşdür. Azərbaycanda həyata keçirilən çevik büdcə-vergi siyasəti nəticəsində dövlətin iqtisadi qüdrətinin daha da artırılması, regionların, qeyri-neft sektorunun və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, istehsal və infrastrukturun müasir tələblərə uyğun yenidən qurulması, xalqın rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində işlər davam etdirilmiş, dövlət büdcəsi sosial və investisiya yönümlü, inkişaf və quruculuq büdcəsi, iqtisadi islahatların və dövlət proqramlarının maliyyələşmə mənbəyi olmuşdur. 2003-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına qoyulmuş investisiyaların ümumi həcmnin yalnız 26,8 faizi daxili mənbələrdən maliyyələşirdisə, 2013-cü ildə daxili investisiyaların xüsusi çəkisi 62,5 faizə çatmışdır. Ümumilikdə, 2004-2013-cü illərdə daxili investisiyalar 14,6 dəfə,

qeyri-neft sektoruna investisiyalar 12,9 dəfə artmış, regionlara bütün mənbələr hesabına 50,7 milyard manat vəsait yönəldilmişdir.

Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 1,2 milyondan çox yeni, o cümlədən 900 min daimi iş yeri açılmış, 55,6 min yeni müəssisə yaradılmışdır. Yeni açılmış iş yerlərinin 80 faizə yaxını regionların payına düşmüşdür. Bu müddət ərzində innovasiya xarakterli texnologiyaların tətbiqi davam etdirilmiş, yeni müəssisələr yaradılmış, müəssisələrin istehsal potensialı artırılmış, ölkə sənayesində 2,7 dəfə artım qeydə alınmışdır. Sənaye məhsulunun ümumi həcmində qeyri-dövlət müəssisələrinin məhsulunun payı 2003-cü ildə 56,8 faiz, hazırda isə 81,4 faiz təşkil edir. Bütün bunlar sənayedə işgüzar fəallığın artmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına, kiçik sahibkarlığın inkişafına güclü təkan vermişdir. Sənayenin maşınqayırma, metallurgiya, kimya, mebel, toxuculuq, qida və digər sahələrində dinamik artım baş vermiş, dünya iqtisadiyyatının böhranla üzləşdiyi dövrdə belə Azərbaycan sənayesinin qeyri-neft sektorunda inkişafa nail olunmuşdur. Qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin etmək, ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq, müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrini təşkil etmək, əhəlinin istehsal sahəsində məşğulluğunu artırmaq istiqamətində Sumqayıt Texnologiyalar Parkının, Sumqayıt Kimya Sənaye və Balaxanı Sənaye Parklarının, Yüksək Texnologiyalar Parkının yaradılması və s. mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı sahəsində ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün bitkiçilik və heyvandarlıq sahələri inkişaf etdirilmiş, ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etmə səviyyəsi daha da yaxşılaşdırılmışdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramlarında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının istifadə etdikləri yanacaqın, motor yağlarının və mineral gübrələrin dəyərinin orta hesabla 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi, eləcə də dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına buğda istehsalının stimullaşdırılması məqsədilə yardım verilməsi, toxumçuluq və damazlıq işləri üzrə müəyyən işlərin görülməsi, aqroservis xidmətlərindən güzəştli qiymətlərlə istifadə, Azərbaycan Respublikasının

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu və Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına verilmiş güzəştli kreditlər kənd təsərrüfatı istehsalı sahəsində ilbəlilə dinamiki inkişafın əldə edilməsini təmin edən amillərdən olmuşdur.

Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 10 ildə 1,5 dəfə, taxıl istehsalı 43,9 faiz, kartof istehsalı 29,1 faiz, tərəvəz 17,8 faiz, bostan məhsulları 20,5 faiz, meyvə və giləmeyvə 49,1 faiz, üzüm istehsalı isə 2,4 dəfə artmışdır. Ağcabədi və Beyləqan rayonlarında iri özəl taxılçılıq təsərrüfatları yaradılmış və hər hektardan rekord həddə - 55 sentner taxıl tədarük olunmuşdur. İri özəl taxılçılıq təsərrüfatlarının ölkənin digər rayonlarında da yaradılması istiqamətində işlər aparılır və hazırda Beyləqan, Hacıqabul, Cəlilabad və Xaçmaz rayonlarında 5 iri özəl fermer təsərrüfatlarının yaradılması işləri yekunlaşmaq üzrədir.

Aqrar sektorda emalçılar ilə istehsalçılar arasında kooperasiya münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi, fermerlərin dövlətin dəstək mexanizmlərindən daha səmərəli istifadə etməsi məqsədilə regionlarda 50 başlıq südlük cins iribuynuzlu təsərrüfatların yaradılmasına başlanılmışdır. Yerli istehsal sahələrinin yenidən qurulması və uğurla həyata keçirilən aqrar islahatların aparılması bir sıra yerli qida məhsullarının istehsalının artmasına və ölkəmizə idxalının azalmasına səbəb olmuşdur. Yerli məhsullar daxili bazarımızı zənginləşdirmiş, əsas qida məhsullarına idxaldan asılılığımızı azaltmışdır. Ölkənin sahibkarlıq sektorunun inkişafı göstəricilərinin dinamikası həyata keçirilən iqtisadi islahatların uğurlu nəticələrinin əyani təsdiqidir. Son illərdə sahibkarlığın inkişafına dövlətin maliyyə dəstəyi daha da yaxşılaşmış, güzəştli kreditlərin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və bu sahəyə dövlət qayğısının artırılması məqsədilə hər iki regional İnkişaf Proqramlarının icrası dövründə Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına ölkə üzrə ümumilikdə 19,1 min sahibkarlıq

subyektinə 1,2 milyard manat güzəştli kredit verilmiş, nəticədə 110 min yeni iş yeri yaradılmışdır.

Ötən müddət ərzində ölkənin müxtəlif bögələrində müntəzəm olaraq təşkil edilmiş biznes forumlar yerli və müxtəlif ölkələrdən olan iş adamları, sahibkarlar arasında maarifləndirmə işinin təşkilinə, onların məlumat əldə etmə imkanlarının genişləndirilməsinə, ölkə regionlarının mövcud təbii və əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi, habelə xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin dəstəklənməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Yaradılmış İcazələr Elektron İnformasiya Portalı sahibkarları bu sahədə ətraflı məlumatlandırmaqla yanaşı, sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayanlara və öz fəaliyyətini genişləndirmək istəyənlərə tələb olunan icazə xarakterli sənədlər, onların alınması prosedurları, təqdim edilməli sənədlər, icazələrin verilmə və qüvvədə olma müddətlərinə dair bütün məlumatları vahid mənbədən əldə etməyə imkan verir.

İqtisadiyyatın sürətlə inkişafı, dünya ölkələri arasında nüfuzunun yüksəlməsi ölkəmizə marağın artmasına səbəb olmuş, respublikamıza gələn əcnəbilərin ildən-ilə çoxalmasına, bir sözlə, turizm fəaliyyətinin genişlənməsinə şərait yaratmışdır. Turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmaqla zəngin coğrafi landşafta malik ölkəmizin təbiət abidələrinin və eləcə də xalqımızın mədəni-tarixi irsinin geniş miqyasda tanıtılmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2011-ci il ölkəmizdə "Turizm ili" elan edilmişdir. Ötən müddətdə Bakı ilə yanaşı, regionlarda da turizm komplekslərinin, otellərin, istirahət mərkəzlərinin istifadəyə verilməsi turizmin inkişafına, əhalinin istirahətinə geniş imkanlar yaratmışdır. Son 10 ildə 14-ü regionlarda olmaqla, 35 beş ulduzlu otel istifadəyə verilmiş və bu istiqamətdə işlər uğurla davam etdirilir. Son illərdə inkişaf edən infrastruktur sahələrindən biri də nəqliyyat sektorudur ki, bu sahəyə davamlı və iri həcmli investisiyaların yönəldilməsi nəticəsində nəqliyyatın hərəkət heyətinin yeniləşməsi, körpülərin tikilməsi, yeni avtomobil yollarının çəkilişi, yenidən qurulması və s. işlər davam etdirilmiş, strateji

əhəmiyyətli layihələrin səmərəli fəaliyyəti sahənin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmiş, ümumilikdə bu sahədə 2,5 dəfə artıma nail olunmuşdur.

Dünya ölkələri, xüsusilə Avropa İttifaqına üzv ölkələrlə birbaşa nəqliyyat əlaqələri genişlənmiş, Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft ixrac kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz ixrac kəməri dünyada enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına layiqli töhfələr vermişdir. Regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında müstəsna əhəmiyyəti olan TANAP və TAP layihələri, həmçinin "Şahdəniz-2" layihəsi üzrə yekun investisiya qərarının imzalanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında səmərəli olmaqla əhalinin sosial rifahının və ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının daha da yaxşılaşmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bununla yanaşı, ölkənin tranzit potensialının reallaşdırılması istiqamətində tədbirlər, o cümlədən Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyəti, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun, Ələt Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının, Şimal-Cənub, Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizləri üzrə magistral yolların tikintisi layihələri uğurla davam etdirilmişdir.

Regional İnkişaf Dövlət Proqramlarının icrası çərçivəsində 10 il ərzində 8,3 min kilometr respublika və yerli əhəmiyyətli avtomobil yolları tikilmiş və ya təmir olunmuş, regionlarda 307 yeni körpü və yol ötürücüsü tikilmiş və ya təmir edilmiş, Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran, Zaqatala, Qəbələ və Yevlax şəhərlərində hava limanları istifadəyə verilmişdir. Nəqliyyatın hərəkətinin tənzimlənməsi və idarə olunması məqsədilə Bakı şəhərində Nəqliyyatı İntellektual İdarəetmə Mərkəzi yaradılmışdır. Ölkənin sosial-iqtisadi həyatında mühüm rol oynayan informasiya və rabitə sahəsinin inkişafında 8,2 dəfə artıma nail olunmuşdur. Mövcud informasiya və rabitə sahələrinin intensiv və yüksək səviyyədə inkişafı, yeni xidmət növlərinin, o cümlədən mobil telefon rabitəsinin, internetin ölkəmizdə təşəkkül tapması və genişlənməsi ilə səciyyələnir. XXI əsrdə Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinə keçid və onun qurulması, elektron hökumətin formalaşdırılması və intellektual potensialın inkişafı sayəsində neft sektorundan sonra prioritet sahələrdən biri hesab olunan informasiya və kommunikasiya

texnologiyaları sahəsi ölkənin sosial-iqtisadi həyatına son illər daha ciddi nüfuz etmişdir. Son 10 ildə regionlarda 1400 - dək ATS, 1000-ə yaxın poçt binası tikilmiş və ya əsaslı təmir edilmişdir. Hər 100 ailəyə düşən telefon aparatlarının sayı 1,6 dəfə, mobil telefon abunəçilərinin sayı 9,6 dəfə artmış, hər 100 nəfərdən 70-i internet istifadəçisi olmuşdur. 2013-cü il ölkəmizdə "İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili" elan edilmiş və fevral ayının 8-də ölkəmizin ilk telekommunikasiya peyki orbitə çıxarılmışdır.

İnsanların sağlam təbii mühitdə yaşamaları və təbii sərvətlərdən xalqın rifahının yaxşılaşması naminə istifadəsi məsələləri ölkədə aparılan sosial-iqtisadi islahatların tərkib hissəsidir. Ekologiyanın və təbii mühitin tarazlığının qorunması, əhalinin təmiz suya və havaya olan ehtiyaclarını təmin etmək məqsədilə son illər ərzində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ölkədə xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi və ekoturizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə 2003-cü ildən başlayaraq Bakı və Abşeron yarımadasının palçıq vulkanları qrupu, Eldar şamı, Korçay dövlət təbiət qoruqları, eləcə də Abşeron, Ağgöl, Göygöl, Şahdağ, Şirvan, Akademik Həsən Əliyev adına Zəngəzur, Hirkan, Altıağac və Samur-Yalama milli parkları yaradılmış, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin sahəsi 478 min hektardan 893 min hektaradək artırılmışdır. Bu dövrdə yaşıllıqların salınması sahəsində 20 milyon ağac və kol əkilmiş, əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz su ilə təminatının yaxşılaşdırılması üçün 222 yaşayış məntəqəsində modul tipli sutəmizləyici qurğular quraşdırılmışdır. Bakı şəhərinin Balaxanı qəsəbəsində təbii sərvətlərə və enerjiyə qənaət etməyə, ətraf mühitə mənfi təsirlərin azaldılmasına imkan verən bərk məişət tullantılarının çeşidlənməsi və yandırılması zavodları istifadəyə verilmişdir. Heydər Əliyev Fondunun "Azərbaycan Respublikası ərazisində ceyranların mühafizəsi, reintroduksiyası və tarixi areallarının yenidən bərpası" layihəsi çərçivəsində 130 baş ceyran tarixi ərazilərə buraxılmışdır.

Dövlət Proqramları çərçivəsində regionlarda infrastrukturun bərpası və inkişafı, əhalinin kommunal xidmətlərlə, o cümlədən elektrik enerjisi, qaz və su ilə təchizatı, səhiyyə və təhsil müəssisələrinin tikintisi, əhalinin sosial vəziyyətinin daha da

yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, bu sahəyə irihəcmli dövlət investisiyaları yönəldilmişdir.

Əhalinin elektrik enerjisinə olan tələbatını təmin etmək istiqamətində 10 ildə regionlarda ümumi gücü 2000 meqavatta yaxın 17 elektrik stansiyası tikilmiş, 10 min km-dən çox elektrik verilişi xətləri və 1500-dən çox yarımstansiya tikilmiş və ya yenidən qurulmuş, təbii qazla təchizatın yaxşılaşdırılması sahəsində isə 40 min kilometrə qədər qaz xətləri çəkilmiş və ya təmir edilmiş, yaşayış evlərinin qazlaşma səviyyəsi 34%-dən 83,4%-ə çatmışdır. Son 10 il ərzində əhalinin su təminatının yaxşılaşdırılması üçün yeni su və kanalizasiya xətləri çəkilmiş, yeni su anbarları istifadəyə verilmiş, əhəmiyyətli meliorasiya tədbirləri həyata keçirilmişdir. Bu dövrdə regionlarda 3,4 min kilometrdən çox su, 1,2 min kilometrdən çox kanalizasiya xətti çəkilmiş, 96 su anbarı tikilmişdir. Regionların inkişafında sosial məsələlərin həlli ilə bağlı zəruri tədbirlər davam etdirilmiş, insan amili daim diqqət mərkəzində saxlanılmış, bu sahəyə xidmət edən sosial infrastrukturun yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Heydər Əliyev Fondunun təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və digər sosial layihələrin reallaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. Fondun, təşəbbüsü ilə həyata keçirilən layihələrin miqyası minlərlə insanın sosial şəraitinin yaxşılaşması üçün yeni imkanlar açmışdır.

10 ildə təhsil infrastrukturunun inkişafı sahəsində 2708 məktəb tikilmiş və ya əsaslı təmir olunmuş, əhaliyə göstərilən tibbi xidmətin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində 500-dən çox səhiyyə müəssisəsi istifadəyə verilmişdir. Ölkə vətəndaşlarının rifah halını yaxşılaşdırmaq, aztəminatlı əhalinin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə 2007-ci ildən başlayaraq hər il yaşa görə əmək pensiyasının baza hissəsi və sosial müavinətlərin məbləği artırılır ki, hazırda pensiyaların minimum məbləği 20 manatdan 100 manata çatdırılmışdır. Bütün çadır düşərgələri ləğv olunmuş, qaçqın və məcburi köçkünlər üçün 77 müasir qəsəbə salınmış, 37 min ailə - 166 min məcburi köçkün mənzillə təmin edilmişdir. Eyni zamanda əlil və şəhid ailələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi işləri davam etdirilmiş, 2788, o cümlədən regionlarda

2041 mənzilli yaşayış binaları və 450-dən çox fərdi ev tikilmişdir. İdmanın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün 10 il ərzində ölkənin müxtəlif bölgələrində 41 olimpiya idman kompleksləri istifadəyə verilmiş, ümumilikdə 250-dən çox idman və gənclər obyektı tikilmiş və ya yenidən qurulmuşdur.

2004-cü ildən başlanılmış məqsədyönlü siyasətin davamı olaraq “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” qəbul olunmuşdur. Proqramda ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasının, qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafının davamlılığının təmin edilməsi, infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması, ümumilikdə bölgələrin hərtərəfli inkişafı sahəsində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, regionların sürətli inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, xüsusi ilə kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarət olacaqdır.

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün regionlarda infrastruktur təminatının, o cümlədən əhəlinin kommunal xidmətlərlə təminatının daha da yaxşılaşdırılması, ixrac yönümlü və rəqabətə davamlı məhsul istehsalı istiqamətində sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, əhəlinin, xüsusi ilə kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi kimi mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunması, eləcə də qeyd edilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Makroiqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq dövlətin büdcə siyasətində iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşməsi və onun effektivliyinin, uzunmüddətli dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılması, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması prioritet olacaqdır. İqtisadi artımın, məşğulluğun, büdcə və valyuta gəlirlərinin əsas mənbəyi kimi qeyri-neft sektoru tarazlı

və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olunmasında və yüksək gəlirli iqtisadiyyatın formalaşmasında strateji amil rolunu davam etdirəcəkdir. Bu istiqamətdə 2014-2018-ci illərdə bütövlükdə iqtisadiyyatın, o cümlədən regionlarda ayrı-ayrı sahələrin inkişafının başlıca şərtləri kimi:

- orta illik inflyasiya tempinin və milli valyutanın məzənnəsinin məqbul səviyyədə saxlanılması;
- vergi və gömrük dərəcələrinin optimal həddə müəyyənləşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların stimullaşdırılması tədbirlərinin davam etdirilməsi;
- taxıl istehsalının artırılması və rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi;
- istehsalçıların ixrac yönümlü fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- yeni iş yerlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması;
- Ümumi Daxili Məhsulda qeyri-neft sektoru üzrə büdcə gəlirlərinin xüsusi çəkisinin yüksəldilməsi;
- ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə aqrar sektorun inkişafı davam etdiriləcəkdir.

Dövlətin məşğulluq siyasəti əhalinin məşğulluğunun inkişafına təsir edən investisiya mühitinin yaradılmasına, vergi, gömrük, təhsil və digər müvafiq sahələrlə bağlı siyasətin daha da təkmilləşdirilməsinə, yeni iş yerlərinin açılmasını stimullaşdıran institusional mühitin formalaşmasına yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarət olacaqdır. Qarşıdakı illərdə məşğulluq sahəsində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- regional iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi;
- ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılması və inkişafı, əmək qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarətin təmin edilməsi;
- neft ixracından əldə olunan gəlirlərin bir hissəsinin insan kapitalının inkişafına istiqamətləndirilməsi və elmi tutumlu sahələrin inkişafı ilə bağlı qabaqcıl texnologiya və innovasiyaların tətbiq edilməsi;

- təklif olunan işçi qüvvəsi ilə mövcud iş yerlərinin sayı arasında tarazlığı təmin edən şəraitin yaradılması;
- kənd yerlərində sosial və kommunal infrastrukturun daha da inkişaf etdirilməsi yolu ilə əhalinin miqrasiya səviyyəsinin azaldılması;
- qadınların və gənclərin məşğulluğunun səviyyəsinin artırılması.

Qarşıdakı illərdə Azərbaycan Respublikasının vergi siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olacaqdır:

- vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında partnyorluq münasibətlərinin genişləndirilməsi;
- müasir informasiya kommunikasiyalardan istifadə etməklə elektron xidmətlərin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi;
- regionların iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunun və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- regionlarda sahibkarlıq fəaliyyəti üçün daha əlverişli vergi mühitinin yaradılması.

Artıq “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın birinci ili başa çatmışdır. 27.01.2015-ci il tarixində Heydər Əliyev Mərkəzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iştirakı ilə Proqramın birinci ilin yekunlarına həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir.

Son bir neçə ildə Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün əvəzolunmaz layihələr - su elektrik stansiyaları ilə birlikdə Taxtakörpü və Şəmkirçay su anbarlarının, Vəlvələçay-Taxtakörpü və Taxtakörpü-Ceyranbatan kanallarının, baş Muğan-Mil kollektorunun tikintisi başa çatdırılıb. 2014-2018-ci illər üçün nəzərdə tutulan sosial-iqtisadi inkişaf proqramında ölkənin 3 şəhərində və 50 rayonunda çoxsaylı meliorasiya-irriqasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi planlaşdırılıb. Keçən ildən başlayaraq bu istiqamətdə artıq bir sıra işlər görülür. Şimal zonasının 6 çayından Samur-Abşeron kanalına əlavə 320 milyon kubmetr su verilməsi üçün tikinti işləri gedir. Respublikanın digər bölgələrində də bu sahədə müvafiq tədbir görülür. Dövlət su təsərrüfatının inkişafına

milyardlarla manat vəsait yönəldir. Üçüncü proqram çərçivəsində də bu işlər davam etdirilir. “Azərsu”, “Meliorasiya və Su Təsərrüfatı” açıq səhmdar cəmiyyətləri, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilir. Konfransda deyildiyi kimi: “Çaylar boyunca yerləşən kəndlərdə modul tipli təmizləyici qurğular quraşdırılır. Bu məqsədlə Prezidentin Ehtiyat Fondundan vəsait ayrılmışdır. Artezian quyularının qazılması bu il davam etdiriləcək. Bu məqsədlə də Prezidentin Ehtiyat Fondundan vəsait ayrılmışdır. Bu il üç yüzdən çox artezian quyusu qazılacaqdır. Bu sahə daim diqqət mərkəzindədir”. Rahat yol olmadan heç bir bölgənin inkişafından söhbət gedə bilməz.

11 il ərzində 23 elektrik stansiyası tikilib. Onların ümumi gücü 2400 meqavatdır. Ölkənin ümumi enerji potensialının 6300 meqavat olduğunu qeyd etsək, son illərdə görülmüş işlərin nəhəngliyi daha aydın görünür. Sözügedən yeni elektrik stansiyaları olmasa, bu gün ölkənin üçdəbir hissəsinə işıq çatmazdı. İndi şəhər və rayonlarda elektrik enerjisindən qıtlıq çəkən yoxdur. Əhalinin də, təşkilat və müəssisələrin də işığa olan tələbatı ödənilir. Müəssisə demişkən, son 11 ildə 64 min yeni müəssisə yaradılıb. Onların ahəngdar işləməsi üçün elektrik enerjisi ilə təminat yenə də önəm daşıyır. Belə ki, keçən il 5 elektrik stansiyası istifadəyə verilib. Regionlarda 3 min kilometr elektrik xətləri çəkilib, 614 transformator işə salınıb, 20 yarımstansiya tikilib. Əhalinin içməli su problemi də daim diqqət mərkəzindədir. Bütün şəhərlərin Dünya Səhiyyə Təşkilatının standartlarına uyğun içməli su ilə fasiləsiz təminatı qarşıya məqsəd qoyulub. Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri tikilib. İndi paytaxtın sutka boyu su ilə təminatı 78 faizə çatıb. Halbuki 2004-cü ildə bu rəqəm 29 faiz təşkil edirdi. Həmin vaxt, yəni birinci dövlət proqramı qəbul ediləndə ölkə əhalisinin fasiləsiz su təminatı cəmi 10-15 faiz idi. İndi bu göstərici 60 faizdən çoxdur.

Keçən il ərzində 960 kilometr ölkə və yerli əhəmiyyətli avtomobil yolunun, 30 yeni körpünün və yolötürücülərinin tikilməsi, yaxud təmir edilməsi regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilən tədbirlərdəndir. Eləcə də kənd yollarının tikintisi davam

etdirilib. Təkcə 2014-cü ildə dövlət başçısının 43 sərəncamına əsasən, bu məqsədlə əlavə vəsaitlər ayrılıb. Əhalisi 960 min nəfər olan 597 yaşayış məntəqəsini birləşdirən 1300 kilometr uzunluğunda kənd yollarının çəkilməsi və yenidən qurulması işləri aparılıb. Son 11 ildə isə ümumilikdə 10 min kilometr yol çəkilib. 340 körpü və tunel tikilib.

İndi kənd evlərinin də çoxunda mavi alov şöhlənir. Qaz kəmərləri elə kəndlərə gedib çatıb ki, orada heç sovet dönməndə də qaz olmamışdı. Qazlaşdırma bütün şəhərlərdə 100 faiz səviyyəsindədir. Kəndlərdə aparılan işlər qazlaşdırmanı tam həyata keçirmək məqsədinə yönəldilib. Azərbaycanda qazlaşdırmanı 90-95 faizə çatdırmaq nəzərdə tutulub və buna üçüncü proqramın sonunda - 2018-ci ildə nail olunacaq. İnfrastruktur layihələrinin uğurlu icrası bölgələrdə həyatın canlanmasına, yeni müəssisələrin yaranmasına, nəticə etibarilə əhalinin məşğulluq probleminin həllinə, kənd sakininin kənara çıxmayaaraq öz el-obasında bərqərar olmasına, onun dolanışığının yaxşılaşmasına xidmət edir.

Bu cür layihələrin uğurlu icrası bölgələrdə biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasında, regionların iqtisadi potensialının gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Beləliklə, regionların inkişaf strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi bütövlükdə ölkənin inkişafında dönüş nöqtəsi olmuşdur. Məhz bunun nəticəsində regionların hər birində quruculuq işləri geniş vüsət almışdır. Həyata keçirilməsi ardıcılıqla davam edən bu proqramların nəticəsindən Azərbaycanın istənilən bölgəsinin hər bir sakini bəhrələnmə bilər.

2015-ci ilin “Kənd təsərrüfatı ili” elan edilməsi regionların inkişafına yönəldilmiş üçüncü proqramda nəzərdə tutulan işlərin daha uğurlu icrasına dəstək verəcək.

Ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas prioritet sahə olan kənd təsərrüfatının inkişafına yönələn ardıcıl islahatlar və yeni texnologiyaların cəlb edilməsi davam etdiriləcəkdir. Kənd təsərrüfatında fermerlərin birləşməsi və kooperativlərin yaradılması aqrar sektorda gəlirlərin və kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət

qabiliyyətliliyinin daha da artırılmasına və beynəlxalq standartlara uyğunlaşmasına təkan verəcəkdir. Aqrar sektorun inkişafı və əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi Dövlət Proqramında əsas istiqamətlərdən biri kimi nəzərdə tutulur. Aqrar bölmənin inkişafı istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- aqrar bölmənin xammal istehsalı və emalı sahələrinin əlaqəli inkişafı, rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü məhsul istehsalının artırılmasının stimullaşdırılması, əsas ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etmə ilə bağlı tədbirlərin davam etdirilməsi;
- aqrar bölməyə maliyyə dəstəyinin artırılması və ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması tədbirlərinin davam etdirilməsi;
- bitkiçilikdə və heyvandarlıqda ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiqi və bu sahədə təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- iri taxılçılıq və ya toxumçuluq, tingçilik, üzümçülük, intensiv bağçılıq təsərrüfatlarının yaradılması;
- regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tədarükü, saxlanması və satışı məqsədi ilə istixana, soyuducu və taxıl anbarı komplekslərinin (logistika mərkəzlərinin) yaradılmasının davam etdirilməsi;
- hər bir rayonun xüsusiyyəti, təbii və iqlim şəraiti nəzərə alınmaqla kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının ixtisaslaşması üzrə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının formalaşması;
- aqrar bölmənin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərəcək yeni strukturların yaradılması;
- kənd təsərrüfatında suvarma və meliorasiya təminatının yaxşılaşdırılması tədbirlərinin davam etdirilməsi, torpaq və su ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması;
- torpaqların elektron texniki uçotunun aparılması və fermerlərin elektron qeydiyyat sisteminin yaradılması istiqamətində müvafiq işlərin görülməsi.

2014-2018-ci illərdə qarşıda duran əsas məqsədlərdən biri ekoloji tarazlığın təmin olunmasına nail olmaqdır. Biomüxtəlifliyin qorunması, yanacaq-enerji kompleksinin ətraf mühitə mənfi təsirinin neytrallaşdırılması, dənizin və onun akvatoriyasının çirklənməsinin aradan qaldırılması və qorunması, yaşıl ərazilərin bərpası və mövcud resursların səmərəli mühafizəsi istiqamətində zəruri tədbirlər qarşıdakı illərdə də davam etdiriləcəkdir.

2014-2018-ci illərdə əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prioritet istiqamətləri:

- ✓ səmərəli sosial müdafiə sistemini inkişaf etdirməklə regionlarda yaşlı əhalinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması sahəsində işlərin davam etdirilməsi;
- ✓ regionlarda sosial xidmət göstərən dövlət müəssisələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, onların növləri və şəbəkəsinin genişləndirilməsi;
- ✓ Qarabağ əlilləri və şəhid ailələrinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı işlərin davam etdirilməsi;
- ✓ regionlarda əlil şəxslərin bacarıq və qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, onlar üçün məşğulluq imkanlarının artırılması məqsədi ilə müvafiq tədbirlərin davam etdirilməsi olacaqdır.

Qarşıdakı illərdə təhsil sahəsində həyata keçiriləcək işlər “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”na uyğun olaraq dünya ölkələri sırasında keyfiyyət nəticələri və əhatəliliyinə görə aparıcı mövqə tutan, qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan infrastruktura malik təhsil sisteminin yaradılması üçün genişmiqyaslı tədbirləri nəzərdə tutur. İqtisadi cəhətdən dayanıqlı və dünyanın aparıcı təhsil sistemlərinin standartlarına uyğun təhsil sistemi ölkədə kadr hazırlığının, təhsili idarəetmə sisteminin və təhsil infrastrukturunun qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə və Azərbaycanın inkişaf konsepsiyasına uyğun yenidən qurulmasına imkan verərək, ölkədə biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin edəcəkdir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün qarşıdakı illərdə aşağıdakı tədbirlər həyata keçiriləcəkdir:

- regionlarda təhsil müəssisələrinin tikintisi və əsaslı təmir işlərinin davam etdirilməsi;
- təhsil şəbəkəsində rasionallaşdırma tədbirləri həyata keçirməklə, regionlar arasında təhsilin keyfiyyətini bərabərləşdirmək üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- regionlarda əmək bazarının mütəmadi öyrənilməsi sisteminin yaradılması;
- distant təhsil, istedadlı və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təhsil və inkişaf, yaşlıların təhsili, peşə-ixtisas və təhsil məsələləri üzrə məsləhət xidmətləri göstərən regional universal mərkəzlərin yaradılması.

2014-2018-ci illərdə səhiyyə sahəsində qarşıya qoyulan əsas məqsədlər regionlarda ilkin səhiyyə xidmətlərinin gücləndirilməsi, əhaliyə göstərilən tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi olacaqdır. Regionlarda səhiyyənin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi üçün tibb müəssisələrinin tikintisi, əsaslı təmiri və yenidən qurulması, onların müasir tibbi avadanlıqla təchiz edilməsi işləri davam etdiriləcəkdir. Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün səhiyyə sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- regionlarda əhalinin sağlamlığının qorunması, tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının daim artırılması sahəsində müvafiq tədbirlərin davam etdirilməsi;
- regionlarda əhalinin sosial cəhətdən aztəminatlı təbəqələrinə tibbi yardımın göstərilməsi, tibbi-profilaktika tədbirlərinin əhatəliliyinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- səhiyyə müəssisələrinin dərman və avadanlıq təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə tibb sənayesi müəssisələrinin yaradılmasının dəstəklənməsi;
- rayonlarda yeni səhiyyə müəssisələrinin tikintisi və əsaslı təmiri işlərinin davam etdirilməsi;

- regionlarda sanatoriya-kurort müəssisə-lə-ri-nin yaradılması, yenidən qurulması və onların infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması sahəsində işlərin davam etdirilməsi.

Qarşıdakı illərdə regionlarda mədəni irsin qorunması, qloballaşma şəraitində mədəni çeşidliliyin daha da inkişaf etdirilməsi, daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası və qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı, regionlarda mədəniyyət obyektlərinin əsaslı təmiri və tikintisi üzrə müvafiq tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Dövlət Proqramında qeyd olunan istiqamətlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında vacib mərhələ olmaqla ölkə regionlarının davamlı inkişafında və "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası çərçivəsində nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olunmasında, eləcə də ölkə əhalisinin rifahının daha da yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayacaqdır.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı” çərçivəsində həyata keçiriləcək tədbirlərin aşağıdakı mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulur:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi;
- büdcədən kənar dövlət fondları;
- mülkiyyət formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatların vəsaitləri;
- Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun və "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" ASC-nin vəsaitləri;
- yerli və xarici sahibkarların vəsaitləri;
- beynəlxalq təşkilatların və xarici dövlətlərin maliyyə vəsaitləri;
- qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr.

III FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında vergi amilinin regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi

3.1. Regional inkişafda vergi tənzimlənməsinin rolu

Vergi mexanizminin yaradılması aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olan ardıcıl prosesdir:

- ✓ vergi mexanizminin işlənilib hazırlanması;
- ✓ vergi mexanizminin praktiki tətbiqi;
- ✓ vergi münasibətlərinin müəyyən edilmiş forma və üsullarına əməl edilməsinin yoxlanılması;
- ✓ informasiyanın yığılması;
- ✓ vergi mexanizminin fəaliyyətinin müsbət və mənfi cəhətlərinin aşkar edilməsi üçün nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- ✓ mövcud vergi sisteminin təhlili, onun qiymətləndirilməsi və vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanması.

Vergi mexanizminin tətbiqi zamanı yaranan münasibətlər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- ✓ hüquqi tənzimləmə və reqlamentləşdirmə;
- ✓ vergi planlaşdırması və proqnozlaşdırması;
- ✓ vergitutmanın idarə edilməsi;
- ✓ vergi nəzarəti.

Dünya təcrübəsindən aydın olur ki, vergi tənzimlənməsinin təşkilinin aşağıdakı prinsipləri işlənilib hazırlanmışdır:

- ✓ vergi güzəştlərinin tətbiqi seçim xarakteri daşımır;
- ✓ investisiya güzəştləri müstəsna olaraq dövlət investisiya proqramlarının yerinə yetirilməsini təmin edən vergi ödəyicilərinə verilir;
- ✓ vergi güzəştlərinin tətbiqi dövlətin iqtisadi maraqlarına zərər vurmamalıdır;
- ✓ vergi güzəştlərinin tətbiqi qaydası qanunla müəyyən edilir.

Vergi mexanizminin yuxarıda sadalanan bütün həlqələri arasında şərti olaraq sərhəd qoyulur, çünki praktikada onlar daim kəşşirlər, vergi tənzimlənməsi və vergi nəzarəti isə demək olar ki, bir tam kimi çıxış edirlər. Vergi tənzimlənməsi prosesində həm vergi güzəştləri sistemi şəklində həvəsləndirici üsullardan, həm də cərimələr şəklində sanksiya üsullarından istifadə olunur.

Məqsədindən asılı olaraq tənzimlənmədə mövcud üsulların qarşılıqlı əlaqəli sahələri, makroiqtisadi səviyyədə təsərrüfat münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsi mexanizmində vergilərin yerinə yetirdiyi funksiyalar vergi tənzimlənməsində xüsusi yer tutur və bunlardan dövlət öz iqtisadi siyasətində daim fəal surətdə istifadə edir.

Vergi tənzimlənməsi istiqamətində aparılan tədbirlər

Vergi sistemində ədalətliyyə, sadəliyyə, səmərəliliyyə nail olunması və iqtisadi yüksəliş baxımından bütün maneələrin aradan qaldırılması məqsədilə tənzimləyici tədbirlər həyata keçirilir.

Tətbiq edilmiş vergi normalarının sahibkarlıq və innovasiya fəaliyyətinə məhdudlaşdırıcı təsiri, əhalinin yığımlarının səviyyəsinin aşağı düşdüyü aşkar edildikdə yeni vergitutma konsepsiyasının işlənilib hazırlanması zərurəti ortaya çıxır.

Mütəmadi olaraq vergi sisteminin sadələşdirilməsi zərurəti vergitutmada islahatlar aparılmasının əsas amillərindən biridir. Reallıqlar göstərir ki, islahatlararası dövrlərdə vergi qanunvericiliyinə edilən çoxsaylı əlavə, düzəliş və dəyişikliklər onu xeyli mürəkkəbləşdirir. Hər hansı ölkədə vergi sisteminin mürəkkəbliyi inzibati xərclərin artmasına səbəb olur. Eyni zamanda, vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı qrupları arasında vergi yükünün qeyri-bərabər bölgüsü fikrinə inam artır. Nəticədə vergitutmada islahatların aparılması istiqamətində yaranmış stimullar iqtisadi imkanların yol verdiyi hədd daxilində reallaşdırılır. Vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinə nəzarətin səmərəliliyini daha da artırmaq üçün vergi ödəyicilərinin üzərinə bütün gəlirləri barədə məlumat vermək vəzifəsi qoyulur. Ancaq buna baxmayaraq islahatların keçirildiyi dövrlər arasında vergidən yayınmanın miqyası genişlənir, yayındırılan gəlirlərin məbləği artır.

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş vergi nəzarətinin bütünüsullarından istifadə etdikdə belə vergi orqanı pul vəsaitlərinin bütün hərəkətini aşkar etmək və bağlanan bütün kommersiya əqdlərinə nəzarət etmək iqtidarında deyildir. Nəticədə müəyyən dövrdən bir vergi islahatları aparılması zərurəti yaranır. İqtisadçılar belə hesab edir ki, hər 5-7 ildən bir əsaslı vergi islahatları, hər 2-3 ildən bir isə qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinin səmərəliliyinin dərin təhlili aparılmalıdır. Əgər belə bir təhlil mənfi nəticə çıxarmağa əsas verirsə, onda gecikmədən islahatlar aparmaq lazımdır. Belə bir tendensiya əsasən iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə xasdır.

Keçid dövründə əksər ölkələrdə vergi islahatları tədricən, bir eksperimentdən digərinə keçməklə həyata keçirilir. Eksperimentin nəticələri dərinlən və hərtərəfli təhlil edilir. Bu cür eksperimentlərin müvəffəqiyyətli olmasını iki əsas məqsədə nail olunması təsdiq edir. Birincisi, bütün vergi ödəyicilərinin iqtisadi maraqlarının tarazlığı pozulmamalıdır, ikincisi isə, ölkənin vergi sisteminə qanunvericiliklə daxil edilmiş bütün vergilər öz aralarında məntiqi vəhdət təşkil etməlidirlər.

Vergi eksperimenti məhsuldar qüvvələrin, istehsalın sahə strukturunun inkişaf səviyyəsi və sürətində baş verən əsaslı dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq vergi praktikasında nümunə kimi müəyyən dəyişikliklərin edilməsidir. Belə əsaslı dəyişikliklər eksperiment kimi mövcud vergi qanunlarında fərqlənən vergi konsepsiyalarının işlənilib hazırlanması və onların praktikada tətbiq edilməsi zərurətini şərtləndirir. Bir neçə belə konsepsiya işlənilib hazırlanır, onlar qiymətləndirilir və ən optimal hesab olunanı seçilir. Bu konsepsiya bir il müddətinə qanunda vergi eksperimenti elan edilir. Bir il keçdikdən sonra isə bu yenilik yenidən qiymətləndirilir. Praktikada eksperimentin müvəffəqiyyətli olması təsdiq edilərsə, o qanunvericilik şəklində təsdiq edilməsi üçün müvafiq orqanlara təqdim edilir və müvafiq dəyişiklik kimi təsdiq edilir.

Vergi islahatları aparılarkən bir qayda olaraq vergilərin tutulmasının əsas prinsipləri dəyişdirilmir. Bu prinsiplər (ədalətlik, sadəlik və səmərəlilik) vergi qanunvericiliyində aparılması nəzərdə tutulan bütün dəyişikliklərə şamil edilir.

Vergi islahatları vasitəsilə iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi məqsədilə səmərəli fəaliyyət aparan dövlətlər üçün vergi eksperimentinin yalnız məzmunu deyil, həm də onun vaxtında və sürətlə həyata keçirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Gecikmək iqtisadiyyatda böhran vəziyyətinin dərinləşməsinə gətirib çıxarır və həyata keçirilən eksperiment nəzərdə tutulan səmərəni vermir. Vergitutma sistemindəki dəyişikliklərin vaxtında aparılmasından asılı olaraq ortaya çıxan problemləri aşağıdakı qruplarda cəmləşdirmək olar:

- ✓ vergi siyasətinin dəyişdirilməsinin zəruri olması barədə qərarın vaxtında qəbul edilməməsi;
- ✓ vergi eksperimentinin vaxtında aparılmaması;
- ✓ vergi eksperimentinin istiqamət və məzmununun düzgün müəyyənləşdirilməməsi və eksperimentin gedişinə vaxtında dəyişikliklər edilməməsi;
- ✓ vergi islahatlarından gözlənilən effektin gec əldə edilməsi;
- ✓ reallığın düzgün qiymətləndirilməməsi və vergi ilə bağlı digər maliyyə-təsərrüfat normalarına yanlış düüəlişlərin edilməsi.

Vergi qanunlarının fəaliyyətinin mənfi simptomlarına hökumətin dərhal reaksiya verməsi bir sıra amillərdən asılıdır. Bu amillərdən ikisi daha çox əhəmiyyət kəsb edir:

- ✓ islahatçıların iqtisadi cəhətdən zəruri olan vergi islahatlarının aparılmasına peşəkarcasına hazır olması;
- ✓ iqtisadiyyatın bu dəyişiklikləri qəbul etməyə hazır olması.

İqtisadiyyatın vergi qanunvericiliyində aparılan dəyişikliklərə necə reaksiya verəcəyini qabaqcadan müəyyənləşdirmək çox mürəkkəb bir prosesdir. Bu zaman bir-birini təkzib edən aşağıdakı iki reaksiyanın baş verməsi mümkündür:

- ✓ iqtisadiyyat ona təklif edilmiş vergi stimullaşdırıcı tədbirləri və məhdudlaşdırıcı sanksiyalarını qəbul edir. Bu zaman iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun həcmi artır, gizli iqtisadiyyatdan leqal iqtisadiyyata kapital axını artır;
- ✓ biznes tez bir zamanda bir vergi sığınacağına qanunvericilikdə məhdudiyyəti olmayan digər vergi sığınacağı ilə əvəz edir.

Vergi islahatlarının effektiv olması adətən, onun həyata keçirilməsi ilə bağlı olan itkilərin az olması dərəcəsi ilə qiymətləndirilir. Qiymətləndirmənin daha bir meyarı isə qanun qəbul edilərkən qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nə dərəcədə nail olunmasıdır. Buna görə də hər bir yeni vergi islahatı növbəti islahata doğru hərəkətin başlanğıcıdır. İslahatlar zamanı keçid dövrünü yaşayan dövlətlər daha böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Vergi islahatlarının aparılmasına zərurətin artması hər şeydən əvvəl onunla əlaqədardır ki, bazara keçid şəraitində ölkə iqtisadiyyatı dərin böhran vəziyyəti keçirir. Dövlət gəlirlərinin əsas mənbəyi olan istehsal sahəsi tənəzzüldə olur. Əhalinin gəlirləri az olduqda büdcəyə ödənişlərin də səviyyəsi aşağı olur. Buna görə də dövlət vergilərin səviyyəsini qaldırmadan, iqtisadiyyatın dirçəlməsinə nail olmaq üçün maliyyə vəsaiti axtarışı problemi ilə rastlaşır.

Ona görə də keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə vergi islahatları aparılarkən 3 əsas prinsipi nəzərə almaq lazımdır:

- ✓ ölkənin sosial-siyasi vəziyyəti və onun özünəməxsus xüsusiyyətləri;
- ✓ dövlətin iqtisadiyyata daha az ağırlı şəkildə vergi müdaxiləsinin formalarının axtarılıb tapılması, bu zaman dövlətin vergi nəzarəti və vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə vergi sanksiyaları sərtləşdirilməlidir;
- ✓ bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində maliyyə ehtiyatlarının axtarılıb tapılması.

Vergitutma sahəsində islahatlar həyata keçirilərkən qeyd olunan prinsiplərin nəzərə alınması gözlənilən səmərənin əldə edilməsinə şərait yaradar.

Vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər

Birbaşa vergilərin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər. Ümumi vergi daxilolmalarında birbaşa vergilərin xüsusi çəkisinin artırılması və bunun isə vergi dərəcələrinin artması hesabına yox, vergitutma bazasının genişlənməsi hesabına həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. Vergitutma bazasının genişlənməsi vergi ödəyiciləri tərəfindən gəlirlərin düzgün göstərilməsi hesabına həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə vergi ödəyiciləri üçün əlverişli iqtisadi və əlavə sosial müdafiə stimullarının yaradılması istiqamətində zəruri tədbirlər görülməlidir ki, onlar faktiki vergitutma bazasının

göstərilməsində maraqlı olsunlar. Birbaşa vergilər üzrə aşağıdakı istiqamətlərdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab oluna bilər:

1. Gəlir vergisinin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər. Respublikamızın iqtisadiyyatının inkişaf tempi və gələcək perspektivləri nəzərə alınmaqla qeyd edilməlidir ki, fiziki şəxslərin gəlirlərinin getdikcə artması ənənəsi daim davam edəcəkdir. Bu baxımdan fiziki şəxslərin gəlir vergisi sahəsində aşağıdakı prioritetlər nəzərə alınmalıdır:

- ✓ Gəlir vergisi ilə bağlı vergi daxilolmalarının artması fiziki şəxslərin vergitutma bazasının artması hesabına həyata keçməlidir;
- ✓ Vergitutma bazasının artması ölkənin iqtisadi inkişafı ilə bağlı fiziki şəxslərin gəlirlərinin artması və vergi ödəyiciləri tərəfindən bu gəlirlərin şəffaf göstərməsi hesabına təmin olunmalıdır;
- ✓ Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər tərəfindən real gəlirlərin şəffaflığının təmin edilməsi üçün mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə onlara real gəlirlərin göstərilməsi üçün əlverişli stimullar yaradılmalıdır.

Bu həm dövlətin iqtisadi-sosial sahədə fəaliyyətinin səmərəliliyinin artması, həm vergi sahəsinin inkişafı baxımından beynəlxalq standartlara yaxınlaşması üçün zəruridir. Nəticədə fiziki şəxslərin gəlirlərinin şəffaflığının artması təmin oluna biləcək, bu isə öz növbəsində ölkədə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin və gəlirlərin artmasına müsbət təsir göstərəcək.

2. Mənfəət vergisinin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər. Mənfəət vergisi üzrə aşağıdakı əsas prioritet istiqamətlərin nəzərə alınması məqsədə uyğun hesab edilə bilər:

- ✓ Aşağı (vahid dərəcə saxlanılmaqla) vergi dərəcənin tətbiqi ilə vergitutma bazasının genişləndirilməsi;
- ✓ Müəssisələrin vergi yükünün azaldılması və bunun əsasında oöəl biznesin bütün sahələrinin daha da inkişaf etdirilməsi;

- ✓ Vergi güzəştlərinin dövlətin sosial-iqtisadi proqramlarının strateji məqsədlərinə uyğun, ancaq müvəqqəti və əldə edilmiş nəticələrə əsaslanaraq verilməsi.

3. Sadələşdirilmiş vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun tətbiq sahəsinin genişləndirilməsi. Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, kiçik biznes üçün müxtəlif ölkələrdə sadələşdirilmiş vergi sistemi tətbiq olunur. Respublikamızda kiçik biznesin inkişafı üçün sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqi davam etdirilməlidir ki, xüsusilə regionlarda kiçik biznes obyektləri rəqabət qabiliyyətli olsunlar və məşğulluq problemi tam həll olunsun.

Ancaq kiçik biznes üçün nəzərdə tutulmuş sadələşdirilmiş vergi rejimindən istifadə edərək bir sıra iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kimi qeydiyyatla durmaqla vergidən yayınma halları vergi orqanlarının xüsusi nəzarətində olmalıdır. Bu baxımdan kiçik biznes müəssisələrini aşağı vergi dərəcəsi ilə vergiyə cəlb edərək uçota almaq qərarı həm iqtisadi fəaliyyət növü, həm dövriyyə, həm də işçilərin sayı və xidmət sahəsi kimi parametrlər əsasında qəbul edilməsi məqsədəuyğundur. Sadələşdirilmiş vergi üzrə sistemin daha da təkmilləşdirilməsi və bu sistem çərçivəsində vergilərin dərəcələr üzrə diferensiasiya olunması məqsədə uyğundur. Ümumi olaraq sadələşdirilmiş vergilərin dövriyyə əsasında hesablanması, biznes növündən və müəssisənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif vergi dərəcələri, parametrlər və elastik əmsalların tətbiq olunması təkmilləşdirilməlidir. Eyni zamanda bu sistem üzrə istifadə olunan parametrlərin və elastik əmsalların sadə olması, tez və obyektiv üsullarla müşahidə edilməsi və vergi dərəcələrinin müxtəlifliyinin minimal olması məqsədəuyğundur.

Bir sıra biznes fəaliyyəti növləri üzrə vergi nəzarətində çətinliklərin olması istisna edilmir, böyük insan resursları tələb olunur və vergidən yayınma hallarının mövcud olması istisna edilmir. Ona görə də, belə fəaliyyət növləri üçün sadələşdirilmiş vergi üzrə təkmilləşdirilmiş sisteminin tətbiqi həm vergi ödəyicilərin vergidən yayınma üzrə risklərini, həm də vergi orqanları üçün inzibati xərcləri xeyli azalda bilər.

4. Ödəmə mənbəyində tutulan vergilərin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər. Ödəmə mənbəyində tutulan vergi onun yığılması baxımından ən az inzibati xərclər tələb edən və əməl etmə üzrə ən səmərəli vergi növüdür. Ona görə ödəmə mənbəyində tutulan vergi üzrə tətbiq sahələrinin genişlənməsi məqsədəuyğundur. Bununla bağlı əmək haqqı, dividendlər, royalti və sair ödəmələrdən başqa vergilərin düzgün hesablanması və nəzarəti çətin olan və böyük inzibati xərclər tələb edən bir sıra işlər üzrə müəssisələrin ödənişləri edərkən vergi agentləri kimi mənbədə vergi tutması məqsədə müvafiqdir.

5. Əmlak vergisinin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər. Təhlil və reallıqlar göstərir ki, əmlak vergisinin yığılmasının səmərəsi yüksəkdir və bu vergidən yayınma halları demək olar ki, qeyri-mümkündür. Əmlak vergisi üzrə də uzunmüddətli strateji tədbirlərin işlənilib hazırlanması zamanı aşağıdakı prioritetlərin nəzərdə tutulmasını zəruri hesab etmək olar:

- ✓ əmlak və torpaq vergilərini əvəz edən daşınmaz əmlaka görə bir vahid verginin tutulması;
- ✓ əmlak və torpaq vergisinin həm vergilərin yığılmasının artması, həm də sosial ədalət və ekoloji tələblər üzrə prinsiplərə cavab verməsi.

Təbii ki, əmlak və torpaq vergilərinin tutulması progressiv vergi dərəcələri əsasında qurulmalı və bir sıra sosial qrupları üçüngüzəştlər də nəzərdə tutulmalıdır. İnsanların şəxsi istifadəsində olan torpaq sahələrində və ya sənaye obyektləri yerləşən torpaqlarda ekoloji tədbirlər həyata keçirildiyi hallarda aşağı dərəcə ilə torpaq vergisinin tətbiq olunması məqsədəmüvafiq olardı.

6. Dolayı vergilərin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər. Dolayı vergilər üzrə prioritet istiqamətlər ondan ibarət olmalıdır ki, vergi qanunvericiliyinin və inzibatçılığının daha da təkmilləşdirilməsi yolu ilə vergidən yayınma halları tam aradan qaldırılsın. Əlavə dəyər vergisinin səmərəliliyinin artırılması, vergidən yayınma hallarının minimuma endirilməsi, büdcə gəlirlərində ƏDV-nin payının artırılması

baxımından mal və xidmətlər üzrə ƏDV-nin müxtəlif dərəcələrinin tətbiq olunması məqsəduyğun olardı.

Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətləri. Strateji prioritetlər və ölkənin maliyyə imkanlarının sürətlə artması vergi qanunvericiliyinin və inzibatçılığının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması proseslərinin daha sürətlə aparılmasına tələblər və eyni zamanda imkanlar yaradır.

Beynəlxalq standartlara cavab verən vergi inzibatçılığının əsas hədəfləri həm vergi ödəyicilərinin, həm vergi orqanlarının tələblərinə cavab verməlidir, bununla bağlı inzibatçılığın fəaliyyət istiqamətləri bir-birini tamamlamalıdır və aşağıdakı tarazlıq əsasında inkişaf edilməlidir:

- ✓ vergi inzibatçılığının vergi ödəyicilərinin vergilərin könüllü ödənilməsinin artmasına yönəlməsi (*vergilərin düzgün hesablanmasına və tam ödənilməsinə vergi orqanları tərəfindən hərtərəfli kömək və xidmətlər göstərilməsi, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması, vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi öhdəliklərinin və vergi qanunvericiliyindən irəli gələn vəzifələrin vaxtında, yəni heç bir təsir mexanizmi olmadan yerinə yetirilməsi*);
- ✓ sahibkarlıq subyektlərinin informasiya təminatının yaxşılaşdırılması və məlumat əldə etmə imkanlarının genişləndirilməsi;
- ✓ ayrı-ayrı iqtisadi fəaliyyət növləri və vergi ödəyicilərinin qrupları üzrə vergidən yayınma risklərinin aşkar edilməsi və bu risklərin aradan qaldırılması üçün vergi inzibatçılığının potensialının artırılması;
- ✓ vergi qanunvericiliyinin və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı informasiya texnologiyalarının tətbiqi sahələrinin və imkanlarının daha da genişləndirilməsi (*e-bəyannamələrin tətbiqinin sürətlə artırılması, kameral yoxlamalarda ayrı-ayrı iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə analitik məlumat və müəssisələrin məlumat bazalarını yaratmaqla sahə üzrə minimal dövrriyyələr və elastik əmsallar əsasında istənilən müəssisələrin vergi potensialının hesablanması, uyğunsuzluğun təyin edilməsi üzrə daha çevik proqram*

təminatlarının tətbiq olunması, səyyar vergi yoxlamalarının planlaşdırılmasında və vergi ödəyicilərinin risklərinin təhlilində, səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsində auditorlara dəstək olan kompyuter ekspert sistemlər yaradılması və tətbiq olunması və s.);

- ✓ vergi orqanlarının əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması;
- ✓ vergi sahəsində Avropa İttifaqına üzv olan ölkələrlə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
- ✓ vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması məqsədilə apelyasiya sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi.

3.2. Regional inkişafda vergilərin investisiya artımına təsirinin qiymətləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi dövlət tərəfindən büdcənin mədaxilini formalaşdırmaqla iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunu, sahibkarlıq və biznes fəaliyyətini stimullaşdıran, vergi ödəyicilərini daha çox gəlir əldə etməyə, onları istehsalı daha da genişləndirməyə sövq edən vergi siyasətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Belə siyasət sahibkarlığın və biznes fəaliyyətinin inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaratmağa, ölkənin sosial iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə, vergi daxilolmalarının artmasına və son nəticədə əhəlinin maddi rifahının daha da yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. Məcəllədə ölkənin vergi qanunvericiliyi sistemləşdirilmiş, vergi siyasətinin istiqamətləri və vergitutmanın prinsipləri bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. Bundan başqa, tətbiq olunacaq vergilər elmi surətdə əsaslandırılmış, onların müəyyən edilmə, hesablanma, yığılma və dövlət büdcəsinə köçürülmə qaydaları xeyli sadələşdirilmişdir.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadiyyata investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli vergi mühitünün yaradılması respublikada aparılan vergi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Bu siyasətin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün isə

respublikada bir sıra beynəlxalq müqavilələr imzalanmışdır. Bu müqavilələr əsasən investisiyaların təşviqi və qorunmasını, gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasını, nəqliyyat daşımalarını və kredit sazişlərini əhatə edir.

1994-cü ilin sentyabrın 24-də «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində qəbul edilmiş Hasilatın pay bölgüsü üzrə Sazişdə karbohidrogen sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün xüsusi vergi recimi tətbiq edilmişdir və bu cür müəssisələr «Xüsusi vergi recimli müəssisələr» hesab olunurlar.

Xüsusi vergi recimi dedikdə, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur. Belə ki, Qanun qüvvəsinə minmiş hər bir sazişdə, müəyyən edilən dövr ərzində bu saziş çərçivəsində fəaliyyət göstərən xüsusi vergi recimli müəssisələr tərəfindən vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydası müəyyənləşdirilir. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 2.7 maddəsinə əsasən «Məcəllə qüvvəyə minənədək və ya o, qüvvəyə mindikdən sonra qanunla təsdiq olunmuş hasilatın pay bölgüsü haqqında olan sazişlərdə və ya qanunlarda, o cümlədən neft və qaz haqqında qanunda Vergi Məcəlləsində və vergilər haqqında digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş müddəalardan fərqli müəddəalar müəyyən edildikdə, həmin sazişlərin və ya qanunların müddəaları tətbiq edilir». Bundan başqa, sazişlərdən irəli gələn vergilərin tətbiqi və alınması mexanizmi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sərəncamı əsasında yaradılan işçi komissiyası ilə podratçı tərəflər arasında imzalanan protokollarda («Mənfəət vergisi haqqında», «Əlavə dəyər vergisi haqqında», «Xarici subpodratçıların vergiyə cəlb edilməsi haqqında», «Əməkdaşlar və fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilməsi haqqında», «İdxal və ixrac vergiləri haqqında») tənzimlənir.

Vergi siyasəti sosial-iqtisadi baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edən problemləri (yoxsulluq, işsizlik, əhalinin sosial müdafiəsi və s.) həll etmək üçün tələb olunan pul vəsaitlərinin yığım forması olan büdcəni formalaşdırmağa imkan verir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergi siyasəti maliyyə bazarının sabitləşdirilməsinə, həmçinin

dövlətin öz funksiyalarını həyata keçirə bilməsi üçün maliyyə təminatına xidmət edən alət rolunu oynayır. Odur ki, bu alətdən düzgün və məqsədyönlü şəkildə istifadə olunması, vergi siyasətinin dövlət büdcəsinə real təsirinin müəyyən edilməsi hazırkı şəraitdə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Vergi siyasətinin çoxsaylı vəzifələri arasında əsasları aşağıdakılardır:

Milli gəlirin sabit artımı; İnflyasiyanın orta sürəti; Tam məşğulluq; İqtisadiyyatın dövrü dəyişilməsinin aradan qaldırılması. Büdcə kəsirinin həcminə milli istehsalın həcmi də təsir göstərir. Tənəzzül dövründə, yəni ÜDM aşağı düşdüyü vaxtda büdcədə bir qayda olaraq kəsir əmələ gəlir. Əksinə ÜDM artdığı vaxtda büdcənin müsbət saldosu yaranır. Lakin, heç də həmişə ÜDM-in artımı büdcə gəlirlərinin artımına gətirib çıxartmır. Buradan belə bir fikir formalaşır ki, büdcə kəsirini pis vergi siyasətinin göstəricisi hesab etmək olmaz. Bu halda dövlət büdcəsində mütləq balansın gözlənilməsi ənənəsindən əl çəkmək lazımdır. Bu ona görə vacibdir ki, xərclərin gəlirləri üstələməsi halı iqtisadiyyatı stimullaşdırır. Çox vaxt hökumət iqtisadi böhrandan çıxmaq üçün bilərəkdən büdcə kəsirinin həcmnin böyük olmasına şərait yaradır. Həqiqətən də, əgər dövlət aldığından daha çox vəsait xərcləyirsə onda cəmiyyətdə alıcılıq qabiliyyəti yüksəlir. Başqa sözlə, əhali çox alır, müəssisələr çox mal (iş və xidmət) satır və ən əsası resursların məşğulluğu artır. Odur ki, büdcə kəsiri işsizlik dövründə faydalıdır, inkişaf dövründə isə müəyyən qədər təhlükəlidir. Belə ki, resursların çatışmaması ilə əlaqədar tələb təklifi üstələdiyindən büdcə kəsiri inflyasiyaya gətirib çıxarır.

Artıq tələbin aradan qaldırılması metodları pul siyasətinin təqdim etdiyi metodlara nisbətən maliyyə siyasəti tərəfindən təqdim edilən metodlar daha səmərəlidir. Adətən inflyasion təzyiq dövründə faiz dərəcəsi yüksək olur və investisiya, istehlak məsrəflərinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilmir. Əgər pul siyasəti tədbirləri mütəmadi olaraq böyük həcmdə həyata keçirilərsə, bu zaman onlar əks təsir də göstərə, yəni inflyasiyanı daha da artırma bilər.

Fikrimizcə, təkcə pul siyasəti vasitəsilə iqtisadiyyatda dayanıqlı sabitliyə nail olmaq yeganə alət ola bilməz. Lakin maliyyə siyasəti və hökumətin həyata keçirdiyi

digər istiqamətlərdəki tədbirlərlə birlikdə bu məqsədə çatmaq üçün pul siyasəti köməkçi rol oynaya bilər. Büdcə kəsirinin əmələ gəlmə mənbələri təhlil olunarkən onları iki qrupa bölürlər: struktur və dövrü kəsir. Büdcənin struktur kəsiri dövrü olaraq 45-55 ildən bir iqtisadiyyatın əsaslı sahələrində baş verən durğunluq nəticəsində meydana çıxır. O, vergi sisteminin mövcud olduğu bir vaxtda dövlətin cari xərclərilə tam məşğulluq şəraitində büdcəyə daxil olmalı vəsait arasındakı fərqə bərabər olur. Dövrü kəsir isə faktiki kəsirlə struktur kəsiri arasında olan fərqi əks etdirir. İqtisadi tənəzzül dövründə dövlət milli iqtisadiyyatı canlandırmaq üçün xərcləri yüksəldir və bunun nəticəsində əmələ gələn büdcə kəsiri nəyə gətirib çıxarır? Birinci növbədə, artan dövlət xərcləri büdcə kəsirinin həcmi yüksəldir. Lakin, dövlət xərclərinin səviyyəsi və vergilərin dərəcəsi təkcə büdcə kəsirinin həcminə deyil, eləcə də ümumi tələb və ÜDM-ə təsir edir. Dövlət satınalmalarının həcmi yüksəlməsi gəlirlərin məbləği artırır ki, bundan da birbaşa asılı olaraq vergi daxilolmaları çoxalır. Deməli, bu halda büdcə kəsiri müəyyən qədər azalmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, vergilər ümumi tələbə multiplikator vasitəsilə təsir göstərir. Buna görə eyni səviyyəli gəlirlərin dəyişməsi multiplikatora vurulmuş dövlət xərclərinin dəyişməsinə bərabərdir. Belə ki, gəlirlərin səviyyəsinin dəyişməsinə ÜDM-in dəyişməsi kimi də baxmaq olar. Məlumdur ki, büdcə kəsirinin dəyişməsi dövlət xərclərinin dəyişməsinə bərabərdir. Beləliklə, dövlət xərclərinin artımı iqtisadi fəallığın artmasına imkan verəcəkdir ki, bu halda toplanan vergilər xərclərin artımını üstələyəcəkdir.

Azərbaycanda həyata keçirilən vergi islahatlarının əsas məqsədi xarici və daxili iş adamları, investorları üçün eyni səviyyəli vergi mühiti yaratmaqdan ibarətdir. Hələ Ümummilli liderimiz, Azərbaycanın Prezidenti Heydər Əliyev 2002 –ci il üçün dövlət büdcəsinin təsdiqi barədə fərmanında iqtisadi inkişafı problemli olan regionlarda vergi tətillərinin tətbiqi imkanlarının araşdırılmasını nəzərdə tuturdu. Deməli prioritetlər dəyişir-vergi güzəştləri vergi tətilləri və investisiya vergi krediti kimi tədbirlərlə əvəz oluna bilər. Bir tərəfdən baxanda bu tədbirlər vergi gəlirlərinin azaldılmasına, digər

tərəfdən isə bu müvəqqəti xarakter daşıyaraq investisiyaların iqtisadiyyatımıza yönəldilməsinə səbəb olar.

İnvestisiya fəaliyyətinin vergi imtiyazı amortizasiya siyasəti ilə sıx əlaqədədir ki, bu da istehsal potensialının daha intensiv yeniləşdirilməsinə istiqamət-ləndirilmişdir. Təsərrüfat subyektlərinin xüsusi investisiya istehsal resurslarına amortizasiya ödənişlərinin əhəmiyyətini artırmaq üçün fikrimizcə, mövcud amortizasiya normalarına yenidən baxılmasını sürətləndirmək və onun yeni üsullarının tətbiqini genişləndirmək məqsəduyğundur.

Ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasəti, yaradılmış vergi mühiti son illərdə xarici vergi ödəyicilərinin sayının artmasına səbəb olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Şərqi və Mərkəzi Avropa, Baltıqyanı və Cənubi Qafqazın əksər ölkələrindən fərqli olaraq Azərbaycan investisiyaların cəlb edilməsi prosesinə ən axırıncı qoşulmuşdur. Buna baxmayaraq bu sahədə çox irəli getmiş və müvəffəqiyyətlər qazanmışdır.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Milli iqtisadi inkişaf modelinin tərkib hissəsi kimi təkmil vergi sisteminin tətbiqi ölkədə investiyaların cəlb edilməsi istiqamətində sabit vergi reciminin həyata keçirilməsini zəruri edir. Vergi reciminin sabitliyi - vergilərin tərkibinin, dərəcələrinin, güzəştlərin, sanksiyaların bir dəfə və həmişəlik müəyyən edilməsi demək deyildir. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədə uzun müddət dəyişməyən vergi sistemi (vergi recimi) mövcud deyildir. Hər bir vergi sistemi tətbiq olunduğu dövrdən ictimai quruluşun xarakterini, ölkənin iqtisadiyyatının vəziyyətini, sosial-siyasi vəziyyətin sabitliyini və s. xüsusiyyətləri əks etdirir. Göstərilənlər və digər şərtlər dəyişdikcə, vergi sistemi onun üzərinə qoyulan tələblərə cavab verə bilmədiyindən, iqtisadiyyatın inkişafının obyektiv şərtləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Bununla əlaqədar olaraq bütünlükdə vergi sistemində, yaxud onun ayrı-ayrı elementlərində (dərəcələr, güzəştlər və s.) zəruri dəyişikliklər edilir. Vergi reciminin sabitliyi və dinamikliyinin əlaqələndirilməsinə onunla nail olunur ki, aşkar görünən səhvlərin aradan qaldırılması istisna olmaqla il ərzində heç bir dəyişiklik edilmir, vergi sisteminin tərkibi (vergi və ödənişlərin siyahısı) bir neçə il ərzində sabit qalmalıdır.

3.3. Azərbaycanda aparılan vergi siyasəti və onun regionların inkişafına təsirinin təhlili

Əlverişli vergi mühiti bazar iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi olub ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra müsbət iqtisadi siyasət aparmaq imkanı əldə edən Azərbaycan Respublikası müxtəlif mülkiyyət formalarına və beynəlxalq təsərrüfat sisteminə inteqrasiyaya əsaslanan bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması yolunu seçmişdir.

Ötən illər ərzində, Azərbaycan Respublikasının Ümummilliləri Heydər Əliyevin bilavasitə qayğısı və diqqəti nəticəsində vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun vahid hüquqi bazasının yaradılması, vergi dərəcələrinin aşağı salınması və güzəştlərin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyatda investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilən vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, habelə vergi xidməti orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində mühüm məqsədyönlü işlər görülmüşdür.

Azərbaycan Respublikasının vergi siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri dövlətlərarası ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması haqqında sazişlərin imzalanmasını göstərmək olar.

1995-ci ildən hal hazırkı vaxta qədər olan illərdə ölkə iqtisadiyyatında islahatların canlanması, iqtisadi inkişaf və irimiqyaslı özələşdirmə prosesləri həyata keçirilmişdir. Bu dövrdə qəbul edilmiş iqtisadi proqramlara əsasən həyata keçirilən islahatlar və özələşdirmə prosesi makroiqtisadi sabitliyin və struktur dəyişikliklərin təmin olunmasına yönəldilib. Beynəlxalq maliyyə qurumları ilə birlikdə işlənib hazırlanan və uğurla aparılan islahatlar qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsinə, həmçinin iqtisadi artıma və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə zəmin yaratdı. Bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi, vergi sahəsində də islahatların aparılmasını, bu münasibətlərin inkişafını təmin edə biləcək vergi siyasətinin həyata keçirilməsini tələb edirdi.

Ölkə başçısının vergi orqanları qarşısında qoyduğu mühüm vəzifələri əldə rəhbər tutaraq 1999 – cu ilin iyun ayından başlayaraq vergi xidmətinin kompleks islahatlarının müfəssəl strateji planı və bu islahatların həyata keçirilməsinin optimal müddətləri işlənib hazırlandı. Bu plan dünya standartlarına cavab verən yeni qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi, vergi administrasiyasının modernləşdirilməsi, adekvat kadr siyasətinin yeridilməsi, vergilərin dövlət büdcəsinə tam və vaxtında səfərbər edilməsinin tədbirlər proqramının həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu. İlk olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000 – ci il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyinin bazasında dövlətin vahid vergi siyasətinin həyata keçirilməsini, dövlət büdcəsinə vergilərin və digər daxilolmaların vaxtında və tam yığılmasını təmin edən və bu sahədə dövlət nəzarətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi yaradıldı. Bununla da Azərbaycan - nın vergi sistemində aparılan islahatların növbəti və ən əsas mərhələsinə başlanıldı.

Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi:

Azərbaycanda müstəqil vergi xidmətinin nisbətən yaxın keçmişdə - 1991-ci ildə yaradıldığını nəzərə alsaq, o vaxtla vergitutma sahəsində müxtəlif dövrlərdə qəbul edilmiş bir sıra qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar son illər ölkədə aparılan iqtisadi islahatların tələblərinə cavab vermirdi və çox vaxt onların gedişinə süni maneçilik törədirdi. Ona görə də bu sahədə vahid və təkmil qanunvericilik bazasının yaradılması zərurəti artıq hamı tərəfindən dərk edilirdi. Bu səbəbdən də qərara alındı ki, qısa vaxt ərzində Vergi Məcəlləsinin layihəsi hazırlansın. Bu zaman beynəlxalq maliyyə qurumlarının, yerli və xarici iş adamlarının və mütəxəssislərin fikri və tövsiyyələri nəzərə alınmaqla Vergi Məcəlləsi layihəsinin hazırlanması prosesində vergitutmanın sadələşdirilməsi, onun bazasının genişləndirilməsi, vergi yükünün azaldılması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi və s. prinsiplər əsas götürüldü. Beləliklə, böyük səylə hazırlanan Vergi Məcəlləsi Milli Məclisdə geniş müzakirə olunaraq 2000-ci ilin iyul ayında qəbul edildi və 2001-ci il yanvar ayının 1-dən etibarən qüvvəyə mindi.

Səmərəli vergi siyasəti vergi daxilolmalarının artımına zəmin yaradır:

Ölkə Prezidentinin rəhbərliyi altında həyata keçirilən iqtisadi siyasət çərçivəində bazar iqtisadiyyatına uyğun aparılan çevik vergi siyasəti daxilolmaların artımına zəmin yaratmışdır. 2014-cü ildə dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsi 18,4 mlrd manat olduğu halda xərclər hissəsi 20,0 mlrd manat təşkil etmiş və burada verginin payı 7,1 mlrd manat olmuşdur. Vergilər dövlət büdcəsinin əsas mədaxil mənbələrindən biri olmaqla yanaşı, həm də iqtisadiyyatın inkişaf dinamikasını əks etdirir. Ölkənin energetika sektoru nun inkişafı, xüsusilə də global neft-qaz layihələrinin reallaşması, «Azəri-Çıraq-Günəşli» yataqlarının tammiqyaslı istismarına başlanması büdcə daxilolmalarına müsbət təsir göstərmişdir.

2010-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında ÜDM istehsalına, vergi daxilolmalarına, vergi daxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisinə, vergilərin büdcə daxilolmalarında xüsusi şəkisinə və vergi yükünün dinamikasına diqqət yetirək.

Cədvəl 3.1. 2010-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında vergi yükünün dinamikası

№	Göstəricilər	İllər				
		2010	2011	2012	2013	2014
1	ÜDM (mln.manat)	42 465,0	52 082,0	54 743,7	58 182,0	58 977,8
2	Büdcə daxilolmaları (mln.m)	11 403,0	15 700,7	17 281,5	19 496,3	18 384,0
3	Vergidaxilolmaları (mln.m)	4 292,8	5 471,9	6 025,5	6 664,0	7 113,6
4	Vergidaxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	10,1	10,5	11,0	11,5	12,1
5	Vergilərin büdcə daxilolmalarında xüsusi şəkisi, %-lə	37,6	34,9	34,9	34,2	38,6

2014-cü ildə 2013-cü illə müqayisədə ÜDM 2,8 dəfə artaraq 58 977,8 milyon manata, vergilər 6,7 dəfə artaraq 7 113,6 milyon manata çatmış, vergi daxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 10,8 faiz, 2014-cü ildə isə 12,1 faiz təşkil etmişdir.

Aparılan təhlil göstərir ki, ölkədə istehsal edilmiş ÜDM-nin daha az hissəsi gəlir şəklində büdcəyə cəlb edilir ki, bu da müəyyən dərəcədə bazar münasibətlərinin inkişaf

səviyyəsi ilə əlaqədardır. 2010-2014-cü illər üzrə vergi və tədiyyələrin büdcəyə daxil olması aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 3.2. Dövlət büdcəsinə vergi və digər ödəmələrin daxil olması haqqında məlumat

<i>Vergi və digər ödənişlər</i>	<i>Daxilolmalar (min AZN)</i>				
	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
ƏDV	1 271 462,7	1 387 662,7	1 483 585,3	1 723 917,5	2 048 656,7
Aksizlər	452 027,4	417 394,4	454 642,4	511 976,6	740 292,9
Mənfəət vergisi	1 429 824,9	2 133 993,3	2 252 223,2	2 374 791,6	2 302 887,7
Mədən vergisi	130 074,4	129 770,0	125 782,7	121 480,2	116 162,3
Torpaq vergisi	35 311,2	35 321,0	30 596,1	33 113,2	35 398,1
Əmlak vergisi	101 811,5	103 867,1	105 087,4	125 147,6	141 275,5
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	590 235,1	715 656,2	812 958,4	859 656,6	980 233,3
Dövlət rüsumu	89 519,1	104 804,8	103 186,3	123 229,5	111 082,3
Yol vergisi	15 168,8	28 095,4	28 655,3	24 383,5	22 313,9
Sadələşdirilmiş vergi	65 525,0	100 425,7	111 423,2	119 526,3	153 396,7
Sair daxilolmalar	111 839,9	318 071,4	517 226,2	646 410,8	461 923,0
Cəmi	4 292 800,0	5 475 062,0	6 025 366,5	6 663 633,4	7 113 622,4

Cədvəl 3.3. İqtisadi rayonların vergi daxilolmaları haqqında məlumat

İqtisadi rayonlar	Rayon və şəhərlərin sayı	2010	2011	2012	2013	2014
Bakı	1	3 608 757	4 804 777	5 497 227	5 885 000	6 524 000
Abşeron	3	65 336	71 983	98 112	106 271	111 783
Aran	18	97 995	91 215	102 644	150 376	177 137
Dağlıq Şirvan	4	17 736	14 361	15 346	16 889	18 479
Quba-Xaçmaz	5	31 004	31 045	38 040	47 751	53 002
Gəncə-Qazax	11	62 653	58 194	64 275	82 700	94 406
Lənkəran	6	41 782	36 581	37 568	41 918	46 222
Şəki-Zaqatala	6	31 793	31 606	35 670	42 555	48 542
Yuxarı Qarabağ	8	17 807	14 547	15 580	18 174	19 940
Kəlbəcər-Laçın	4	5 137	5 691	7 138	8 366	8 490
Cəmi	66	3 980 000	5 160 000	5 911 600	6 400 000	7 102 000

Göründüyü kimi, son illər vergi sistemində aparılan islahatlar büdcə daxilolmalarının vaxtında və tam həcmdə təmin olunmasına, həm də vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin təşviq edilməsinə yönəldilmişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycan Respublikasının regional inkişaf siyasəti və vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi regionlar üzrə investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Respublikamızda aparılan vergi islahatlarının əsas istiqamətləri vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, nəticədə vergi sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son bir neçə ildə vergi siyasəti Azərbaycan Respublikasının ortamüddətli maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla ölkənin iqtisadi-sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəricilərinə, Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı”na, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”na və ölkə iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrinin inkişafını təmin edən digər dövlət proqramlarına uyğunlaşdırılır. Bu əsasda vergi siyasətinin aşağıdakı prioritet istiqamətləri müəyyənləşmişdir:

- kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün hazırlanmış proqramların maliyyələşdirilməsində vergilərin rolunun artırılması;
- Azərbaycan Respublikasının daxili potensialından və büdcə resurslarından səmərəli istifadə edilməklə, iqtisadi regionlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına yardım;

- “Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı”nda dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirilməsində vergi siyasətinin yardımçı rolunun təmin olunması və s.

Hər bir dövlətin inkişaf səviyyəsi, onun beynəlxalq aləmdə nüfuzu müəyyən mənada həmin ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf dərəcəsi ilə qiymətləndirilir. Bu, baxımdan dövlət bir sıra mühüm funksiyaları öz üzərinə götürməklə bazar iqtisadiyyatı mexanizminin tam və səmərəli fəaliyyətini təmin etməlidir. Bu prosesin mühüm tərəfi çevik və səmərəli maliyyə-büdcə sisteminin formalaşdırılmasıdır. Dövlət maliyyə-büdcə siyasətinin prioritetlərini dəyişməklə yalnız iqtisadiyyatdakı konyuktur tərəddüdlərin yumşaldılmasına deyil, həm də milli təsərrüfatın sabitləşdirilməsinə və tədricən inkişafına təsir göstərir.

Dövlət yalnız fiskal funksiyanın yerinə yetirilməsində deyil, həm də dayanıqlı iqtisadi artımın təmin olunması məqsədilə regionlarda işgüzar fəallığın artırılmasında da maraqlı olmalıdır. Bütövlükdə götürdükdə dövlət tənzimlənməsi sistemi iqtisadi və sosial siyasətin prioritetlərinin dəyişməsinə uyğun olaraq daim təkmilləşməlidir.

Ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi dəyişikliklər bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun çevik vergi sisteminin formalaşdırılmasını tələb edir. Ölkədə həyata keçirilən vergi islahatı aşağıdakı ilkin prinsiplərə əsaslanmalıdır:

- vergi islahatının son dərəcə mülayim olması;
- vergi qanunvericiliyində edilən istənilən dəyişikliklər hər bir vergi ödəyicisinə aydın olmalıdır;
- təcrübə göstərir ki, vergi dərəcələrinin son hədd səviyyəsində aşağı salınması vergidən yayınma hallarının azalması ilə nəticələnir. Bu prinsipə riayət edilməsi digər tərəfdən də ölkədə investisiya üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və gəlirlərin leqallaşdırılmasına səy göstərilməsinə səbəb ola bilər;
- vergi islahatı aparılarkən onun digər sosial-iqtisadi siyasət tədbirləri (pul-kredit, xarici iqtisadi əlaqələr və s.) ilə uzlaşdırılması da mühüm prinsiplərdəndir;

-növbəti vergi düzəlişlərinə başlamazdan əvvəl onların yaxın müddətdə verəcəyi səmərəni dəqiq müəyyənləşdirmək lazımdır. İstənilən vergi islahatının həyata keçirilməsi ölkənin vergi sisteminin konseptual əsaslarına uyğun olmalı, iqtisadiyyatın səmərəli inkişafını, habelə bütün təsərrüfat subyektlərinin və bütövlükdə əhəlinin sosial-iqtisadi maraqlarını nəzərə almalı və təmin etməlidir.

Deməli, vergi islahatının həyata keçirilməsi prinsiplərinin seçilməsi yalnız vergitutmanın optimallaşdırılması məqsədindən deyil, həm də ölkədə islahatların sosial və iqtisadi imkanlarından çıxış etməli və vergi yığımını sivil üsullarla aparılmalıdır. Vergi islahatı son nəticədə iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasını və ölkənin ümumi iqtisadi inkişafını təmin etməlidir.

Beləliklə, müasir dövrdə vergilərin proqnozlaşdırılmasının mühüm aspekti - müəyyən bir dövr üçün iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmaqla büdcəyə vergi daxilolmalarının həcmənin müəyyən edilməsidir.

Bütün bunlarla yanaşı, hökumət vergi yükünün optimal səviyyədə saxlanılması və vergi sisteminin liberallaşdırılması istiqamətində siyasət yürütməli, vergi dərəcələrinin perspektivdə aşağı salınması ilə bağlı qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklər edilməsini diqqətdə saxlamalıdır. Vergi siyasətinin bütün parametrlər üzrə optimallaşdırılması effektiv iqtisadi tədqiqatların, o cümlədən empirik tədqiqatların nəticəsində müəyyən edilə bilər. Bu baxımdan regional inkişaf siyasəti üzrə iqtisadi tədqiqat bazasının gücləndirilməsinə ciddi ehtiyac vardır.

Regional inkişaf siyasətinin və vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülsə də bu sahədə müəyyən problemlər mövcuddur. Bu problemləri həll etmək üçün dövlət bir sıra iqtisadi qanunlar qəbul etməklə iqtisadi inkişafa zəmin yaradır. Bu qanunların əksəriyyəti o cümlədən büdcə sistemi haqqında qanun xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu da öz əksini dövlətin əsas maliyyə planı olan dövlət büdcəsində tapır. Dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi və büdcə kəsirinin aradan qaldırılması üçün vahid büdcə-vergi siyasətinin aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Vahid büdcə-vergi

siyasətində, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanmaqla yanaşı milli və o cümlədən regional prinsiplər nəzərə alınmalıdır.

Aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasında səmərəli vergi sisteminin təşkilinin böyük rolu vardır. Vergi sisteminin təşkilində əsas prinsipləri gözləmək üçün ilk növbədə elmi və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasəti müəyyən edilərək həyata keçirilməlidir. Odur ki, vergi siyasəti həm vergi ödəyicilərinin, həm də dövlətin mənafeyini əks etdirməlidir. Perspektiv inkişaf baxımından bu mənafeilər əsasən üst-üstə düşür. Bunlar- iqtisadi artım, istehsalın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi, malların istehsal və tədavül xərclərini azaltmağa imkan verən inovasiya məzmunlu istehsala üstünlük verilməsidir. Bütün bunlar belə bir vacib cəhəti vurğulamağa əsas verir ki, vergi sistemi daha ədalətli, anlaşıqlı, vahid olmalı və ümumdövlət maraqları ilə şəxsi maraqların tarazlaşdırılmasını və ölkənin maliyyə potensialının yüksəldilməsini təmin etməlidir. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün vergi münasibətlərinin əsas subyektlərinin iqtisadi mənaflərinin, imkanlarının və tələbatlarının, həmçinin siyasi-iqtisadi və hüquqi aspektlərin düzgün əlaqələndirilməsi zəruridir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, büdcə gəlirlərinin sadəcə olaraq vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi hesabına artırılması uzun müddət davam edə bilməz. Bununla əlaqədar olaraq əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarət olan vergi sisteminin yaradılması zərurəti meydana çıxır:

1. Dövlət öz ehtiyaclarını ödəmək üçün zəruri məbləğdə və tələb olunan müddətdə gəlir əldə etməlidir. Dövlət gəlirlərinin daxil olması (vergilərin yığılması) arzuolunmaz kənarlaşmalardan qorunmalıdır;

2. Vergi siyasəti vergi yükünün bütün ödəyicilər arasında ədalətli və proporsional bölüşdürülməsini təmin etməlidir;

3. Vergi siyasəti təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin təmin olunması üçün şərait yaratmalı və maliyyə resurslarının bölüşdürülməsinə təhrif olunmuş təsir göstərməməlidir;

4. Vergi siyasəti yığımı və investisiyaların inkişafını stimullaşdırmalı, iqtisadi artımı həvəsləndirməli, beynəlxalq bazarda Azərbaycan məhsullarının rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün zəmin yaratmalıdır;

5. Vergi siyasəti aydın, anlaşıqlı və daxilən ziddiyyətsiz olmalıdır;

6. Vergi ödəyiciləri vergi qanunları və onlara edilmiş düzəlişlərlə tanış olmaq, həmçinin normativ hüquqi sənədlərin layihələrinin hazırlanmasında iştirak etmək imkanına malik olmalıdırlar;

7. Vergilərin yığılmasına dövlətin çəkdiyi xərclər əlverişli səviyyədə saxlanılmalıdır.

Vergi sistemində aparılan islahatların nəticəsidir ki, bu gün dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmi ilbəil artır.

Vergi siyasətinin qanunvericilik bazasının növbəti islahatlarda daha da uyğunlaşdırılması üçün aşağıdakı təkliflər məqsədə uyğun hesab olunur:

1. Vergi qanunvericiliyimizdə olan müəyyən boşluqların aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər;

2. Vergi qanunvericiliyimizdə aparılan tədbirlərin stimullaşdırıcı və tənzimləyici xüsusiyyətlərinin təmini;

3. Vergi qanunvericiliyimizin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin sistemativliyinin təmini;

4. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsində vergi qanunvericiliyinin rolunun artırılması;

5. Azərbaycan Respublikasının vergi münasibətlərinin xarici dövlətlərin vergi sistemi mühiti ilə əlaqələndirici tətbiqi.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2014.
2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2004-2008; 2009-2013 və 2014-2018-ci illər üzrə)
3. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun nəşrləri “İqtisadi rayonların pasportları”. Bakı, 2012.
4. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəyev Y. A. “Vergilər və vergitutma”. Bakı, 2010.
5. Ə.X.Nuriyev. “Regional idarəetmənin əsasları”. Bakı, “Elm”, 2007.
6. Kəlbəyev Y.A. “Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri”. Monoqrafiya. Bakı, 2005.
7. Musayev A.F. “Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri”. Bakı, 2004.
8. Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A., Hüseynov A.A. “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr”. Bakı, 2002.
9. Rzayev Z.H., Xəlilov Ş.İ. “İqtisadi tərəqqi və vergi siyasəti”. Bakı, 2008.
10. Rzayev Z.H., “Vergi menecmenti”, Bakı, 2007.
11. Rzayev İ.M. “Ölkənin davamlı inkişafının təmin edilməsində regionların rolu” Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunun elmi əsərləri. 2008-ci il № 2.
12. Rzayev İ.M. “Davamlı inkişafın təmin edilməsinin yoxsulluğun azaldılmasına təsiri istiqamətləri”. İqtisadiyyat və audit jurnalı. 2009-cu il № 1.
13. Sadıqov M.M. “Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşması problemləri”. Bakı, 2001.
14. Azərbaycanın vergi jurnalı.
15. Бабашкина А.М. “Государственное регулирование национальной экономики.” М.: Финансы и статистика, 2007. (Babuškina A.M. “Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi.” M.: Maliyyə və statistika, 2007.)

- 16.The World Bank, Economic Premise. “Fiscal Policy for growth and development”. 2012, number 91 (Dünya Bankı, İqtisadi tövsiyə jurnalı “Fiskal siyasət böyümə və inkişaf üçün”, 2012-ci il № 91.)
- 17.Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet saytı
www.taxes.gov.az
- 18.Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytı
www.stat.gov.az
- 19.Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet saytı
www.maliyye.gov.az
- 20.Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun rəsmi internet saytı
www.ier.az

REZİOME

Магистерской диссертации Оруджова Супхана Элман оглына тему «Роли налогового фактора устойчивого социально-экономического развития регионов»

Функционирование рациональной налоговой политики государства является одним из важнейших условий экономического развития и политической стабильности страны, так как это одновременно является как основанием осуществления общеэкономических реформ, так и средством обеспечения экономического благосостояния всех граждан. Строеие оптимизированной налоговой политики имеет особое значение в период коренных изменений в экономической жизни общества. Экономически обоснованная налоговая политика преследует цель оптимизации накопления средств посредством налоговой системы и установления налоговой бремени. Рациональная налоговая политика считается одним из важных факторов динамического развития национальной экономики. Динамическое развитие национальной экономики зависит от социально-экономического развития регионов. Осуществление рациональной налоговой политики имеет большое значение в социально-экономическом развитии регионов.

Цель диссертационной работы состоит в подготовке методов оценки для разработки методологии оценки налогового потенциала Азербайджана, оценке влияния налогового бремени на налоговый потенциал регионов и решении вопросов ее оптимизации.

Объектом исследовательской работы является финансовый и налоговый потенциал, показатели налогового бремени, отражающие социально-экономическое развитие.

Предметом же исследования является исследование, прогнозирование влияния налогового потенциала и оптимального налогового режима на бюджетные доходы, оценка налогового потенциала посредством математико-экономических моделей.

Практическое значение исследования состоит в применении предложений и сделанных выводов в усовершенствовании региональной и налоговой политики, осуществляемой государством.

RESUME

Master's thesis Orujov Subhan Elman ogli on «Role of the taxfactor sustainable socio-economic development of the regions»

The activity of the efficient tax politics of the state is one of the most important terms of the economic development and political stability of the country, because, at the same time it is the base for the realization of the general economic reforms, as well as the support for the economic prosperity of all citizens. The formation of optimized tax policy is of great importance in the period of sweeping changes in the economic life of the society. While realizing the tax system, the regulation, planning and control over the state budget are realized under the legal standards determined under the law. The aim of the sound economic tax system is the optimization of the collecting through the tax system means and the determination of the tax load. The efficient tax politics is considered one of the important factors of the dynamic development of the National economy. The dynamic development of the National economy depends on social-economic development of the regions. The realization of the tax policy is of great importance in the socio-economic development of the regions.

The purpose of the thesis work is the preparation of the estimation methods, the solution of the matters of optimization and estimation of effect of tax load on tax potential of the regions with the purpose of preparation of tax potential in Azerbaijan.

The object of the research work is the financial and tax potential reflecting the socio-economic development, the indicators of tax load.

And the subject of the research is the research forecasting of the determination of the effect of tax potential and optimal tax regime over the tax benefits, and the estimation of tax potential through the mathematical-economic models.

The practical importance of the research is the use of the orders and results of practical importance in the progress of the regional and tax policy realized by the state.